Un Călător Englez despre Români

O scriere englezească despre Principatele Române, tradusă în românește de CONSTANTIN GOLESCU

DE

PETRE V. HANEȘ

DOCTOR IN LITERE — PROFESOR SECUNDAR

BUCUREȘTI

EDITURA LIBRĂRIEI ALCALAY & Co.

1920

UN CĂLĂTOR ENGLEZ

DESPRE

ROMÂNI

Un Călător Englez despre Români

O scriere englezească despre Principatele Române, tradusă în românește de CONSTANTIN GOLESCU

DE

PETRE V. HANEȘ

DOCTOR IN LITERE — PROFESOR SECUNDAR

TEZĂ DE DOCTORAT

BUCUREȘTI

EDITURA LIBRĂRIEI ALCALAY & Co.

1920

COMISIUNEA EXAMINATOARE

Președinte: C. DUMITRESCU-IAȘI

Membri:
- I. Bianu
- Ov. Densusianu
- M. Dragomirescu
- D. Onciul

PREFAŢĂ

Cercetările de istorie literară sunt printre cele din urmă în totalul preocupărilor intelectuale la noi; şi dacă judecăm după cum au mers în cei din urmă 10-20 de ani, nici nu sunt semne că vor luà repede avânt. Pricina stă la întâia vedere în greutatea de a aveà la îndemână materialul de studiu. Astăzi acest material se găseşte doar la Bucureşti şi Iaşi, în bibliotecile cele mari, şi în deosebi în biblioteca Academiei Române din Bucureşti. In celelalte oraşe ale ţării nu se poate deci nimeni ocupà cu cercetări de istorie literară.

Alături de lipsa bibiliotecilor stă şi puţina pregătire a publicului pe calea aceasta. Poetul Vlahuţă scrià acum câţivà ani că o operă literară la noi poate nădăjduì în vreo 3000 de cititori. Este vorba fireşte de poezii, nuvele, ori romane. Plecând dela punctul acesta, la cât s'ar reduce numărul cititorilor pentru studii de istorie literară? Cum să se desvolte atunci asemenea studii?

Universitatea din Bucureşti întru câtvà şi mai ales Academia Română au fost până acum singurul lor sprijin. In şedinţele acesteia din urmă, în publicaţiunile ei, printre premiile ei s'a găsit acel sprijin. Fără acesta nici n'ar fi apărut istoria noastră literară când ne gân-

dim că reprezentanţii mai vechi ai ei, Timoteiu Cipariu şi B. P. Hasdeu, au fost membri ai Academiei şi s'au bucurat de sprijinul ei moral şi material.

Ramânem atunci numai în nădejdea sprijinului Academiei? Aşteptăm ridicarea nivelului nostru intelectual? Chestiunea se reduce, cum vedem, la cunoscuta problemă dacă ştiinţa, literatura şi arta trebue să aştepte încurajarea oficială, ori să se încreadă în sprijinul marelui public. Chipul în care se rezolvă aceasta se potriveşte şi studiilor de istorie literară.

Desvoltarea poporului nostru s'a făcut până acum în mod nesănătos, fiindcă s'a întins numai la o parte din puterile lui. Unele au crescut în dauna altora, unele au fost îngrijite în dauna altora. Preocuparea de vieaţa materială a luat cu mult înainte preocupării de cele sufleteşti. Popor înapoiat... şi cu popoarele înapoiate aşà se întâmplă. Deaceea privim miraţi la uimitorul progres material dela noi, atât de nepotrivit cu înapoierea noastră culturală. Deoparte agricultori, industriaşi şi comercianţi ajunşi milionari în câţivà ani, de alta mari artişti ducând o vieaţă mizerabilă. De o parte case particulare şi localuri de bănci ridicate cum ai bate din palme, de alta cocioabe nesanatoase ori case dărâmate în cari se strâng la învăţătură..... nădejdea zilei de mâine, copiii. De o parte localuri de consumaţie, în mijlocul Capitalei, ca şi în cel din urmă cătun, iar librarii una-două în oraşe şi biblioteci deschise publicului doar 3-4 în toată ţara. Deoparte instituţiuni agricole şi financiare, ca să ne ridicăm la nivelul streinătăţii, de alta peste 300.000 de copii pe fiecare an în vechiul regat cari nu pot învăţà nici să scrie, nici să citească, din lipsă de şcoală ori de învăţător.

Satisfacţiunile pe cari la noi le aduce agricultura, comerţul, industria, băncile, acelor cari se ocupă de ele, a-

trag într'acolo mare parte din capitalul şi energiile ţării. După acestea vine organizarea, care aduce la rându-i noi progrese; şi nepotrivirea dintre puterile materiale şi dintre cele sufleteşti creşte mereu. Şi nici sprijinul oficial nu lipseşte progresului material, fiindcă Statul nu se poate da îndărăt când i se cere să ajute la mersul înainte al ţării, sub orice formă ar fi.

Pentru propăşirea sufletească, sprijinul Statului trebue să fie cu mult mai mare, fiindcă aici lipsesc satisfacţiunile cari împing pe cei mai mulţi în ramurile de activitate agricolă, industrială, comercială şi financiară. In ştiinţă, literatură şi artă există într'adevar satisfacţiunea pe care o dă recunoaşterea de catre public, ori de către cunoscători a talentului, precum şi aceea pe care o simte creiatorul unui capitol ştiinţific ori al unei opere de artă şi literatură numai prin faptul că a izbutit să îmbrace în formă durabilă gândul ori simţirea sa. Satisfacţiunile acestea sunt într'adevăr mai adânci decât cele procurate de reuşita unei întreprinderi agricole, comerciale, etc., dar nu atât de adânci şi de durabile ca să sprijine pe omul de ştiinţă, pe scriitor, ori pe artist în toată vieaţa. Ele sunt la temelia activitaţii intelectuale, la începutul ei. O provoaca, dar n'o pot susţine. Intelectualii trebue să-şi sprijine frumoasa construcţie a sufletului lor pe sistemul nervos. Sistemului nervos îi trebue însă aer curat, hrana îndestulatoare, o vieaţa omenească în toate privinţele. Acestea constituesc a doua serie de satisfacţiuni cari împing la progresul sufletesc al ţarii. Daca lipsesc, ori sunt în masură neîndestulătoare, duc la slabirea muncii sufleteşti, deci la păstrarea desvoltării nesănătoase a neamului

Aici intervine rolul oficialităţii. Ca să înlesnească elementelor intelectuale îndeplinirea rolului lor, ea le

pune la îndemână funcţiuni şi ajutoare, ori le cumpară operele, ori le răsplătesc cu premii.

Funcţiunile, când pun în valoare talentul ori capacitatea cuivà, aduc folos. Aduc folos ţării, care simte împlinit un serviciu trebuitor ei, aduc folos intelectualului, fiindcă-i sprijină îndemnul la noi creiaţiuni. Când însă nu se potrivesc cu talentul ori capacitatea celui ce le exercită, sunt imorale în principiu şi vătămatoare în faptă. Sunt aşà numitele „sinecure", contra cărora s'a ridicat lumea totdeauna, oricât de mare ar fi fost talentul care s'a folosit depe urma lor. Talentul iese micşorat, umilit. Simţul public nu admite această făţărnicie ca cinevà să fie dat ca îndeplinind o funcţiune inexistentă ori netrebuincioasă. Asemenea funcţiuni sunt însă şi vătămătoare în fapt, fiindcă oricât ar fi de inexistente ori de netrebuincioase, tot cer din partea talentului o preocupare de altcevà decât de creiaţiunile lui. Sinecurile tot îl obligă la o muncă oarecare, fie cât de mică, şi la o muncă cu desăvârşire nepotrivită talentului său.

Ajutoarele sunt cu atât mai condamnabile.

Cumpărarea operelor ştiinţifice, literare şi artistice cuprinde în ea o parte mai morala, este răsplata unei munci reale, a unei manifestari a talentului. Dar statul nu poate şi nu trebue să cumpere decât atât cât are nevoie, fiindcă tot ce cumpără peste aceasta intră în categoria ajutoarelor.

Dintre mijloacele de încurajare de până acum tot premiile dau roade mai bune. Statul trebue să gasească mijlocul de a hotarî o parte din prea marile venituri ale agriculturii, industriei, comerţului şi finanţei pentru premierea operelor ştiinţifice, literare şi artistice de seamă. El va pune această parte de venituri la dispoziţiunea Academiei, a Universităţilor, a Institutelor culturale serioase, ca ele să le distribue celor meritoşi.

Principiul acesta al intervenţiunii statului pentru încurajarea muncii intelectuale şi a talentului a fost tratat cu prea puţină atenţiune, ba uneori cu ironie. Celălalt principiu economic, el cererii şi al ofertei, păreà atât de întemeiat în domeniul produselor materiale şi împăcà atât de bine plutocraţia noastră, încât s'a aplicat şi produselor intelectuale. Cutare poet trăeşte în casă umedă, n'are cu ce se îmbracà cuviincios, n'are cu ce da educaţiune copiilor — dacă poeziile lui nu se cauta! Cutare om de ştiinţă se sbate în privaţiuni nemeritate şi umilitoare — daca cercetările lui nu se cauta! Şi totuşi cinstea poporului nostru se ţine în lume tocmai de intelectualii de ieri şi de azi, ceeace probează ca ştiinţa şi talentul lor se caută, dar făra să se fi rasplătit atunci şi fară să se răsplătească astăzi decât moral. Este deci drept ca la răsplata morală să se adauge şi cea materială şi ca pentru păstrarea şi creşterea patrimoniului nostru ştiinţific, literar şi artistic sa platim cu o parte din veniturile noastre, cum platim fară să murmurăm pentru atâtea cerinţi materiale.

Cu chipul acesta, Statul va gasì mijloacele ca sa dea ştiinţei laboratoriile şi institutele pe cari le cere zadarnic de atâta vreme, ori pe cari le are în condiţii neîndestulatoare.

Artei i-ar da atelierele de cari are nevoie, i-ar organizà temeinic expoziţiile şi i-ar înmulţì muzeele.

Literaturii i-ar creià un institut modern de editura, care ar sprijinì pe scriitor în tipărirea operelor sale şi s'ar conduce mai puţin de gândul câştigului şi mai mult de răspândirea scrierilor bune. Sa nu uităm că trăim într'o ţară înapoiata şi tocmai deaceea e nevoie de sprijinul Statului în chestiunea literaturii. Principiul cererii şi al ofertei duce aici la răspândrea operelor cari se caută mai mult şi cari nu sunt totdeauna cele

mai bune. Intervenţiunea Statului are deci de scop tocmai să corecteze răul acesta, sprijinind răspândirea operelor bune, chiar dacă se caută mai puţin. Dacă o operă bună se desface mai greu, nu trebue făcut din aceasta un motiv ca să nu se publice de loc. Editura particulară se întemeiază pe propriul ei capital şi este mai strânsă când e vorba de scrierile cari nu se caută, chiar dacă sunt bune. Editura de Stat se întemeiază pe capitalul care nu ţinteşte la câştigul material şi care din răspândirea scrierilor de valoare are numai de câştigat.

Cercetările de istorie literară se vor înmulţì şi ele numai în legătură cu progresul general al intelectualităţii noastre. Daca ar fi să aşteptăm desvoltarea lor dela legea cererii şi a ofertei, le-am puteà îngropà de acum. Arta, literatura propriu zisă, ştiinţa aplicată tot mai pot nădăjduì în sprijinul direct al marelui public, dar istoria literară, ca şi ştiinţa pură, foarte cu greu.

Ca să se ajungă însă la realizarea acestui ideal, trebue organizarea intelectualilor noştri anume în vederea lui. Progresul material al ţării se explică şi prin organizarea, prin lupta de fiece zi a celor ce trăesc din agricultura, industrie, comerţ şi finanţe. Nu se poate realizà altfel progresul intelectual. Celor ce trebue să-l realizeze li se impune datoria să fie organizaţi şi să ducă lupta de fiece zi, dacă cred că este în interesul lor şi al neamului întreg să izbutească.

P. V. H.

1 Ianuarie 1919, Bucureşti.

CAP. I

Cartea lui Thornton despre Turcia şi despre Principatele Române.

Consulul englez la Constantinopol Thomas Thornton, trăind în capitala Turciei 14 ani şi la Odesa 15 luni, şi-a dat o deosebită silinţă să cunoască ţara şi oamenii între cari trăià. Pentru aceasta a făcut excursiuni în Asia Mică şi în insulele Arhipelagului, a cules ştiri numeroase deadreptul dela locuitori şi dela marii demnitari stabiliţi pe malurile Bosforului, a citit, dacă nu tot, în orice caz numeroase scrieri despre Turcia, date la iveală înainte de 1807. Roadele acestor cercetări le-a strâns într'o frumoasă carte în lmba engleză, apărută la Londra în 1807 în două ediţiuni una după alta. Cartea are un răsunet atât de puternic, încât în 1808 se traduce în limba germană şi în 1812 în cea franceză.

Ediţiunea franceză se leagă şi de istoria literaturii româneşti, şi anume de scriitorii Eufrosin Poteca şi Constantin Golescu, şi deaceea ne vom oprì cevà mai mult asupra ei.

Titlul este acesta:

„État actuel de la Turquie ou description de la constitution politique, civile et religieuse du gouvernement et des lois de l'empire othoman, des finances, des établissements militaires de terre et de mer, des sciences, des arts libéraux et mécaniques, des moeurs, des usages et de l'économie doméstique des Turcs et autres sujets du grand seigneur; auquel on a ajouté l'état géographique, civil et politique des Principautés de la Moldavie et de la Valachie, d'après les observations faites pendant une résidence de quinze ans, tant à Constantinople que dans l'Empire turc par Th. Thornton, traduit de l'Anglais par M. de S..., tome premier, Paris 1812, tome deuxième, Paris 1812".

Volumul I-iu începe cu o notiţă a editorului şi cu o prefaţă a autorului, cu câtevà lămuriri despre împrejurările în cari s'a scris şi s'a tradus scrierea în franţuzeşte, lamuriri pe cari le-am întrebuinţat şi noi mai sus. Punctul asupra caruia se apasă mai mult este exactitatea informaţiunilor. Intrucât priveşte ţarile noastre, va fi vorba mai departe despre aceasta.

Volumul întâiu cuprinde în 426 pagini o introducere şi două capitole. Introducerea povesteşte pe scurt istoria Turcilor până la Selim al III-lea, vremea când a aparut şi cartea (1807). Capitolul I-iu vorbeşte despre obiceiuri, arte şi guvernământ; capitolul al II-lea despre constituţia imperiului turcesc.

Volumul al II-lea cuprinde în 538 pag. 7 capitole şi un apendice. Capitolele sunt numerotate în continuare cu cele din vol. I-iu şi vorbesc: capitolul al III-lea, despre legi; capitolul al IV-lea, despre forţele militare; cap. al V-lea, despre finanţe; al VI-lea, despre creşterea şi descreşterea puterii turceşti; al VII-lea, despre religie, morala, obiceiu şi datine; al VIII-lea, despre femei şi economia casnică; al IX-lea, despre Moldova

şi Ţara Românească; apendicele, despre Bizanţ.

Capitolul al IX-lea, unde se vorbeşte numai despre Prinçipatele Române, ne interesează în special. El este rezumat de însuşi autorul în chipul următor:

„Sistemul turcesc de guvernare faţă de supuşii tributari — Puterea şi imunitatea clerului — Locurile aducătoare de câştig lăsate supuşilor — Foloasele particulare ale Grecilor — Pricinile şi urmările acestei deosebiri — Excepţiuni la felul obişnuit de guvernare turcească — Dacia — Geografia Moldovei şi a Ţării Româneşti — Departamentele şi diocesele — Anotimpuri, pământ şi climă — Agricultură şi producte naturale — Infăţişarea ţării — Constituţiunea fizică şi calităţile morale ale locuitorilor — Deosebiri civile — Guvernământul — Voevozii sau principii — Ceremonia suirii pe tron — Curte, ofiţeri de stat, paza Domnului — Divanul sau Sfatul — Funcţiunile lui — Boieri sau nobleţe — Puterile Divanului — Clase şi privilegii boiereşti — Funcţionari turci — Ofiţeri civili şi militari — Legi şi poliţie — Venituri şi impozite — Oraşele capitale — Clădiri publice — Obiceiurile Grecilor şi ale boierilor — Principi detronaţi — Relaţiuni externe“ (pag. 433).

Capitolul cuprinde numeroase note cu indicaţiuni şi citaţii din numeroşi istorici sau călători prin ţările noastre, în legatură cu subiectul tratat. Cel dintâiu, de pildă, e din Cantemir.

Spre sfârşitul tezei de faţa se pun în relief câtevà din din ideile lui Thornton. Se vede de acolo cât de rău stau Principatele la sfârşitul veacului al XVIII-lea şi cu câtă asprime vorbeşte consulul englez despre conducătorii noştri pe atunci.

Nu e deci nevoie să insistam cât de preţios este pentru noi capitolul acesta dintr'o scriere atât de răspândită.

CAP. II.

Traducerea românească a părţii despre Principatele Române.

In 1826 iese din tipografia Universitaţii din Buda o carte cu următorul titlu:

„Starea de acum din oblăduirea gheograficească, orăşenească şi politicească a Prinţipaturilor Valahiei şi a Moldaviei după îngrijirile făcute de o lăcuire de ani cincisprăzece, atât în Ţarigrad, cât şi în înpărăţia turcească de Thomas Thornton Englezul, sol fiind la Ţarigrad, tipărită la Paris în anul 1812, iar acum talmacită în limba romanească şi dată la tipariu spre cunoştinţa neamurilor acestor doao Prinţipaturi de un Roman poftitoriu de îndreptarea neravurilor neamului romanesc şi a sa luminare, spre mărire şi buna fericire. La Buda în crăiasca typografie a Universitatei Ungar(iei), 1826“.

Pe aceeaş pagina este şi următorul titlu german al censurii: „Die dermalige geographisch = bürgerlich = und politische Lage der Fürstenthümer Walachey und Moldau“.

Pe verso este confirmarea censurii: „Budae die 18

August 1826. Imprimatur G. Petrovits m. p. Censor librorum".

Urmează apoi o prefaţă de 16 pagini, rau stilizată, dar plină de sinceritate şi stăpânită de o sfântă indignare pentru reaua stare a neamului nostru la începutul secolului al XIX-lea şi de adâncă amărăciune la constatarea faptului că streinii cunosc această stare şi o povestesc din carte în carte. In deosebi stărueşte autorul prefeţei asupra chestiunii dacă a făcut bine ca a tradus şi în româneşte atâtea rele constatări despre neamul său, fiindcă simţià că din acest punct de vedere va fi rău judecat. Şi spre cinstea sa, răspunde cu hotarîre că bine a făcut:

„Iubite cetitoriule, te rog spune-mi făra prefacatorie şi cu inimă curată: sunt eu vinovat căci am talmăcit în limba părintească această prea scurtă încondeiere? Aşi fi fost vinovat când le-aş fi scris eu din capul meu cu vreo pismă în parte cătră cineva, carea şi de mine însuşi de ar fi fost scrisă, nu ar fi trebuit sa mă huleasca; căci vedem că firea aşa orînduiaşte ca Părinţii cei buni să-şi dojenească copiii lor spre învăţul faptelor celor bune şi spre dobândirea celor spre laudă neamului lor, precum şi dascălii cei cu durere de inima nu numai învaţă, sfătuesc, ci şi pedepsesc pre ucenicii lor spre luminarea învăţăturilor şi diregerea neravurilor lor" (pag. VI-VII).

Un argument al traducătorului este dreptatea constatărilor făcute:

„Şi ce este mai de mirare, mai de obidă şi de lacrămat, că cele rele mai nici una nu este minciuna, ci toate adevărate şi încă multe le-au trecut cu vederea, tăcându-le poate din neştiinţă, sau scârbindu-să poate, de nu le-au scris. N'au trecut însă cu vederea, nici cu părerea toate cele din fire podoabe şi înbunătăţiri ale locului şi

ale pământului, tânguindu-le că sînt pre acest feliu de câni de stăpânitori“ (pag. XII).

Un alt argument este că streinii cunosc aceste lucruri din scrierile tipărite în limbile culte ale Europei. Ce câştig ar aveà Românii dacă tocmai ei nu le-ar cunoaşte?

„Şi aceste batjocuri, şi hule, şi defăimări sînt ştiute şi cunoscute de toate neamurile Evropii; ajunge numai sa cetească şi numai decât începe a râde şi a batjocorì pre Romîni“ (pag. XII).

Scopul traducerii este tocmai ca să contribue la îndreptarea păcatelor arătate de Thornton, ceeace nu s'ar fi putut realizà făra cunoaşterea şi a părerii pe care streinii o au despre noi (pag. XIII).

Prefaţa insistă însă şi ea anume asupra celor răspunzatori de starea de lucruri şi-i găseşte tot acolo unde-i găsise şi Thornton, adică în păturà conducătoare a vremii: clerul şi boierimea. Traducătorul este foarte aspru cu aceştia, după cum se va vedeà în cuprinsul tezei de faţă.

* * *

Dupa prefaţa urmează pe 99 de pag. în 8° traducerea textului francez, cu unele adausuri personale în note, despre cari este vorba în amănunţimi mai departe.

* * *

Traducatorul nu-şi da numele. Cercetătorii acestei epoce au pus înainte, cum se va vedeà îndată, numele lui Constantin Golescu şi al lui Eufrosin Poteca. Tocmai faptul acesta face chestiunea mai atrăgătoare. Traducerea nu este opera unui om fără însemnătate, ci a unui factor cultural şi literar de seamă dela începutul secolului al XIX-lea, cum a fost şi Golescu, cum a fost şi Poteca. Urmând chestiunea de aproape, ca să lămurim căruia anume dintre aceşti doi trebue atribuită tradu-

cerea, pătrundem într'o activitate literară de mare preţ a vremii, o cunoaştem mai deaproape şi o limpezim mai mult. Fiindcă dacă pe de o parte aducem lumină în chestiunea autorului unei traduceri cu rasunet dela începutul secolului al XIX-lea, dar pe de altă parte întregim şi înţelegem mai bine pe traducător însuşi — fie Golescu, fie Poteca — tocmai cu ajutorul acestei traduceri şi a importantei prefeţe dela început.

Traducerea şi prefaţa ei ţin de un tot, cunoscut nouă astăzi numai în parte. Intregirea lui va fi şi o altă urmare a cercetării de faţă.

CAP. III

Stadiul actual al chestiunii.

Pompilu Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvieme siecle*, tome premier, l'occupation turque et les premiers princes indigènes (1821-1828). Paris, 1905, pag. 219 şi 311-315.

Se cercetează tocmai epoca lui Golescu. Deaceea capitolul consacrat acestuia este lung şi deosebit de interesant. Intâia oară i se găseşte marelui logofăt locul ce i se cuvenià în istoria culturii româneşti. Analizându-se ideile lui Golescu, nu se puteà trece cu vederea chestiunea traducătorului lui Thornton, fiindcă asemănarea de idei dintre unul şi celălalt erà prea bătătoare la ochi. Sfârşind capitolul consacrat lui Golescu şi întitulat: „Le premier Roumain moderne“, P. E. îşi pune întrebarea: „N'est-ce pas lui, aussi, le traducteur anonyme d'une relation de voyage très sévère à l'égard de la Valachie, due à la plume de l'Anglais Thornton et qui este précédée d'une préface encore plus sévère, en roumain?“ (pag. 219).

In capitolul consacrat Istoriei, Geografiei, Călătoriilor şi Ziaristicei se ocupa special şi de traducerea din Thornton. Se reproduce titlul în întregime, se rezumea-

za motivele invocate de traducător pentru publicarea scrierii, se constată că traducătorul este în curent cu ce au scris streinii despre Români, reproducând şi pasajul plin de mâhnire unde se arată cât de rău suntem vazuţi peste graniţă şi se pune la urmă chestiunea autorului:

„Quel est le traducteur? Ne croirait-on pas entendre le logothète Golescu? Un autre aurait-il pu avoir le courage de parler si sévèrement à ses compatriotes? N'est-ce point lui qui se plaint dans sa „Relation" de tout le mal que les étrangers disent, à juste titre, des deux principautés? Et l'Anglais qu'il a recontré à Vienne et qui lui a parlé du théâtre de Bucarest, ne serait-ce point l'Anglais Thornton lui-même?... — Il se peut, après tout, en dépit de toutes les apparences logiques, que le courageux traducteur ne fût point le boyar Golescu, mais bien un autre" (pag. 315).

N. Iorga. *Istoria literaturii româneşti în veacul al XIX-lea* — dela 1821 înnainte —. In legătură cu desvoltarea culturală a neamului, vol. I, Epoca lui Asachi şi Eliad (1821-1840), Bucureşti, 1907, pag. 97-100.

Se consacră epocei lui Golescu trei mari capitole (VI, VII şi VIII), dintre cari unul tratează anume „ideile şi planurile lui Dinu Golescu". Asemănarea izbitoare dintre aceste idei şi planuri şi dintre acelea din traducerea lui Thornton a adus şi aici studierea acesteia. Se constată că traducătorul citează o suma de streini cari s'au ocupat de noi, dar nu-i cunoaşte direct, ci din citaţiile lui Thornton: „el n'a cetit aceste cărţi, ci a cules numai numele de autori din notele lui Thornton" (pag. 98). Se caracterizează traducatorul: „E un „patriot" şi un nemulţămit cu vremurile curgătoare, care îndreaptă necontenit spre datinele cele noua ale Europei pentru ca din ele să se poată trage

îndreptarea, spre a ne înnalţà, în sfârşit, noi" (idem). Se rezumeaza, cu citaţii caracteristice, câtevà pasaje mai energice şi se trece apoi la chestiunea autorului:

„Recunoaştem, de sigur, ideile Golescului. Dar acesta nu întrebuinţa în scrisul lui cuvinte provinciale rare, precum sînt la acesta „înparteşi", „a ulma", „a spărgaluì", „câştigos"; el nu construià greşit ca în „sa rau turbura", „defaimările ale unui neam întreg". Ca unul ce a întrebuinţat — e întrebarea însa dacă de-a dreptul — pe Lemaire, Golescu ştie franţuzeşte, dar poate nu aşà de bine pentru a puteà traduce pe Thornton. El, care spusese supt iscălitură atâtea adevăruri crude tuturora, n'ar fi avut de ce să-şi ascundă numele data aceasta, aratând numai că e „Romîn din stramoş", moşi şi parinţi, nascuţi neaoşi Romîni" [1]. El n'ar fi putut afirma că „îşi cunoaşte nestatornicia să apuce condeiul a scrie ceva în însuşi limba lui parintească, cu c mai vîrtos sa talmaceasca din alte limbi". El n'ar fi cautat a îndreptaţì lucrarea sa prin aceea că vrea să îndrepte neamul său, iar nu să-l batjocurească în zadar, şi ca Englezul scrie aşa „ca unul din neam slobod", caruia, deci, i se poate ierta. El n'ar fi pus pe Grigore Ghica, laudat şi în culegerea de tratate, mai jos decât pe Fanarioţi. Şi, în sfârşit, el n'avea de ce sa repete anonim, şi mai încâlcit, părerile spuse limpede şi deslușit în Calatorie; nici una din celelalte traduceri ale sale nu cuprinde o mai întinsă critica politica şi sociala.

„Dar în Calatorie Golescu pomeneşte de doua ori pe Eufrosin Poteca, parând ca sta în legatura cu acesta. Poteca petrecuse mulţi ani în străinatate şi putuse cunoaşe lucrari franceze care la noi patrundeau numai cu greu. In 1824, scriind Eforiei şcolilor, el cereà cu

1) „Golescu aveà, de sigur, ca orice boier, şi sînge grecesc" (Nota lui N. I.).

vehemenţa leafă pentru preoţii ce ar deschide şcoli sateşti, adunarea solemnă la Mitropolie a tuturor greşiţilor, cari să ceară iertare lui Dumnezeu şi să facă apoi „o lege politicească" egalitară, „care să hotărască dăjdiile de acum înnainte asupra veniturilor fieştecăruia, fără deosebire, dela Divaniţi până la plugari şi la hranitorii de dobitoace", liberarea robilor, şi iscălià „sluga" lor, dar şi a „Valahiei". După întoarcerea sa în ţară, ei vorbia adesea, la Crăciun, la Inviere, la examene, şi într'un stil încărcat de deprinderea cugetării în limbi străine, el îndeamnă — ca în 1825 — la întărirea şcolilor, la adăugirea celor de fete, la facerea de traduceri [1], la măsuri de igienă, la pavarea, „pardosirea" strazilor, pe care peste puţin o şi începu Freywald, la învaţarea înaltă a preoţilor, „analoghia" contribuţiilor, înlaturarea luxului şi sprijinirea „comerciului", la ocrotirea agriculturii, „bună-lucrarea pămîntului". Câte odata cuteaza sa spue că Impăratul cutare, din cei în viaţa, a încercat în zadar „sa mai restrîngă libertatea tiparului", căci îndată supuşii său i-au amintit ca datoria lui nu e aceasta. Lui Ghica-Vodă îi spunea în faţă ca „nu cinstim pre nimenea în deşert" şi, vorbind de boieri, alegeà pre „cei ce folosesc spre binele de obşte" din ceilalţi.

„E adevărat ca limba lui Poteca e mai frumoasă şi rânduiala mai bună decât în traducerea lui Thornton şi în prefaţa care o întovărăşeşte. Dar se vede din cele spuse până aici că se aflau oameni, părtaşi de păreri şi cunoştinţi ai lui Golescu, care erau în stare a face un lucru ce numai cu greu se poate pune în seama acestuia" (pag. 99-100).

1) Dar „din scriitorii clasici, elini şi romani" (nota lui N. I.).

Nerva Hodoş, *Introducere* la *C. Golescu, Insemnare a calatoriei mele,* facuta în anul 1824, 1825, 1826, tipărita din nou şi însoţita de o introducere, Bucureşt', 1910, pag. XLV-XLVI.

Reeditând preţioasa scriere a marelui logofat, N. H. a precedat-o de o lunga introducere despre neamul Goleştilor, despre banul Radu Golescu, despre Iordache Golescu, despre Dinicu Golescu şi despre Insemnarea calatoriei. In capitolul despre Dinicu Golescu, se vorbeşte şi despre traducerea din Thornton :

„Cunoaşterea ţarii sale pare a-l preocupa în cel mai mare grad. Daca n'a tradus el însuşi părţile privitoare la ţarile româneşti din cartea lui Thomas Thornton *(The present state of Turkey,* Londra 1807), din care apăruse o traducere franţuzeasca în 1812, el nu poate fi străin de această traducere, deoarece face o aluzie la ea într'o notă din călătoria sa, încă înainte de tiparirea ei la Buda" (pag. XLV-XLVI).

Petre V. Haneş, *Prefaţă* la *C. Golescu, Insemnare a călătoriei mele în anii 1823, 1825, 1826,* cu o prefaţa, indice de lucruri şi de cuvinte, Bucureşti,, 1915, pag. XXI-XXIX.

Se vorbeşte despre vremea când a scris Golescu, despre Societatea literară dela 1820, despre pregatirea unui public favorabil literaturii, despre rolul lui Golescu înăuntrul curentului acestuia, despre scrierile lui Golescu, traduceri şi originale. Intre traduceri se trece şi traducerea din Thornton, *Starea de acum.... a Principatelor*. Se reproduc pe scurt părerile lui Pompiliu Eliade, a lui Iorga şi a lui Nerva Hodoş şi se aduc argumente în favoarea ideiei că Golescu e traducătorul — idei reluate şi întregite în teza de faţă.

G. Bogdan-Duica, *Din vremea lui Constantin Golescu,* în revista *Cultura Românilor,* an. I, no. 6 (Iulie, 1915), pag. 319-330.

Este o recensie a studiului precedent. Se arata rusofilismul lui Golescu, se atribue cartii lui Thornton „menirea să arate pentru ce o Românie unita şi independenta nu este cu putinţa“, se cere o caracteristica psihologica a lui Golescu, se discută autorul traducerii, şi se adaugă un „postscript“ (pag. 327-330) ca sa se stabi lească cine erà Englezul cu care s'a întâlnit Golescu la Viena şi cu care a vorbit despre Bucureşti. Chestiunea autorului traducerii din Thornton n'are mare însemnătate: „In prefaţa d-lui P. V. H. se face mare caz din paternitatea unei traduceri din Toma Thornton“ (pag. 321), „Se discută paternitatea traducerii. Pentru mine chestiunea aceasta nu are prea multă importanţa“ (pag. 323). Totuşi se ia în discuţie şi se afirma: „In tot cazul traducerea iese din mediul lui C. Golescu“ (idem). Privitor la argumentele aduse şi pe cari le recensioneaza se spune: „este sigur că d. P. V. H. a făcut câteva observări, vreo 6-7, care înclină cumpăna gândirii spre Golescu“ (pag. 324), „Rămân deci în picioare numai celelalte observări privitoare la asemănarea de idei dintre traducere şi restul operei lui Golescu. Dar atunci rămâne încă enigmatică impresia ce-o face stilul prefeţei româneşti la Thornton: nici mie acest stil nu mi-a sunat goleşteneşte. Recitesc, pentru stil, prefaţa şi-o găsesc mai mult a lui Poteca, decât a lui Golescu. S'ar puteà bănuì chiar amestecul vr'unui condeiu şi mai străin. Vr'un Român (corectorul?) din tipografia budapestană?

„Fac deci toate rezervele faţă de argumentele d-lui P. V. H.

„Rezervele sunt sprijinite bine de un text din prefaţă, în care traducătorul vorbeşte despre părinţii *săi,* cum C. Golescu n'ar fi putut vorbì despre tatăl său,

care erà om cult. Parinţii traducătorului lui Thornton, cari nu au cunoscut limbi străine, sunt, zice el, „cutrupiţi de adâncul întunerec care şi până astăzi supt aceeaşi cutrupire şi jalnică întunerecime ţine pe ticălosul nostru neam —". Poteca ar fi putut spune aceasta despre ţăranii săi din Nucşoara!" (pag. 325).

* * *

Pompiliu Eliade şi Nerva Hodoş, înclină spre Golescu ; Iorga şi Bogdan-Duică, spre Poteca, dar nici unul în mod hotărît. Subsemnatul am susţinut în 1915 dreptul de autor al lui Golescu şi o fac din nou acum pe larg.

CAP. IV

Scrierile lui C. Golescu şi ale lui Eufr. Poteca.

In cursul studiului de faţă va fi des vorba despre scrierile lui Golescu şi ale lui Poteca, în comparaţiune cu traducerea din Thornton. O expunere a cuprinsului lor este deci necesară.

I. — Constantin Golescu.

1. — *Traduceri.*

a) *Adunare de folositoare învăţături,* 1826. Pe coperta interioară mai are un titlu: „*Adunare de pilde* bisericeşti şi filosofeşti de întâmplări vrednice de mirare, de bune gândiri şi bune năravuri, de fapte istoriceşti şi anecdote, tălmăcite de pe limba greceasca în cea românească de Constantin Radovici din Goleşti, deosebită în trei părti si dată în tipar. La Buda în craiasca typografie a Universităţii ungur(eşti), 1826".

Ca toate cărţile româneşti tipărite atunci la Buda, şi aceasta are înca un mic titiu german: „Moralische

Samlungen aus der Kirchengeschichte und gemeinützige Sätze aus der Philosophie".

Din prefaţa aflam ca opera este o compilaţiune din urmatoarele publicaţiuni: 1. — Pilde filosofeşti, culegere mai mica de cugetări morale, 2. — Scrierile lui Ştefan Comità, 3. — Luminoasa pilda sau nouă adunare de fapte istoriceşti şi anecdote a lui Lemeru (Lemaire), tradusa din franţuzeşte în greceşte de Al. Racoviţa şi din greceşte în româneşte de Golescu.

Cartea e întocmita din trei parţi :

Cea dintâi cuprinde maxime religioase şi morale ca acestea: „Mai anevoie este de a cunoaşte cinevaş pe sineş, când nu cunoaşte mai întâi pe ziditorul sau" (pag. 1) „Nebunul îş are limba în buze, iar înţeleptul limba în inima" (pag. 2).

Cea de a doua cuprinde scurte fabule ca acestea : „O rândurea sa gâlcevia cu o cioaca pentru frumuseţea lor; cioaca au zis catra rândureà: ca a ta frumuseţă numai vara este, iar trupul mieu rabdă şi iarna. Pilda: ca puterea trupului este mai buna decât frumuseţea" (pag. 133-134). — „O furnica, fiindu-i sete, s'au coborît la un izvor de apa, unde luând-o curgerea apei, puţin erà de a se înnecà; când un porumb, văzând aceasta, au rupt o ramurică şi au aruncat-o înaintea furnicii, pe care urcîndu-se au scapat; dupa aceasta un vânator îşi gatia sageata pentru porumb, furnica văzând acest fel de lucru au muşcat pe vânator de picior, vânătorul durându-l şi-au aruncat săgeata, porumbul bagând sama au sburat. Pilda: ca negreşit trebue cel ce primeşte facere de bine dela altul să-i răsplatească cu bine; şi ca nu sa cuvine să credem ca nu poate venì vreme sa ne faca cel mai mare bine un om cât de mic" (pag. 160-161). Dela pag. 170 pâna la 186 sunt scurte anecdote istorice, iar de acolo pâna la urma (pag. 342) este „Cuvântarea lui Xenofon pentru iconomie".

Iata şi un fragment din prefaţa (partea finala):

„Primeşte dar cu dragoste, o cetitoriule, şi cautând nu la micşorimea, ci la coprinderea ei cea folositoare şi la râvna mea, roaga-te dimpreuna cu mine tatalui luminilor sa le reverse şi în patria noastra cea acoperita de norodul cel întunecos al neinvăţaturii şi ca sa putem şi noi, cei ramaşi în urma tuturor naţiilor, zarind lumina cea adevarata, sa fim fiii luminii şi slavind pre cel ce ne-au aratat-o sa vedem pacea pe pamântul nostru şi bunavoire între oameni“.

Cartea mai cuprinde, ca parte originală, multe note în josul paginilor. Dintre ele unele sunt destul de lungi şi interesante. Intr'una (pag. 288), pornindu-se dela vorba lui Socrates ca „sapatul“ e necesar semanaturilor, se adauga o nota de trei pagini şi se vorbeşte despre cum trebue facut lucrul câmpului (plivitul, folosul semanatului drept, înlocuirea secerii cu o coasă speciala, etc.). Cu acest prilej întâlnim o ideie din altă scriere a lui Golescu (Insemnarea calatoriei) şi din prefaţa traducatorului lui Thornton, ca cei de sus n'au vrut sa lumineze pe cei de jos, de teamă sa nu-şi piardă situaţiunile lor privilegiate (pag. 291-292).

Mai gasim o ironizare a paturii de sus din vremea lui. Ar fi vrut el să aduca din Siria o coasa sistematica, dar i-a fost frică sa nu-l ia în râs nobilii, car ar fi aşteptat mai curând obiecte de lux: „...în vreme ce ar fi trebuit sa le trimiţu vreo apă meşteşugita, cu care ungând işlicile, hainele, papucii, sa să faca toate poleite; şi adevarat că este de mirare cum oamenii cari îşi scurteaza vieaţa şi îşi strica ochii spre a gasì folositoare lucruri pentru noroade cum nu sa silesc sa gaseasca un meşteşug pentru coconaşii ai acestui cuibuleţ de loc din toata lumea cu care, cum sa vor stropì sa-şi poleiasca hainele“ (pag. 292).

O alta nota de doua pagini (pag. 323 325) con bate

maxima „nu merge des la prietenii tai... căci orice este mult este scârbit“. După Golescu, prietenia şi dragostea adevărată ţin mai mult dacă prietenii se văd mai des: „Am fost cu totul împotrivitoriu la această judecată a scriitorului, căci am socotit că prietenul cu prietenul trebuie în veci să petreacă ceasurile“ (p. 323).

La capitolul „Iubirea de patrie“ pune o notă de două pagini, ca să arate jaful la care erà expus pe atunci birnicul în Ţara Românească: „...când scapă din mâna zapciului pentru banii birului, îl aşteaptă şi îl coprinde polcovnicul pentru gloabă cu vreo pricină prefăcută; şi când socoteşte că va fi scăpat de aceasta, îl aşteaptă căpitanul pentru asemenea trebuinţe şi cu asemenea mijloace; şi când încă nu s'au desmeţit de aceste turburări, îl pofteşte iar zapciul pentru oareşce folos, şi al lui tot cu pricini meşteşugite; apoi după aceştia iată şi mumbaşirii pentru rămăşituri, ale cărora urmări şi socoteli numai Dumnezeu poate le şti; apoi când calcă focul cel mai mare, este când vin polcovnicii cei mari, cari sînt peste toate judeţele, şi când intră în sat, este foc şi pârjol, căci cercetează pricini de acum cinci, zece şi două zeci, pentru cari de multe ori s'au cercetat, s'au judecat şi s'au globit oamenii. Acestora, de le va vorbì cineva cu rău pentru aceste nelegiuite urmari, numai decât te înfricoşază cu numele spatarului, vistierului; iar de le vor vorbì cu mijloc în cât să cunoască ca aceste urmari nu sînt omeneşti, atunci îţi răspund într'alt chip, zicând ca ce o să faca? Banii cari i-a dat, cumparând această slujba, să-i piardă? Şi unde sa înşir toate cele nepomenite, cari vin pe capul acestui norod? Nu cumvaş condicarul nu cumpără! Şi urmează asemenea vameşul, ce da înzecit decît condicarul. Şi asemenea vatavul de plaiu şi chiar ispravnicul, care se face prin bani. Apoi lasa, zic, toate celelalte înpliniri ale huzmeturilor, cu care nedrept mijloc sa vor arata în alta

cărticica ce în urma acestii va venì, unde mă spovedesc chiar eu în ce chip am urmat pe acele vremi, din cari judec că un norod otcîrmuit cu acest feliu de mijloace nu poate fi fericit, şi nici cei mari, nici cei de mijloc, nici cei mici nu pot fi fericiţi...“ (pag. 348-350).

O altă notă (pag. 357-360) cuprinde câteva calde cuvinte despre patrie: „această dulce gândire a numelui patriei“, zice el. Vorbind apoi de oameni cari s'au jertfit pentru ţara lor, adaugă: „s'au întors în patria lor cu o aşà slavă, încât toţi înpăraţii cu toate avuţiile lor nu o pot cumpăra“ (pag. 358). Trece apoi la jertfele băneşti şi dă exemple din Ungaria, unde cei bogaţi au dat sume enorme pentru şcoli, pe când la noi, zice el. numai luăm dela patrie, dar nu-i dăm nimic niciodată: „...oare peste putinţă este să să strângă şi dela noi dela toţi un condeiu de doao trei sute de mii, spre a să plătì oameni de a tălmăcì cărţi, lexicoane şi gramatici, cari sînt foarte trebuincioase spre luminarea norodului, mai vîrtos acuma la deschiderea şcoalelor, cari sămuesc întocma ca lemnarii sau fierarii ce vor deschide prăvălii, făr de a avea nici una din unelte. Acest feliu de lucruri, zic, nu zic pierdere de tot avutul, ci cuget ajutătoriu spre folosul patriei şi lipsire de „adu-mi, dă-mi tu mie, patrie“, dar cât şi pentru ce nu e slobod de a întrebà, căci obiceiul şi voia s'au făcut pravila“ (pag. 360).

La urma se anunţă al II-lea volum, care n'a mai apărut.

b) *Adunare de tractaturile* ce s'au urmat între prea puternica împărăţie a Rusiei şi nalta Poarta; însa acele numai cari sînt pe seama prinţipaturilor Valahiei şi Moldaviei, începute dela pacea ce s'au savîrşit la Kainargic la anul 1774 şi până la cea de acum dela Akerman, 1826, talmăcite de Constantin Radovici din Goleşti, marele logofăt de ţara de jos al Prinţipatului

Valahiei. La Buda în craia(sca) typogr (afie) a Univers-(tatei) ungariei, 1826, 88 pag. Titlul german: „Friedens Traktaten". Pe verso copertei interioare: „Binele ce cauta spre folosul obştii, fie cît de mic, este cu mult mai folositoriu de obşte de cît cel mai mare bine ce cauta numai spre folosul personal". Şi mai jos „Budae die 12 Ianuar 1827, G. Petrovits, librorum censor".

Este interesanta prefaţa, fiindca ne arata staruinţa cu care Golescu revenià mereu la ideile c-i erau scumpe şi anume la desvoltarea comerţului, înmulţirea şcolilor şi îndepartarea luxului. (A se vedeà în întregime mai departe.

c) *Elementuri de filozofie morală* alcatuite de Neofit Vamva pentru iubitoarea de învaţatura tinerime a Grecilor şi talmacite în limba românească spre folosul tinerilor Români de Constantin Radovici dintre Goleşti, în Bucureşti, la tipografia dela Cişmea, 1827. 374 pag.

Prefaţa vorbeşte despre lipsa unei ştiinţe de buna vieţuire şi pe scurt despre cei mai însemnaţi moralişti: a) Din lumea antica: Zoroastru, Confucius, Esop, Socrates, Platon, Aristoteles, Teofrastus, Cicero, Seneca, Plinius cel tânar, Epictet, Plutarh, Marcus Aurelius; b) din religia creştina: Grigorie, Vasilie cel Mare, Hrisostom (Ion gura de aur). Apoi urmeaza cuprinsul însuşi, distribuit în doua parţi, cu capitole ca acestea: despre virtute, despre legi, rasplata, pedepse, fericire, datorii, etc., etc.

Deşì nu cuprinde şi parţi originale, ca Adunarea de pilde, totuşi este interesanta pentru istoria literaturii noastre prin limba ei, superioara limbii celorlalte scrieri ale lui Golescu. Pe de alta parte ne pune sub ochi sforţarile pe cari le-a facut limba noastra la începutul veacului al XIX-lea, ca sa izbuteasca a exprimà ideile abstracte. Iata câtevà rânduri din prefaţa: „Nascuti (oa-

menii) ca sa traeasca vieaţa soţiala şi siliţi de fireasca neputinţa sa ceară ajutoriu unul dela altul, s'au strâns mulţi la un loc şi încet-încet au facut sate, oraşe, domnii şi împarăţii. Dar adunarile lor le-au facut din început copilareşti dupa puterea înţelegerii lor, fiind neînvaţaţi şi far' de ştiinţa de lucrurile soţiale, lipsiţi de legi înţelepte şi rătaciţi în ideile cele pentru Dumnezeu. Dintr'aceste lor pricini trebuià sa iasa multe şi mari înşelaciuni, obiceiuri şi năravuri varvare, necuviincioase şi înpotrivitoare la obştescul scopos al unirii lor cei pentru vieţuire. Aceste obiceiuri şi înşelăciuni înrădacinându-sa cu vremea şi întărindu-să cu îndelungata obicinuinţa, au ramas din neam în neam atât de întarite, încît au fost peste putinţa sau cel puţin anevoie a sa dăsradacinà" (pag. 3-4).

2. — Originale.

Insemnare a călatoriei mele Constantin Radovici din Goleşti facuta în anul 1824, 1825, 1826. La Buda în craiasca typografie a Universitaţei Ungar(ii), 1826. — 240 pag.

Titlul german al censurii: „Reise-Beschreibung von Const. Goleşti".

Pe verso copertei interioare are şi un titlu mai amanunţit: „Insemnare a calatorii ce am facut eu Constandin Golescu, coprinzătoare de cîte oraşe am văzut şi într'însele orice vrednic de însemnare, cum şi prin sate sau pre drumuri orice deosebit lucru am văzut. Asijderea şi deosebirea neamurilor şi a semănaturilor, cum şi apele, şi poştele şi orice obiceiu şi faptă buna am vazut, spre folosul naţii mele am însemnat, aratînd şi urmarile cele rele ce cunosc ca sa urmà în patria noastra, carele nelipsind, hotarît nici noi cinste nici norodul fericire nu putem dobîndì".

La urmă, însemnarea tipografiei: „Budae die 2 Septemb. 1826 imprimatur. 9. Petrovits, librorum censor".

Aceasta e scricrea cea mai de seamă a lui Golescu, interesantă şi prin ce ne spune despre Ardeal, Ungaria, Austria, Bavaria, Elveţia şi Italia, dar şi prin zugrăvirea sufletului unui boier mare depe la 1820 şi a stării de lucruri dela noi depe acea vreme. Vorbind despre ce vede peste hotarele ţării lui, Golescu se descoperă la fiece pas şi ni se arată un suflet bun, mâhnit adânc de relele dimprejurul său, darnic pentru binele obştei şi convins că prin şcoală, prin teatru, prin traduceri din limbi streine, prin economie, prin bune obiceiuri se poate ridicà un popor.

II. — Eufrosin Poteca.

1. — *Traduceri.*

a) *Mai nainte gătire spre cunoştinţa de Dumnezeu* prin privirea celor ce sînt. Tălmăcita din limba grecească de smeritul întră ieromonahi Eufrosin Dimitrie Poteca, acum întîia oara typărită cu cheltuiala înaltei Şcoale Domneşti pentru întâia învaţătura a pruncilor din Prinţipatul Ţărei Romaneşti. La Buda, în crăiasca typografie a Universităţei Ungariei, 1818, 179 pag. + 15 foi nenumerotate la început.

Din prefaţă se vede că e tradusa după Românul Macedonean Dimitrie Darvar: „Acest feliu de carte au mijlocit in limba grecească un prea învăţat barbat Dimitrie Darvar, Romîn din Machidonia, carele se afla lăcuitoriu în Viena" (foaia 5).

Pe verso copertei citim: „Deaceia vei cunoaşte ce este Dumnezeu, mai cu dulceaţă vei trai".

Cartea are două prefeţe: a autorului şi a traducatorului. A acestuia cuprinde câtevà precepte pedagogice:

„Dreapta povăţuire este, când învaţa dascalul pre prunci întâi cele cunoscute. Şi apoi dela cele cunoscute îi duce câte puţin spre cele necunoscute“ (punctul 4). In punctul 17 se vorbeşte de origina latină a limbii noastre şi de piedeca ce i-a stat în cale de nu s'a putut în deajuns desvoltà (limba slavonească). In total sunt 24 de puncte.

Urmează apoi cuprinsul cărţii, de unde se vede că sunt patru părţi: 1. „Privirea omului peste tot“, 2. „Omul catra ceilalţi oameni“, 3. „Omul năravnic la stările vieţii“, 4. „Omul ca un lăcuitoriu al lumii, care este faptă a lui Dumnezeu“.

b) *Filozofia cuvîntului* şi a naravurilor de Ioan Gotlieb Ainechie, tălmăcită romîneşte de Eufrosyn Poteca, 389 pag. + 24 foi nenumerotate la început.

Titlul interior: „Filosofia cuvîntului şi a năravurilor, adecă Loghica şi Ithica elementare, cărora să pune înainte Istoria filosoficească. Scrise întîi latineşte de lăudatul Profesor Io. Gottlieb Ainechie, fiind în cathedra filos. din Alla. Apoi traduse în limba ellinească de dumnealui Marele Ban Grigorie Brîncoveanul, iar acum în limba romînească de Eufrosyn Dimitrie Poteca, ierom. şi profesor de filosofie dela Bucureşti spre povăţuire la leţiile sale de filosofie. La Buda în crăiasca typografie a Universităţei Ungariei, 1829“.

Titlul censurii: „Logica und Moral-Philosophie walachisch“.

Urmează dedicaţia către eforii şcolilor şi prefaţa. Mai arată că a predat cartea la cursul lui de filozofie dela Sf. Sava după manuscript până în 1829, când a putut-o tipărì. Apoi laude pentru boierii din eforie :

„Aceasta dar acum, fiind că s'au hotărît, iubitorilor de lumină, ca să se typărească cu bună voirea Dv., pe dreptate trebuià să-şi arate faţa înpodobită cu luminatele acelea numele Dv. şi afară de aceasta, fiind că tot

prin osîrdia Dv. şi aceasta şcoala de ştiinţe în limba patriei s'au aşăzat, şi întru mine, şi cînd am fost trimis spre învaţătură, şi alte dăţi multe şi luminate semne de dragoste aţi arătat: pentru aceasta ziua şi noapea ma socotesc că trebue să ma straduesc, întîi pentru ca sa-mi îndeplinesc toată datoria către patrie; apoi pentru ca sa va arat în faptă mulţămirea mea către Dv. ca nu cumva vre odata pe dreptate să vă pară rău de nadejdea ce aveaţi în mine şi în învăţăturile mele. Iată dar şi pentru acest cuvînt afierosesc Dv. pre aceste strădanii ale mele, preacinstiţi bărbaţi. Dar însa nu sint eu aşà, încât sau pre acèstea să le socotesc foarte vrednice de persoanele Dv. sau pre minè cu atâta putere de a scrì, şi acest feliu de ritor, încît să pociu împodobì cu laude, au măcar sa povestesc vîrtutele şi înţelepciunea Dv. şi înca atîtea vrednicii în trebile ţării. Şi apoi pă Dv. va ştiu, preaslaviţi bărbaţi, că la cele lalte bunătăţi ale Dv. şi pre aceia o adăugaţi, adecă voiţi mai bine a face cele de laudă decît a vă citì înşivă laudele Dv., voiţi sa aveţi mai bine ştiinţa faptelor Dv. decît orice laudă dela mine".

Explicaţii despre limba traducerii :

„M'am străduit şi toate vorbele streine le-am desluşit cît am putut, însă toate unde s'au aflat întîi. Cetitoriul să ţie mine. La scris am urmat orthografia de obşte. Deaca limba e mai frumoasă aceia ce să înţelege, aşà scrisoarea e mai bună cea obicinuită de obşte. Nu toate cele vechi sînt rele, nici toate cele noo bune".

Din nou laudă pentru efori.

Trebue să reţinem părerea bună ce o aveà Poteca despre boierimea ţării, fiindcă în cursul tezei va fi vorba despre atitudinea traducătorului lui Thornton de o parte, şi dintre a lui Golescu şi Poteca de alta, în această chestiune.

Urmeaza prefaţa autorului (8 foi) şi a traducatorului (11 foi).

Prefaţa acestuia se deosebeşte prin claritate în idei. Ea începe printr'o maiestrita invocare a lui D-zeu, a atotputerniciei şi a minunilor lui, cu o apropiere la sfârşit de starea de lucruri din ţara noastra :

„Da-ne noo, Doamne, ca toţi Romînii, mari şi mic', tineri şi batrîni, sa arătam în fapta cît de fericite sînt noroadele şi neamurile, carele îndeletnicindu-să la ştiinţe şi la filosofie, vieţuesc dupa vrednicia cuvîntului drept! Inţeleagă dar toţi Romînii ca cuvîntul cel drept, dumnezeescul dar cel mîntuitoriu ai binevoit a fi trimis şi în pamîntul acesta şi mulţameasca aleşilor tai pre carii ai pus spre îndreptarea şi ocîrmuirea lor şi carii cunoscînd folosul învaţaturilor bune să osîrduesc a îngriji ca toată tinerimea romînească să fie filosofi şi înţelepţi" (foaia 2 verso din prefaţa trad.).

Se discută apoi definiţia filozofiei, deosebirea dintre D-zeu şi natură, părţile filozofiei, ca să ajungă la obiectul propriu zis al cărţii: filozofia cuvântului şi a naravurilor (logica şi etica). Trece apoi la folosul filosofiei cu unele pasaje demne de remarcat pentru stilul lor:

„Pompa şi strălucirea marirei omeneşti preapuţin înspaimântează pre cel ce priveşte de departe întru nemărginita lărgime a ceriurilor pre lăcuitorii pamîntului, ca pre nişte muşte abià vazute, mişcându-sa şi întorcîndu-să împrejurul unii grămezi de pulbere, care să mai adaugă neîncetat din trupurile feliurilor de plante şi de vieţuitoare care sa întorc în praf şi în ţărînă" (foaia 9 verso).

Se anunţă apoi libertate în cercetarea diferitelor doctrine filosofice :

După text (pag. 1-348) se adaugă :

1° Predica la naşterea mântuitorului 1827: „Al lui Eufr. Poteca ierom. şi profes. de filos. cuvîntul ce s'au

zis la zina naşterii Mîntuitoriului nostru Iis. Hs. la curte înaintea D(o)mnului Grigorie Ghica Vvd., a preasfinţitului părinte Grigorie Mitropolitului Ungrovalahiei şi a toată preacinstita boierime, la anul 1827". (pag. 349-357).

Se adaugă ca explicare — interesantă pentru teza de faţă — : „Acest cuvînt au fost priimit cu plăcere de obşte".

2°) Discursul dela înpărţirea premiilor la şcoala Sf. Sava în 20 Iulie 1827: „Al lui Eufr. Ierom. Poteca. Acest cuvînt s'au spus la examenul public în şcoala Sf. Sava în 20 Iulie 1827, fiind de faţă şi Măria Sa D(o)mnul Grigorie Ghica V.v.d. şi preasf. sa Mitropol(itul) Grigorie şi o mulţime de boieri mari şi mici" (pag. 358-367).

Despre ideile ambelor discursuri va fi vorba mai departe.

c) *Enhirid*, adecă Mînelnic al pravoslavnicului Hristian. Scris greceşte de Alexandru Sturzea, typărit în Petrupoli şi dat sfintei biserici a lui Hs., iar acum tîlmăcit rumîneşte din userdia Dumnealui Alexandru Filipescului, eforul şcoalelor Valahiei. Pintru folosul sufletesc al Rumînilor, In Bucureşti 1832, 415 pag. + 4 foi nepaginate.

In oc de prefaţă are o închinare a lui Poteca catre Al. Filipescu: „Dumnealui Alexandru Filipescului, eforul şcoalelor Valahiei — Prea cinstite boerule". Din această închinare se vede admiraţie pentru efor şi pentru puterea protectoare a Rusiei.

d) *Sfânta Scriptură* pe scurt cuprinsa într'o sută şi patru istorii culese din Biblie şi din Evanghelie şi urmată de un mare catihism pentru Seminare. Cu blagoslovenia prea sfinţiţilor Episcopi ocîrmuitorii sfintei Mitropolii Chir Neofit al Rîmnicului, chir Ilarion al Argeşului, Chir Chesarie al Buzăului. Tălmăcite din greceşte de Efro-

sin Poteca arhimandrit Motrean. In typografia Sfintei Episcopii Buzău. La anul Mîntuirei 1836 Septemvrie 30, 280 pag + 2 foi nenumerotate la început.

Catehismul începe cu paginaţie nouă 1-80. După el urmează patru foi nenumerotate cu titlul acesta: „La sfîrşitul catehismului să adăogară şi aceste învăţături pentru Militari scoase din Catihismul rusesc".

Precuvântarea e din partea episcopilor.

In 1847 a ieşit a doua ediţie, cu o prefaţă a lui Poteca despre nevoia răspândirii Bibliei.

Catehismul dela urmă s'a retipărit în Măn. Neamţului la 1856 pentru seminarul întemeiat atunci acolo şi pentru gimnaziul dela Tg.-Neamţ.

e) *Catihis* sau învăţătură despre dogmele şi tainele Besericii noastre. Cu blagosloveniia peasfinţitului episcop al sfintei episcopii Buzăul D. D. Chesarie. Typărit prin osîrdia şi cheltuiala Sf. Sale Ierodiaconul Iraclie din Sfînta episcopie Buzeul. In typografia sfintei Episcopii, anul 1839, Ianuarie 25, 34 pag. în 4° mare.

S'a tipărit nu de Poteca, ci de un fost elev al său ierodiaconul Dionisie, după cursul predat la Sf. Sava.

O a doua ediţie a dat-o tot la 1845 la Bucureşti: „Manual de catihis religios şi moral, coprinzător de dogmele şi tainele bisericii noastre, tipărit cu voia şi binecuvîntarea Prea-Sfinţitului Arhiepiscop şi mitropolit al Romîniei D. D. Neofit. A doa ediţie. Bucureşti, în typografia colegiului Sf. Sava, 1845", 17 pag. în 8° mic".

f) *Obiceiurile Israilteniilor şi ale Creştinilor* (ΤΑ ΗΘΗ ΤΩΝ ΙΣΡΑΗΛΙΤΩΝ ΚΑΙ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ) scriere culeasa din Biblie şi din Istoria Bisericească a părintelui Flori, tîlmăcită din greceşte cu blagoslovenia Prea-Sfinţitului Arhiepiscop şi Mitropolit al Ungrovlahiei Domnul Domnul Neofit al 2-lea de Arhimand. Motreanul Efrosin Poteca, Bucureşti 1845, 526 + XIV pag + 3 foi nenu-

merotate la început + 22 foi nenumerotate, la urma (acestea cuprind numele abonaţilor la carte).

Cartea începe cu doua dedicaţii catre Mitropolit. In cea de a doua se vorbeşte şi de alfabetul şi ortografia cărţii :

„La ortografie am urmat, Prea Sfinte Stăpâne, aceasta reformă ce s'a întrodus acum în toate şcoalele Patrii noastre, pentru ca aceasta e mai lesne, mai ales pentru tinerime, lumea cea noă (e vorba de alfabetul mixt, jumătate cirilic, jumatate latin). Am întrebuinţat însa şi tonurile cele de neaparata trebuinţa şi un apostrof, spre semn a' cunoaşte pre *a'* prepoziţie din *a* verb, precum: *a' face, a făcut* şi c. l.".

g) *Vorbire asupra istorii universale,* tîlmacita din franţozeşte de Efrosin Poteca, arhimandrit şi egumen Manăstirii Motru, tom. I Buc. Tipografia Sfintei Mitropolii 1853, 486 + VI pag.

Este traducerea cărţii lui Bossuet, *Discours sur l'histoire universelle.*

Incepe cu o dedicaţie către mitropolit, după care urmeaza un fragment dintr'o scrisoare a lui Bossuet catre Papa Inocenţiu al XI-lea.

Vol. II e din acelaş an.

Traducerea ne arată pe Eufrosin Poteca un bun cunoscator al limbii franceze şi al celei româneşti. Iata începutul carţii :

„Cînd istoria ar fi nefolositoare celorlalţi oameni, ar trebuì să o dam prinţilor a citì. Nu se află mai bun mijloc de a le descoperì ceeace pot patimile şi interesurile, vremurile şi întîmplările, cele bune şi cele rele sfaturi. Istoriile nu sînt compuse de cît din faptele ce îi cuprind pe dînşii; şi toate seamănă a fi făcute pentru a lor întrebuinţare. Dacă cercarea le este lor de trebuinţă pentru a dobândì aceà minte care face a împărăţì bine,

nu este nimica mai folositoriu spre a lor învățatura de cît a împreună cu pildele veacurilor trecute cercarile care ei fac în toate zilele" (vol. I, pag. 5-6).

2. — Originale.

a) *Cuvinte panighirice și moralnice* de Evfrosin Poteca, ieromonah și profesor de filosofie. In București, în tipografia Sfintei Mitropolii, 1826. De ieromo(nahul) Stratonic, typograf, 45 pag. în 4⁰ mic.

Cuprinde :

1⁰) „Cuvînt zis la zioa învierii D(o)mnului nostru Iis. Hs. 1826 către înălțimea Sa Grigorie Ghica Voevod înpăratitoriu Valahiei" (pag. 3-14) ;

2⁰) „Cuvînt zis la zioa naşterii D(o)mnului nostru Iis. Hs. 1825 catra înălțimea sa Grigorie Ghica Voevod, prinți împărățitoriu Valahiei" (pag. 15-23) ;

3⁰) Lecțiunea de deschidere a cursului său de filozofie la Sf. Sava (30 Oct. 1825), începând cu: „Preasfințite Stapîne și blagorodnici boieri" (pag. 24-45).

Fragmente din aceste discursuri, în legatură cu teza, se gasesc mai departe.

* * *

b) *Istoria manăstirilor Valahiei* sau faptele prinților domnitori Țării Româneşti, mai ales cele religioase, dupa rânduiala hronologicească, începându-se dela Radul Negru Vvd. până în zilele noastre, compusă într'acest chip de Eufrosin Poteca, arhimandrit motrean, unul din mădularele comisiei pentru cercetarea și înscrieprin condici a documentelor tuturor mănăstirilor dintr'acest Principat al Valahiei. La anul 1842.

Exista din aceasta operă numai prefața și e reprodusa în *Vieața și operele lui Eufr. Poteca* de Teodo-

rescu Gh. Dem. (pag. 64-77). Prefâţa e cu caracter pur religios la început, arătând pricinele pentru cari s'au zidit şi trebue să se mai zidească mănăstiri. Partea din urmă dă o listă a schiturilor şi mănăstirilor din Ţara-Românească.

c) *Mănăstirile şi drepturile lor de proprietate,* memoriu către Divanul Ad-hoc, 20 Iulie 1857.

Cuprinde 7 pagini şi e reprodus de Teodorescu Gh. Dem. la pag. 78-84.

Note. — Am analizat mai sus numai scrierile lui Poteca aflate în Biblioteca Academiei române. In afară de acestea, Teodorescu Gh. Dem., care s'a ocupat de aproape de Poteca *(Vieaţa şi operele lui Eufr. Poteca,* Buc. 1883), mai citează şi pe următoarele:

1°) *Slujba Sf. Alexandru,* traducere, 38 pag. în 4°, Buzău 1839;

2°) *Cuvintele înţeleptului Massillon* sau „Petit carême", tălmăcite şi tipărite cu voia şi blagoslovenia prea sfinţitului arhiepiscop şi mitropolit al Ungrovlahiei D. D. Neofit II de Eufrosin Poteca, arhim. motrean, Buc. 1846.

Din această scriere am fi putut constată gradul de stăpânire a limbii franceze de către Eufrosin Poteca în 1846, deoarece acum îl cunoaştem numai pentru anul 1853, când a apărut traducerea lui din Bossuet, Discours sur l' histoire universelle.

Eufrosin Poteca este deci un scriitor religios. Şi *Filozofia cuvântului* şi *Discursurile* tot în cadrul religios sunt tratate. Golescu este un descriitor de moravuri şi un moralist. Traducerea din Thornton este tocmai o descriere de moravuri şi se apropie de activitatea lui Golescu, pe când se depărtează de a lui Poteca. Nu ne putem însă mulţumì cu această constatare. Nu este exclus, se poate raspunde, ca Poteca să se fi depărtat cu o scriere de drumul obişnuit al activităţii sale. Ca bun Român, adânc mâhnit de ceeace a găsit în cartea unui strain despre ţara şi neamul său, s'a hotărît să pună pe româneşte aceà carte şi să ceară conaţionalilor săi să părăsească relele deprinderi cari i-au făcut de râsul

lumii. Trăind în străinătate la studii patru ani, ar fi putut cunoaşte acolo traducerea franceză a lui Thornton şi ar fi putut-o utilizà pentru tipărirea unui text românesc.

Să trecem deci la cercetarea de aproape a lucrului.

CAP. V.

Prefaţa traducerii.

Ideile sociale, economice şi culturale ale traducatorului lui Thornton, ale lui Golescu şi ale lui Poteca.

Traducătorul a precedat traducerea de o lungă şi preţioasă prefaţa. In ea încearcă să justifice îndrazneala lui de a pune sub ochii Românilor o carte care-i arată sub culori atât de negre şi înfăţişază un program de îndreptare. Să le cercetăm de aproape în comparaţiune cu ideile lui Golescu.

Despre starea ţărănimii. Pe vremea când a calătorit pe la noi Thornton eram şi mai mult decât astazi un popor de ţărani. Cine venià la noi vedeà prin urmare ţărănimea. Nu e deci de mirare ca aproape toţi călatorii streini prin ţările noastre au consacrat ţarănimii mare parte din scrierilor lor. Ştim pe de altă parte că dintre scriitorii noştri vechi, singurul care a dat o atenţiune speciala ţaranimii şi a deplâns-o în rânduri de adânca sinceritate şi de duioasa compătimire a fost C. Golescu în *Insemnarea calatoriei*

şi în câtevà note din *Adunarea de pilde*. Dar şi traducătorul lui Thornton consacră ţărănimii câtevà pasaje din prefaţa lui. Pasajele sunt, în spiritul şi în forma lor, foarte asemanătoare cu ce scrisese Golescu — ceeace a şi deşteptat îndată bănuiala că s'ar datorì tot acestuia.

Traducatorul lui Thornton afirma că numai ţăranul munceşte în Principate şi că toţi ceilalţi trăesc din sudoarea lui: „despoiarea şi jupuirea fraţilor noştri, carii *cu sudorile lor ne hrănesc" (St. de acum... a Princip.,* pag. XVI). Acelaş lucru îl crede şi Golescu. Ţaranului i se ia tot „făr' de a mai rămâneà şi pe seama lui, *ca unul ce el a muncit" (Insemnarea călătoriei,* ed. 1915, pag. 39). Toţi iau din spinarea ţăranului: „căci la noi numai cela carele este cu opincă în picior, apoi toţi ceilalţi ce sa învârtesc de obşte printre norod nu mai ştiu nici un fel de tocmeală, nici un alt feliu de măestrie decât numai un cuvânt toţi ştiu să scoată din gură: ada" *(St. de acum,* pag. XVI), ceeace corespunde cu următoarea ideie a lui Golescu: „iar nu ca la noi, unde far de deosebire toţi cautâ numai din spinarea Rumânului" *(Insemnare,* ed. 1915, pag. 40).

Nu numai că e înşelat şi furat fără milă şi fără ruşine de stăpânitorii lui mari şi mici, dar nici nu e lăsat să se ridice din starea lui înjositoare prin mijlocul luminii. al învăţăturii. Cei mari anume îl ţin în întuneric, ca durata exploatarii sa fie mai lungă: „carii numai după cuvânt sa zic patrioţi, dar în faptă-s mai cumpliţi decât lupii cei turbaţi; şi pedepsiţi (ţăranii) la întunerecul neînvaţaturilor, ca *ei de să vor lumina cu învăţături, unde vor mai găsì norod orb să-l jupoae de piele" (St. de acum.,* pag. V). Ideia aceasta o întâlnim de trei ori în scrierile lui Golescu: odată în *Ad. de pilde* şi de doua ori în *Insemnarea călătoriei.* Vorbeşte el odata în cea dintâi despre deosebirea cea mare între felul cum se

cultivă pământul în Ungaria şi în Austria şi între felul cum se cultivă la noi şi găseşte că n'ar fi greu să se aducă şi la noi modul de lucru şi uneltele de acolo. Dar cine să le aducă? Cei mari n'au nici un interes în luminarea ţăranului, ci din contra: „şi care ştie (folosul săpatului la câmp) nu poate să i-l arate (ţăranului); şi care poate, nu vrea, judecând că *de să vor deşteptà cei adormiţi, noi unde vom mai găsì loc"* (pag. 291-292). Cele două pasaje din Insemnare cu aceeaş ideie sunt următoarele: unul la pag. 24 (ed. 1915): „ci de multe ori stăpânitorii au stricat şi acele mici şcoale dinadins, *ca să nu se deştepte norodul"* şi altul la pag. 55 (ed. 1915): „şi în loc să se înmulţească (spitalele, şcolile, etc.) cu cursul anilor, nu numai nu s'au înmulţit, ci nici acelea nu au stat în fiinţa lor şi mai vîrtos cea spre mai mare pagubă şi ruşine este căci s'au şi împuţinat, cum şcoalele, cari, cu cuvânt de mai bună prefacere, s'au stricat în anii trecuţi, *spre a nu să luminà neamul"*.

Deaceea neamul nostru se găseşte într'un cumplit întuneric: „întunerec carele şi până astăzi supt aceiaşi cutrupire şi jalnică întunerecime ţine pre ticălosul neamul nostru" *(St. de acum,* pag. II), ideie care de asemenea se întâlneşte şi la Golescu: „roagă-te dimpreună cu mine tatălui luminilor să le reverse şi în patria noastră, cea acoperită de norul cel întunecos al neînvăţăturii" *(Ad. de pilde,* pag. VIII).

Neamul românesc în urma tuturor. Întunericul înjoseşte pe om, înjoseşte naţiunea şi o ţine în urma celorlalte naţiuni. Traducătorul lui Thornton se plânge cu adâncă mâhnire de aceasta, privind starea poporului său: „a nu mai vedeà cele nevrednice de văzut şi a nu mai auzì cele ce pricinuesc cutremur şi pârlirea părului la cel mai strein, cînd le aude" *(St. de acum,* pag. IX), „ca să putem şi noi *rămaşi în urma tuturor*

naţiilor...“ (idem, pag. VIII). Ideia se regăseşte şi la Golescu: odată cu cuvinte deosebite, iar de două ori cu aceleaşi cuvinte. „Eu voesc să arăt... ticăloşia lăcuitoriului Valahiei“, zice el în Insemnare (ed. 1915, pag. 33). „Ca să putem şi noi *cei rămaşi în urma tuturor naţiilor,* zărind lumina cea adevărată, să fim fiii luminii“, zice el odată în Ad. de pilde (pag. VIII) şi altă dată la fel în Insemnare: „căci învederat lucru este că noi am rămas în urma tutulor neamurilor“ (pag. 55).

Neamul românesc hulit de streini. Şi toţi streinii vorbesc de rău neamul nostru, constată cu durere traducătorul lui Thornton: „şi mai oropsit şi mai hulit neam altul nu mai este decât vai! cel românesc“ (pag. V), „ticăloşia acestui dosădit norod“ (pag. VI), „defăimările obidatului meu neam“ (idem), „să chinuiască pre ticălosul norod“ (pag. IX), „şi aceste batjocuri şi hule şi defăimări sînt ştiute şi cunoscute de toate neamurile Europii; ajunge numai să cetească şi numai decât începe a râde şi batjocorì pre Români“ (p. XII), „să vază şi să cunoască neamul meu cel românesc în ce hulă, în ce defăimare şi în ce necinste şi în ce rînd, ce neam de nimic, adormit, neprocopsit, tipărit în nesimţire, lenevit, trândăvit... acest feliu cunosc toate neamurile pre neamul nostru“ (pag. XII-XIII), „şi înca sînt alţi Evropei (pe lângă Thornton), carii scriu cele de acum curgătoare în pămînturile noastre mai cumplit...“ (pag. XIII), „unui neam, ce... de ai săi aleşi este în toate chipurile chinuit fără milostivire, iară de cei streini batjocorit“ (pag. XVI). Tot astfel credeà şi Golescu şi ne-o spune de două ori în Insemnare: „(luxul şi luarea cea far' de dreptate) ne-au stins din faţa pământului, râdicându-ne din toată lumea cea mai puţina cinste ce poate avea ori ce naţie“ (pag. 53 nota, ed. 1915), „că ne-am pierdut slava, starea şi cinstea, ajungând şi în hula lumii“ (pag. 211).

Despre cler. Cine să fie vinovat de starea aceasta şi cine ar putea-o îndreptà? Noi ne-am gândì îndată la domnitorul ţării. Traducătorul lui Thornton îndeamnă pe Români să-şi pue nădejdea în el şi să-i dea sprijinul în binele ce vrea să facă, — dar atât. Se vede bine că nu-i erà la îndemână să vorbească prea mult despre subiectul acesta, ca despre unul căruia Thornton îi consacrase un capitol destul de aspru — cum se va vedeà mai departe —, capitol pe care traducătorul l-a redat fireşte în limba noastră. Traducătorul vorbeşte însă despre cler şi vorbeşte fără înconjur. Clerul ar puteà să dea neamului mult ajutor, dar nu are prestigiul şi puterea necesară. Şi nu le are, fiindcă este mult prea jos de îndatoririle lui:

„...dupa chipul cu care să oblăduesc Prinţipaturile amândoao, clirosul bisericesc este vârful tuturor puterilor asupra celorlalţi lăcuitori; carele clios, când ar urmà canoanelor şi făgăduielilor celor de dânşii date înaintea înfricoşatului jertfelnic (la intrarea lor în clerul bisericesc) de a nu-şi mai căuta de folosu-şi în parte, ci să îngrijască şi să-şi jertfească tot pentru turma ce păstoreşte, atunci acela cliros nu s'ar sfii, nici s'ar teme de nici un obraz al nici unui chip de stăpânitoriu sau boier, ci fară îndoială s'ar pune în orânduiala şi înt buna lucrare toate cele spre folos, luminare, învăţatură şi fericirea neamului turmii sale.

„Dar unde să găsesc acest feliu de păstori? Că unora le plac banii, altora le place cinstea, altora le place slava, altora le pace îndestularea mîncărilor şi a beuturilor, altora le place odihna; alţii să fac că nu îndrăznesc, alţii să fac fricoşi, alţii nu sînt vrednici să-şi cunoască cinul, alţii nu ştiu de unde să înceapă şi unde sa sfârşeasca.

„Şi toţi acestia, ca să nu-şi piarză înlesnirile poftelor lor, nu numai că nu îndrăznesc a să împotrivì la ocâr-

muitorii după vremi şi la boierii cei ce sînt în diregatorii şi cu puteri în mânile lor, ca să nu jefuiască; ci şi ajuta să chinuească pre ticălosul norod cu toate chipurile de tiranii“ (*St. de acum,* pag. VIII-IX).

Aceleaşi idei le are şi Golescu despre clerul nostru din vremea aceea. Când i se oferă prilejul să-şi spuna părerea despre el, şi-o spune desluşit. Prilejul i s'a oferit de două ori în Insemnare, când vorbeşte despre preoţii saşi şi români din Ardeal şi despre două mănăstiri de lângă Viena şi de lângă Veneţia. Vorbind despre preoţii saşi şi rolul lor social, exprimă despre cler aceeaş părere ca traducătorul lui Thornton. Acela zisese mai sus că „clirosul bisericesc este vârful tuturor puterilor asupra celorlalţi lăcuitori“, iar Golescu zice: „iată dară că cel dintâiu şi mai temeinic folos al omenirii îl revarsă preoţii“ *(Insemnare,* ed. 1915, pag. 95). Trecând apoi la amănunte, el laudă vieaţa cumpătata şi purtarea smerită şi devotamentul către populaţie şi bolnavi şi nevoiaşi al preoţilor saşi şi al călugărilor din manastirile amintite, ca să recomande apoi cititorilor sa se întoarcă la preoţii şi călugării noştri şi să-i vadă cum sunt. Defectele pe cari le găseşte acestora sunt de acelaş fel cu cel găsite de traducătorul lui Thornton. Pomeneşte şi Golescu de utilizarea venitului moşiilor numai în folosul călugărilor şi de loc conform diatei ctitorilor: „far' de a să mai păzì acele hotărîte orânduieli de ctitor, ce s'au străduit şi au cheltuit spre folosul obştii, iar nu spre a sta călugării răsturnaţi în colţurile odailor, îmbrăcaţi în haine scumpe, cu şaluri de mult preţ încinşi, şi fie măcar şi căldură, cu câte două blane de miluri şi de samururi îmbrăcaţi în desfrânari şi în desfătari petrecând“ *(Insemnare,* ed. 1915, pag 56), ceeace nu e departe de afirmarea de mai sus a traducătorului lui Thornton că la noi clerul îşi vede de interesele lui, nu ale credincioşilor: „de a nu-şi mai

cautà de folosuşi în parte“. Recomandă şi Golescu preoţilor „să aibă năravuri foarte bune, să fie blânzi în cuvântare şi în urmare, şi smeriţi la vedere şi în faptă *(Insemnare,* ed. 1915, pag. 94), apasă şi el asupra trândăviei şi lenei, ca şi traducătorul lui Thornton: „(preoţii) să fie foarte muncitori, gonind lenevirea, căci vieaţa trândavă este scârboasă şi lui Dumnezeu şi oamenilor“ *(idem,* pag. 95).

Traducătorul lui Thornton vorbise mai sus şi de ignoranţa preoţilor dela 1826: „alţii nu ştiu de unde să înceapă şi unde să sfârşească“. Nu e acelaş lucru cu ce spune şi Golescu: „nu ca aceia cari aşa cuvintează în biserică, încât nici ei nu pricep ce zice, nici norodul care ascultă“? *(idem,* pag. 95).

Despre boieri. Traducătorul lui Thornton, negăsind în cler mântuirea neamului românesc, trece la al doilea factor, dela care s'ar puteà aşteptà o îndreptare, la boieri. Şi despre ei însă vorbeşte tot aşà de rău. Preoţii ar fi lupii şi boierii câinii, dar nu câinii cari apără turma de lupi, ci aceia cari mănâncă din ea resturile ramase după ce s'au săturat lupii. Traducătorul are aici unul din cele mai energice şi mai pline de indignare pasaje. Se vede durerea lui adâncă, sufletul lui ales, capabil de simţiri puternice. Numai limba românească n'o stăpâneşte în de ajuns şi numai ea îi stă piedică pentru creiarea unor pagini strălucite în literatura românească. Boierii nu se gândesc câtuşi de puţin la îndreptarea relelor de cari suferă ţara. Ei se gândesc sa pună mâna tocmai pe dregătoriile mai bănoase, tocmai pe cele de unde ar puteà despuià mai bine ţărănimea:

„Apoi când pastorii lasă turma lor de o spargăluesc şi o ocârmuesc lupii, de câni ce aştepţi? Câinii turmii sa uită numai când să rămâe ceva din gurile lupilor, să

apuce şi dânşii. Ce este mai firesc că lupii mănâncă numai carnea depre oi, iar cânii turmii mănâncă şi oasele. Intocma să urmează la noi: că cei cu puterea stăpânirii mănâncă carnea şi oasele cele mai fragete, iar cei ce sînt pre supt stăpânitori şi ocârmuitori rod şi oasele, ling încă şi bătătura ticălosului lăcuitoriu, ca să nu i să mai ulme nici urma unde l-au mîncat.

„Poate dară fieştecarele să judece şi să cunoască că neamul românesc de păstori şi cliros bisericesc întemeiat în datoriile sale nu are noroc să aibă, de boieri şi oblăduitori încă cu atât mai rău, căci acestia nu mai gândesc niciodată la folosul şi slava neamului; ci numai in veci îi trec sudori muncindu-să la născociri cum şi ce mijloc să facă să ia diregătorie mai câştigoasă şi să închipuiască cele mai strecurate mijloace de a despoia pre fraţii săi“ (pag. X-XI).

Din acelaş punct de vedere sunt priviţi boierii şi în scrierile lui Golescu. Vorbind despre patrie, introduce în Ad. de pilde o notă de două pagini tocmai despre jaful practicat de boieri pe seama ţărănimii şi vorbeşte cum zapciul, polcovnicul, căpitanul, condicarul, vameşul, vătaful de plaiu şi ispravnicul storc rând pe rând tot ce munceşte ţăranul (pag. 348-350). Mai pe larg vorbeşte însă în Insemnare. Acolo arată pe trenţăroşii ajunşi boieri şi milionari: „iar nu ca pe la noi, unde îmi trebuie hârtie de voiu voì să înşir numele acelor trănţăroşi şi cu picoarele goale, sau străini sau pământeni, cari făr' de avere de o sută de lei au ajuns în puţini ani milionişti cu palaturi şi cu moşii“ (ed. 1915, pag. 39) şi pune reaua stare a ţărănimii pe seama urîtului obiceiu de a se vinde slujbele ţării (pag. 84).

Boierii sunt reduşi şi de traducătorul lui Thornton şi de Golescu numai la cei mici şi mijlocii. De cei mari, de cei cari n'aveau nevoie să cumpere slujbe, nici sa se gândească la jefuirea ţăranilor pentru realizarea de

averi însemnate, de cei de felul lui Golescu însuşi nu se vorbeşte. De ce? Fiindca pe aceştia Golescu îi vedeà cu alţi ochi şi cel mult îi învinuià că nu se apropie de ţarani (*Insemnare,* pag. 83).

Momente de desnădejde. Atâta de amarît este traducatorul de ceeace vede şi e nevoit sa scrie, încât ne mai găsind undevà vreo scapare, îşi pierde nadejdea şi cere pieirea tuturor: „alta nu mai ramâne decât să creape pământul şi să ne înghita pre toţi de vii" (*St. de acum,* pag. XIV). Numai când îşi aduce aminte de Dumnezeu, nădejdea se iveşte iarăşi, dar departată şi puţin luminoasă: „pune, Doamne, hotar acestui feliu de vieţuire unui neam; întoarce mila ta spre ei şi dintru aceste ticăloşii îi izbăveşte" (pag. XVI). Si din punctul acesta de vedere traducătorul seamănă cu Golescu. Tot atât de amărît scrie şi acesta despre lucrurile din Principae şi este cuprins şi el de desnădejde: „sînt silit să zic că fiind că toate urmarile ne sînt întemeiate în nedreptate şi în neorînduiala bună, de aceia prea puternica dumnezeire nu mai pedepseşte la al 7-lea neam, ci chiar pe noi însuşi cu pierdere de cinste şi de averi" (*Insemnare,* ed. 1915, pag. 175). Desnădejdea i-o micşorează tot aducerea aminte de Dumnezeu: „Milostivul Dumnezeu întoarca-şi vederea cea tamăduitoare cătră acest norod, prefacînd inimile cele rele în milostivire, pe cele nesăţioase de câştigul banilor în darnice şi pe cele stăpânite de rele năravuri în virtute" (*idem,* pag. 99).

Programe de lucru comune. Asemănarea dintre traducătorul lui Thornton şi dintre Golescu merge şi mai departe. Amândoi, după ce constata relele şi după ce trec de momentele de nădejde, propun un program de lucru menit să aducă îndrep-

tare în Principate. Programul traducatorului lui Thornton se găseşte la sfârşitul prefeţei şi constă dintr'o parte negativa şi alta pozitivă.

I. — Cea negativă :

1⁰) Parasirea viţiilor de cari ne învinuesc scriitorii streini: „să lapede şi să depearte din neamul românesc toate naravurile şi faptele cele rele câte să vad defaimate de neamurile streine..." (pag. XV) ;

2⁰) In special, părăsirea luxului: „parăsirea luxului, adecă a cheltuielilor preste măsura averii fieştecaruia" (pag. XV) ;

3⁰) Inlaturarea exploatării neomenoase a ţăranimii : „iar nu prin cumplita şi afurisita chiverniseala, care numai la aleşii noştri să obicinuiaşte. Şi ce este aceasta chiverniseală ? Despoiarea şi jupuirea fraţilor noştri, carii cu sudorile lor ne hrănesc; caci la noi numai cela carele nu este cu opincă în picior, apoi toţi ceilalţi ce sa învârtesc de obşte printre norod nu mai ştiu nici un fel de tocmeala nici un alt feliu de măestrie, decât numai un cuvânt... toţi ştiu să scoaţă din gura: ada şi acest ada este fara sfîrşit" (pag. XV-XVI).

II. — Partea pozitivă :

4⁰) Răspândirea învăţăturii: „să îmbrăţoşeze cu cea mai desăvârşită sirguinţă întâi învăţăturile de tot feliul, care acestea aduc luminarea, strălucirea, lauda şi toate îmbunătăţirile la un neam, carele voiaşte să fie în numarul neamurilor celor luminate şi mărite, iara nu să voiască a să vedea în veci cufundaţi în întunerecul neştiinţelor şi în laţurile ticălosii" (pag. XV) ;

5⁰ Practicarea economiei în traiul zilnic: „economiia ceeace întemeiază bună starea vieţuirea unui neam, carele voiaşte să fi odihnit şi scăpat din ticăloşie" (pag. XV) ;

6⁰) Grijă de cultivarea moşiilor: „îngrijirea cu osârdie a moşiilor şi a altor avuturi cine va avea" (pag. XV):

7° Devotarea către comerţ: „punerea în lucrare a neguţătorii, fieşte carele după putinţa sa, căci prin mijlocirea neguţătorii toate neamurile şi toate împărăţiile să înalţă şi să îmbogăţesc“ (pag. XV-XVI).

Golescu îşi expune programul său în trei rânduri: odată în prefaţa scrierii lui Adunare de tratate, a II-a oară în Insemnarea călătoriei şi a III-a oară în Inştiinţarea despre deschiderea şcoalei din Goleşti, reorganizată de el şi pusă sub direcţiunea lui Aaron Florian.

Programul din prefaţa Adunării de tratate cuprinde şi el două părţi, una negativă şi alta pozitivă.

I. — Cea negativă :

1°) Părăsirea lenei: „deci dar dobândind aceste foloase, ce sînt pricinuitoare de toate felurimile fericirilor, care să adună din depărtarea luxului şi *a lenevii*“ (pag. 5), *„nu vă leneviţi,* ci fieştecare după a sa meserie să aducă binele înfiinţat în folosul obştesc“ (pag. 5). Punctul acesta corespunde cu „părăsirea viţiilor“ din prefaţa St. de acum... a Princip. Intre acele viţii, nu lipseşte însă şi acesta, fiindcă iată cum ne consideră streinii: „neam de nimic, adormit, neprocopsit, tipărit de nesimţire, *lenevit, trîndăvit...*“ (pref. Stării de acum.. a Princip., pag. XII) :

2°) Părăsirea luxului, după cum reiese din citatul de sub No. 1, Punctul acesta corespunde cu punctul 2 din pref. traducătorului român al lui Thornton.

II. — Cea pozitivă :

1°) Imbrăţişarea comerţului : „deci dar dobândind aceste foloase.... care să adună *din negoţul cel slobod“* (pag. 4-5), punct care corespunde cu cel de sub No. 4 de mai sus ;

2°) Răspândirea învăţăturii : „deci dar dobândind aceste foloase... care să adună... din *deşteptarea şi luminarea prin şcoale“* (pag. 4-5), „şi fii toţi de obşte al tot norodului alergând la şcoale spre câştigarea învă-

ţăturilor“ (pag. 5). Punctul acesta corespunde cu cel de sub No. 1.

3°) Practicarea economiei: „deci dar dobândind aceste foloase... care să adună... *din înbrăţişarea iconomii*“, „maicile îmbrăţişind toată iconomia casii“ (pag. 6), punct care corespunde cu cel de sub No. 2.

4°) Cultivarea moşiilor: „deci dobândind aceste foloase... care să adună... din înbrăţişarea iconomii şi a vrednicii cea cuviincioasă spre deschiderea tutulor producturilor pămîntului şi a fabricilor“ (pag. 4-5), „părinţii straduindu-să *cu lucrarea pământului*“ (pag. 5-6). Punctul acesta corespunde cel de sub No. 3, având în plus recomandarea pentru instalarea de fabrici.

Acelaş program îl întâlnim şi în Insemnare, la pag. 89-90 (ed. 1915), cu parte negativă şi cu parte pozitivă.

I. — Partea negativă:

1°) Incetarea spoliaţiunii ţăranilor. Vorbise Golescu nouă pagini despre spoliaţiunea aceasta. Apoi încheie: „vremea este ca toţi de obşte, dela cel mai mare şi până la cel mai mic, să hotărîm ca să ne desbrăcăm de această streină haina milostivirii, a unirii şi a virtuţii (v. notele), hotarînd fieşcare patriei dupa cum slujesc în toata Evropa“ (*Insemnare,* ed. 1915, pag. 89). Punctul acesta corespunde cu No. 3 din programul traducatorului lui Thornton.

2°) Parasirea lenei: „în locul lipsirii acestor câştiguri pue-să gonirea lenevirii...“ (pag. 89), ceeace corespunde cu No. 1 dela traducătorul lui Thornton. Acolo e vorba de năravurile pentru cari ne hulesc streinii, năravuri unde se cuprinde, dupa cum am vazut mai sus, şi lenea.

3°) Parasirea luxului: „în locul lipsirii acestor câştiguri, pue-să... depărtarea de lux“ (pag. 89), ceeace co-

respunde cu punctul de sub No. 2 dela traducatorul lui Thornton.

II. — Partea pozitivă :

4. — Cultivarea moşiilor: „şi în locul lipsirii acestor câştiguri, pue-sa... strădania prin acareturile fieşcăruiai" (pag. 89) — acareturile sunt aici moşiile; punctul acesta corespunde cu No. 6 dela traducătorul lui Thornton ;

5. — Practicarea economiei: „şi în locul lipsirii acestor câştiguri, pue-să... îmbrăţişarea iconomiei" (pag. 89), ceeace corespunde cu punctul de sub No. 5.

6. — Răspândirea învăţăturii : „când vom luà pildă dela alte neamuri şi vom înmulţì veniturile şcoalelor" (pag. 89), ceeace corespunde cu punctul de sub No. 4.

7. — Infiinţarea unei societăţi literare, care să facă traduceri din limbi streine şi un dicţionar (pag. 89-90). Punctul acesta este nou. Nu se găseşte nici la traducătorul lui Thornton, nici la Golescu însuşi din Ad. de tratate.

Lipseşte aici recomandarea negoţului; dar programul este repetat pe scurt la pag. 92 şi acolo e amintit şi negoţul: „Şi bez (pe lângă) această soţietă, mai este trebuinţă şi de alta ca să să chibzuească cum să gonească pre vrăjmaşul patriei noastre şi izvoditorul sarăciei şi strângerii noastre, carele este luxul, şi cum în locu-i să să întemeiaze iconomia, vrednicia şi munca câmpului, cu deschiderea negoţului, care îmbogaţeşte toate împărăţiile". Asemănarea merge până acolo că se adaugă şi însuşirea „care îmbogăţeşte toate împărăţiile", cum adăugase şi traducătorul lui Thornton „prin mijlocirea neguţătorii toate neamurile şi toate împarăţiile să înalţă şi să îmbogăţesc" (v. mai sus).

Golescu îşi mai expune programul şi cu alt prilej. La Goleşti în Muscel, moşia părintească, funcţionà o şcoală încă din vremea banului Radu Nicolaevici Golescu, pă-

rintele scriitorului nostru. La 1821, din cauza revoluţiunii şi a fugii din ţară a lui Golescu, şcoala s'a închis. In urma călătoriei în streinatate a lui Golescu, în urma trezirii lui dintr'un vis rău la lumina stralucitoare a Apusului, îndemnat şi de Eufrosin Poteca, Golescu se hotărăşte să întemeieze pe alte baze şcoala dela Goleşti şi chiamă un profesor din Ardeal, pe Aaron Florian, vesteşte apoi că şcoala, în noua ei înfăţişare, se va deschide la 1 Mai 1826. Vestirea sau „Inştiinţarea" arata importanţa învăţământului, îndeamna pe părinţi să-şi trimeată copii la şcoala şi expune din nou programul de ridicare a neamului românesc, program din care Golescu îşi facuse crezul vieţii.

Şi în acest program sunt doua parţi, una negativă, alta pozitivă.

I. — Cea negativa :

1°) Reducerea cheltuielilor pentru lux: „vremea este ca fieşcine din fii nobleţii după puterea sa, şi *mai vârtos din cheltuiala luxului furând* şi spre obşteasca învăţătură întrebuinţând, să ajutam la aceasta cea dintâi facere de bine cătră patrie" („Inştiinţarea" reprodusa în *Insemnare,* ed. 1915, pag.. X), „sa departam luxul" (idem, pag. XII). Punctul acesta corespunde cu cel de sub No. 2 al trad. lui Thornton ;

2°) Părăsirea relelor năravuri: „sa departam luxul, jafurile, mândria şi această toată desghinare, care din zi în zi ne aduce la rea derăpănare" (*idem,* pag. XII). Punctul acesta corespunde la trad. lui Thornton cu No. 1.

II. — Cea pozitiva :

1°) Raspândirea învaţaturii: „am fost silit sa alergu la acele mijloace prin cari sa face omul bun creştin, bun patriot, bun orăşean, bun părinte, bun tovaraş în casatorie şi toata tinerimea câştigă bunele năravuri, şi că dascălul şi îndemnătorul acestor bune lucruri este

luminurea și deșteptarea ce să dobândesc prin învățătură“ (Insemnare, ed. 1915, pag. X)„ „întâia câștigare a luminii care își ia începerea și întemeierea dela învățătură“ (idem), „din cheltuiala luxului furând și spre obșteasca învățătură întrebuințând...“ (idem); „și întâi să îmbrățișăm învățatura“ (*idem,* pag. XII). Punctul acesta corespunde la trad. lui Thornton cu No. 4.

2⁰ Practicarea economiei în traiul zilnic: „fetele... vor asculta și cum li să cuvine să să poarte la întrebuințarea lucrurilor celor casnice, spre odihna părinților, cum și pentru vrednicia și economia ce trebuie sa aibă când să vor căsătorì“ (*idem,* pag. XI); „apoi vrednicia economică“ (*idem,* pag. XII). Punctul acesta corespunde la traducătorul lui Thornton cu No. 5.

3⁰ Unirea ;

4⁰) Dreptatea: „sa îmbrățișăm... unirea, dreptatea“ (*idem,* pag. XII). Punctele acestea nu se găsesc la traducătorul lui Thornton.

Punând față în față cele trei programe ale lui Golescu cu programul traducătorului lui Thornton constatam că nici unul din punctele celui din urmă nu lipsește din cele dintâiu.

Sinceritatea în mărturisirea păcatelor. Prefața traducerii începe astfel:

„Pacatul mărturisit nu mai este păcat. Măcar cât s'ar strădui cineva sa se ascunda după deget, precum zice pilda, nu poate rămâneà pâna în sfârșit ascuns.... Pentru cacĭ alte neamurĭ au aceàsta pre scurta Istorie a neamului nostru (scrierea lui Thornton) în limba lor..“ (pag. I).

Sunt aici trei idei, pe cari le găsim exprimate tot la un loc într'o notă din *Insemnare* (pag. 59):

a) „Pacatul marturisit nu mai este pacat".

b) „Macar cât s'ar strădui cineva sa se ascunda după deget, precum zice pilda, nu poate ramânea pâna în sfârşit ascuns".

c) „Pentru caci alte neamurĭ au aceasta pre scurta Istorie a neamuluĭ nostru în limba lor".

„Mai bine sa le cunoaştem, sa le marturisim".

„Ce ne vom folosì când noi între noĭ vom voì sa le ţinem ascunse şi vom crede ca nu sînt ştiute?"

„Ce ne vom folosì noi când le cetesc, fiind scrise de aceia ce ne pismuesc"

Potrivirea unor idei de amănunt. Asemănarea dintre traducătorul lui Thornton şi dintre Golescu se întâlneşte şi în unele idei secundare din scrierile lor. Cel dintâiu aflându-se în faţa unei descrieri de călătorii face constatarea că asemenea opere sunt foarte numeroase în ţările culte: „aceste toate vazindu-le povestite şi scrise mai în toate limbile Evropii şi tipărite; şi de asemenea cărţi mai toate bibliotecile şi mai toate casele Evropenilor pline..." *(St. de acum,* pag. IV). Ideia aceasta se regăseşte în următorul pasaj din Insemnarea calătoriei: „în bibliotecile ce am vazut poate cinevaş să încarce cară de cărţi coprinzătoare de calătorii făcute de Evropei..." (ed. 1915, pag. 3).

Şi in Starea de acum şi în Insemnare am constatat păreri foarte aspre despre oamenii dela noi : despre boieri, despre preoţi, călugari, etc. Atâta pornire s'ar fi putut luà drept exprimarea unor sentimente de ură personală, ceeace ar fi micşorat valoarea scrierilor. Aşà ne explicăm declaraţia traducătorului lui Thornton că nu din pismà către cinevà scrie şi deaceea trebue crezut: „Aş fi fost vinovat când le-aş fi scris eu din capuĭ meu cu vreo pismă în parte către cineva..." (pag. VI). Aceeaş justificare o gasim şi la Golescu: „nu mă blestemaţi, căci cu persoanele nu am nici o pricină cu nicĭ unul" (ed. 1915, pag. 56).

Ideile lui Poteca. Intr'una din convorbirile avute cu d-l I. Bianu, profesorul de istoria literaturii române la Universitatea din Bucureşti, cu privire la studiul de faţă, d-sa îmi spuneà: Pe oamenii aceştia nu trebue să-i consideram aparte ca individualităţi, ci ca partaşii unui tot. Erau puţini la număr, se cunoşteau între ei, lucrau împreună şi cugetau fireşte în multe puncte la fel. Intre ei Golescu aveà un ascendent extraordinar, prin înalţima poziţiunii lui sociale. In consecinţa e firesc lucru ca în operele lor să găseşti asemanari izbitoare.

Comunitatea de idei şi de simţiri dintre scriitorii depe la 1820-1830, şi în cazul nostru dintre Golescu şi Poteca, se explica prin urmare. Golescu de altfel nu s'a sfiit sa afirme şi în operele lui această comunitate, ba încă — semn al sufletului sau superior — cu o consideraţiune deosebita pentru Poteca. Pentru el cursul de filozofie al acestuia la Sf. Sava este un eveniment de tot atâta însemnătate ca revenirea domniei pământene, ca deschiderea de şcoli româneşti şi ca întoarcerea dela studii a multor fii de boieri (v. notele) şi fireşte ca va da şi roade însemnate: „Efrosin Poteca, profesorul filozofii, ale căruia osârdii ne dau foarte bune nădejdi". Intr'una din cuvântarile lui, acesta vorbise şi contra luxului. Golescu însemnează lucrul şi-l trece în cartea lui despre călătoriile ce făcuse în străinătate. Când Golescu redeschide şcoala dela Goleşti, cum credeţi că-şi motivează acţiunea? Intâi prin călatoria în străinătate, unde a văzut cu ochii puterea învaţăturii, şi al doilea prin influenţa exercitată asupra lui de cuvântările lui Poteca — şi iaraşi prinde prilejul să-l laude: „dintru a căruia îndestulata învăţătura şi cea cu râvnă sârguinţă aşteapta naţia românească mare folos şi rod. Aşa dar râvna acestui om ce au aratat-o şi povăţuirile lui...".

Am vazut mai sus pe Poteca adversar al luxului. Tot astfel îl găsim şi în alta cuvântare din 1827, unde spune că domnitor bun e cel care „opreşte luxul şi desfrânarea“ *(Filozofia cuvântului,* 355).

E mâhnit şi el de ignoranţa din ţara lui şi de urmările ei: „cei fără educaţie (precum au fost cei mai mulţi din fiii norodului până acum) sa dau la tot feliul de răotate“ *(Cuv. paneg.,* 12).

Recomandă şi el călduros învăţatura, numind-o însa educaţie, cuvânt care lipseşte şi la traducătorul lui Thornton şi la Golescu. Lăudând pe Gr. Ghica ca a întemeiat şcoale „de buna *educaţie,* în cât să poate, nu numai a feciorilor, ci şi a fetelor“, adaugă: „bine ştiind că *educaţia* bună a fiilor e cea mai mare faptă care ar pricinuì un bun prinţip la fiii norodului său... că *educaţia* bună a fiilor e mijlocul cel mai adevărat spre lumina cuvântului drept“ *(idem,* 11-12), „învăţând filozofia moralnică, să va vorbì mult de buna *educaţie,* adeca buna povăţuire a tinerimii“ *(idem,* 40). Intrebuinţează însă odată şi termenul „învăţături“, când afirma că între însuşirile ocârmuitorilor intră şi „iubirea de învaţaturi“ *(idem,* 18).

Am văzut cu câtă căldură apăra Golescu şi traducatorul lui Thornton pe ţărani. Ii apără şi Poteca, dar mai liniştit: „pentru aceasta dar pe plugari îi apăra (împaraţii din Evropa) cu toate puterile ca pre nişte părinţi hrănitori ai statului“ *(idem,* 22).

Am mai găsit asemănări de idei şi între o citaţie a lui Poteca şi ideile Stării de acum, ca şi ale lui Golescu. In precuvântarea lui la cartea Mai înainte gatire pentru cunoaşterea lui D-zeu, Poteca îşi sprijina ideile şi pe mai multe citaţiuni, făra a indicà însa izvorul. Una din aceste citaţiuni combate luxul şi relele năravuri. Zice el în aceà precuvântare: „Dară noi vedem că nu tot omul îşi află binele său... Pricina este că nu având dreapta

povăţuire, cei mai mulţi se rătăcesc“ (pag. VI). Indată după aceasta continuă între semnele citaţiei: „Deaicea dar urmează sa fie cei mai mulţi nenorociţi şi ticăloşi. Nu zic numai cei săraci, ci şi cei bogaţi: că dintr'această rătacire urmează şi la dânşii cheltuelele cele mai pre sus de trebuinţă din care curg nu numai năravurile cele rele, răpirea, desfrânarea, neiubirea de oameni, neiubirea de patrie şi tirănia neamului, ci şi însuşi acelora scăpătoare şi sărăcie după vreme, iar acea după urmă stingere a caselor desăvârşit. Şi de voeşte cineva dovezi la acest adevăr, să ia seama cu deadinsul şi va afla destul aicea în patria noastră, care bine era să nu fi fost“. Mai ales cuvintele „cheltuielile cele mai pre sus de trebuinţă“, ca şi ideia că acestea au adus ruina multor familii au fost împrumutate în total şi de autorul Stării de acum şi de Golescu. Traducerea lui Poteca a apărut în 1818, cu opt ani înainte de St. de acum şi de scrierile lui Golescu (dintre cari numai Elementele de filozofie au apărut în 1827; celelalte toate, în 1826), prin urmare au cunoscut-o şi traducătorul lui Thornton şi Golescu şi s'au putut influenţă de ea; dar ei au cunoscut desigur şi originalul grecesc depe care a tradus Poteca şi pe care nu-l indică.

Poteca are şi două programe de activitate în vederea îndreptării neamului românesc. Le vom studià mai jos. Aici ne restrângem la ideile risipite de el prin scrierile lui şi nesistematizate. De acolo am luat ideile de mai sus, cari îl apropie de Golescu şi de traducătorul lui Thornton.

Să relevăm acum idei cari îl depărtează de aceia.

Am văzut câtă vină găsesc aceia clericilor noştri şi în ce aşpri termeni se exprimă despre ei. Nu găsim aceasta la Poteca. Nu e cuvântare în care să nu ceară dela Dumnezeu binecuvântare pentru mitropolit, arhierei şi toţi preoţii: „Ascultă, Doamne, rugăciunea de

obşte *a arhiereilor noştri, a preoţilor noştri,* a boierilor, a norodului..." *(Cuv. paneg.,* 14), „Intăreşte pre bine credinciosul nostru domn cu puterea ta. Păzeşte-l pre dânsul întru mulţi ani dinpreună cu preasfinţitul nostru Mitropolit... cu toată boierimea, cu iubitoriul de lumină clir" *(idem, 23).* Traducătorul lui Thornton, ca şi Golescu, nu considera de loc clerul ca iubitor de lumina, ci de lene şi chiverniseală. Asemenea idei nu le puteà aveà şi nu le puteà exprimà, chiar nesemnate, Poteca.

Nu găsim nimic la traducătorul lui Thornton despre introducerea dreptăţii în ţară, cum cere Poteca şi cum ar fi cerut şi în prefaţa traducerii, dacă ar fi scris-o el: Iubirea de dreptate şi de învăţaturi sunt, după el, cele dintâi însuşiri pe c i trebue să le aibă un cârmuitor: „dar cele mai ı şi mai mari de cât toate sunt iubirea de dreptate şi iubirea de învăţături" *(idem,* 18).

Traducătorul lùi Thornton nu spune nimic despre originea noastră latină. Şi totuşi această ideie i-ar fi slujit de minune în sforţările pe cari le face de a deşteptà în Români încrederea în ei şi ambiţiunea de a ieşì din ticăloşia ce o constatà el. In locul acesteia e silit să recurgă la alta de mult mai puţin efect, că anume pe vremuri Românii au atras atenţiunea multor neamuri streine şi au fost râvniţi de mulţi împăraţi: „mai hulit neam altul nu mai este decât vai! cel românesc, acela carele..." — aici s'ar fi potrivit de minune invocarea originii noastre, dar el continuă „odinioară au fost vrednic de a trage căotările a multor neamuri şi pohtele multor împaraţi asupră-şi; unele neamuri căutând cu ochiu zavistnic, văzând vieţuirea lui în vitejie şi în neatârnare, altele iarăşi poftind şi dorind să-l ia supt stăpânirea sa, măcar supt ocrotirea lui şi nu puteà" (pag. V). Acest traducător nu ştià desigur latineşte, fiindcă altfel ar fi putut citì

Elementa linguae daco-romanae, vestita gramatică a lui Samuel Klein din 1780, ori ediţiunea II-a din 1805. Acest traducător nu cunoşteà nici Istoria pentru începutul Românilor în Dacia a lui Petru Maior, apărută la 1812 sau o ştià doar din nume. Acest traducător nu învăţase la şcoala lui Gheorghe Lazăr, ca Eufrosin Poteca şi Eliad Rădulescu.

Privită din acest punct de vedere chestiunea autorului Stării de acum se rezolvă tot în favoarea lui Golescu, fiindcă acesta face o singură dată aluziune la originea noastră latina şi numai în treacăt, ca despre un lucru fară însemnătate: „Şi voiu scrie fiind încredinţat ca în anii cei mai vechi au fost în trupurile moşilor noştri singe romanesc, au avut fapte virtoasă“ *(Insemn. căl.,* ed. 1915, pag. 58). Intr'o activitate atât de bogată ca a lui Golescu, îndreptată toată ca să biciuească decadenţa noastră depe la 1825 şi ca să recomande mijloace de îndreptare, sa nu se invoace, sa nu se utilizeze mândria unei origini strălucite! Fireşte, fiindcă nici el nu cunoşteà limba latină, nici el nu învăţase şcoala lui Gheorghe Lazăr — când se deschideà această şcoală, Golescu erà de 41 de ani —, nici el nu se pătrunsese de ideile lui Maior din Istoria pentru început.

Tocmai acesta erà cazul lui Poteca. Numai aşà înţelegem cum încă din 1818 el afirmă măreţia originii noastre şi caută să tragă din ea toate concluziunile, mai ales de natură literară. „Dar însă Dumnezeu, voind să nu se stinga această tânără limbă, *născută din latina...*“, zice el în Mai înainte gătire (pag. XIX). Şi în altă parte, vorbind de cei ce vor studià în streinătate: „alţii vor alerga şi înlăuntru (adică în Apus) la Viena, la Italia, *fiind patria lor cea veche...*“ (idem, XXII). Intr'alt loc face următoarea citaţie, fără să indice izvorul: „acolo vor vedeà şi cetatea Roma, din carea ne tragem

şi cu al cariia nume ne numim“ (idem, XXII). Concluziunile pe cari le trage din faptul originii noastre sunt că ea ar fi ajuns tot atât de bogată şi de frumoasa ca celelale limbi romanice, dacă n'ar fi fost ţinută în loc de cultura slavonească: „Limba românească este una din fetele limbii latineşti, carea având acest feliu de mumă bogată şi măreaţă, cum este limba latineasca, de mult şi-ar fi împlinit toată lipsa cu împrumutarea dela maică-sa, şi crescând în răsfăţare s'ar fi făcut prea frumoasă şi cinstită, încât s'ar fi împrietenit cu musele, deodată cu surorile ei, care sînt limba italienească, cea franţuzeasca şi cea ispaniceasca, de nu ar fi fost asuprită de slaveneasca cea bătrâna atâtea veacuri“ *(idem,* XVIII-XIX). Dacă în anul 1818, când abià se deschisese şcoala lui Gheorghe Lazăr, vorbeşte el aşà, fireşte că în anul 1826, când a aparut traducerea din Thornton, ar fi vorbit şi cu mai multă convingere. In adevar găsim că în 1827, cu prilejul unei distribuiri de premii la Sf. Sava, el reià chestiunea, ca să tragă din faptul originii noastre şi alte concluziuni. Dacă suntem Romani ca şi Francezii şi Italienii, dacă suntem fraţi cu ei, nu ne putem însuşì cultura lor? Vom rămâne veşnic în urmă? „Noi Românii, strănepoţii Romanilor acelora“, zice el, „cari stăpânià odată toată lumea, strălucind la toate noroadele prin legile lor, precum şi până acum strălucesc, noi Românii, zic, acest blagoslovit norod, întemeiat pre legea evangheliei, care este cuvântul adevărului, al dreptăţii şi al dragostei, ce trebue sa facem? Putem sa rămânem apururea înapoi?“ (Cuv. dela 20 Iulie 1827 în *Fil. cuv.,* 1829, pag. 361). Şi cevà mai departe revine cu mai multă tărie: „Oare noi Românii, strănepoţii slăviţilor acelora Romani, trebue sa rămânem apururea departe de neamurile cele luminate? departe de fraţii noştri Europeni? Oare noi, pe lângă cele puţine ce ştim, n'am putea să ne mai

împrumutam dela dânşii? Oare n'am avea mijloace de a învăţa, de a scrie şi de a tipărì ca şi dânşii? Oare în clima noastră şi în limba noastră n'ar putea să strălucească darul cuvântului, darul lui Dumnezeu cel mântuitoriu, ca şi la dânşii? Oare de aicea înainte vom putea să ne mai îndreptăm puind vina când pe Greci, când pe Tătari, când pe cutare şi pe cutare...?" *(idem,* 365). Asemanarea dintre el şi traducătorul lui Thornton merge cât timp e vorba de starea înapoiată a Românilor şi de dorinţa înălţării; dar îndată ce se caută şi motive de îndemn, ea încetează. Poteca invoacă originea noastră latină şi religia creştină, pe când acela am văzut că invocà doar faptul că în trecut multe popoare au râvnit să ne stăpânească. Dacă ar fi fost Poteca traducătorul din 1826, n'ar fi invocat el motivele din 1818 şi 1827?

Şi mai este o ideie care depărtează pe Poteca şi de traducătorul lui Thornton şi de Golescu, ideie prea modernă, prea îndrăzneaţă pentru cine n'ar fi stat atât de aproape de Apus ca el: este ideia libertăţii tiparului. Nu o găsim la traducătorul lui Thornton, pe când Poteca o apără cu căldură tot în discursul dela 20 Iulie 1827: „Intr'acest an, un puternic dintre înpăraţii Evropei voise să mai răstrângă slobozenia typariului, dar cunoscând mâhnirea supuşilor îndată şi-au întors hotărîrea. Ce auzià de către supuşi? Pentru aceasta ne eşti înpărat, ca să ne lipseşti de darul cuvântului? Când şi în locul întunerecului, unde înpărăţià odată sălbătacia, typografia a făcut acum să răsară soarele dreptăţii şi al înţelepciunei, luminându-să şi noroadele acelea salbatece cu lumina ştiinţelor şi a filozofiei!" *(Fil. cuv.,* 360-361). Dacă ar fi tradus Poteca pe Thornton, n'ar fi amintit el şi libertatea tiparului între mijloacele de ridicarea neamului nostru?

Programele lui Poteca. Şi Poteca are un program, tot cu caracter social, economic şi cultural. El este expus de două ori, la 1824 şi la 1825. La 1824 este expus într'o scrisoare din Paris către mitropolitul şi eforii şcoalelor. Programul se înfăţişează cu părţi negative şi pozitive:

I. — Partea negativă:

1⁰) Inlăturarea nedreptăţii: „izgoniţi nedreptatea din Valahia, adunaţi-vă cu toţii în sfânta mitropolie, faceţi întâi o rugaciune către Dumnezeu, ca să primiţi ertare de păcatele cele trecute...“ (*Rev. Nouă,* I, 1888, pag. 429). Punctul acesta se apropie de no. 3 dela trad. lui Thornton.

II. — Partea positivă:

2⁰) Scutirea preoţilor de bir, acordarea de leafa şi prin aceasta ridicarea lor în ochii lumii: „Voiţi voi cu adevărat să scoateţi pe norodul Valahiei dintru întunerecul neştiinţei? Cinstiţi preoţia, fără a cere dela preoţi nici un ban, ci încă să aşezaţi şi o leafă cuviincioasă la toţi preoţii cei ce vor puteà să înveţe copiii prin toate satele“ (*Rev. Nouă,* I, 1888, 428) ; punctul acesta e necunoscut traducătorului lui Thornton;

3⁰) Contribuţiuni generale şi proporţionale, cu excepţiunea preoţilor: „faceţi o lege politicească, care sa hotărască dajdiile de acum înainte asupra veniturilor fieştecăruia fără deosebire, dela divaniţi pâna la plugari şi la hranitorii de dobitoace... fara a supară preoţii, cărora datoria este sa-şi caute slujbele bisericeşti“ (idem). Ideia aceasta nu o gasim la trad. lui Thornton;

4⁰) Desfiinţarea robiei Ţiganilor: „sloboziţi robii creştini ce ţineţi, caci fiind voi creştini, nu vi se cade sa ţineţi robi creştini, pentrucă între noi creştinii nu este rob şi slobod, ci toţi suntem una în Hristos Iisus, Domnul nostru“ (idem). Şi acest punct e necunoscut traducătorului lui Thornton.

Dupa ce se întoarce în ţara, Poteca e numit profesor de filozofie la şcoala dela Sf. Sava. In această calitate a rostit şi câtevà discursuri ocazionale în faţa domnitorului, a boierilor din eforia şcolară şi a publicului. Intr'unul din aceste dscursuri expune din nou un fel de program de muncă pentru conducătorii ţării şi în deosebi pentru domnitor. Forma sub care face lucrul acesta este aceea de a arătà cum procedează în statele cele mari ale Apusului împăraţii. Astfel la 25 Decemvrie 1825, după ce laudă faptele lui Grigore Ghica, îndrăzneşte să-i spue că supuşii mai aşteaptă dela el şi alte îmbunătăţiri :

I. — Partea negativă:

1⁰) Inlăturarea luxului: „iar de lux sa feresc ca de nişte venin aducătoriu de moarte; stofele cele scumpe în zioa de azi au rămas numai pentru comedianţi" *(Cuvinte,* pag. 21). Rândurile acestea le aminteşte şi Golescu în Insemnare, în sprijinul combaterii luxului. Punctul acesta corespunde cu cel de sub no. 2 al traducătorului lui Thornton.

II. — Partea pozitivă:

2⁰) Intărirea credinţei: „Intâi, credinţa catra Dumnezeu la dânşii (la împăraţii Europei) este lucrul cel mai sfânt" *(Cuv.,* pag. 20). Punctul acesta lipseşte din programul traducătorului lui Thornton;

3⁰) Practica dreptăţii: „al doilea, dreptatea catra supuşi la dânşii este temeiul împărăţiei" (pag. 20). Nici aceasta nu se gaseşte la trad. lui Thornton;

4⁰) Contribuţii pentru toţi şi în mod proporţional : „toate contribuţiile pentru cheltuielile statului să se facă dela toţi cetăţenii analoghiceşte, pentrucă toţi au trebuinţă de pace, de linişte şi de mântuire" (pag. 21). Şi acest punct lipseşte la trad. lui Thornton;

5⁰) Recomandarea negoţului: „ochiul împăraţilor e la comerciu (neguţătorie); pentru aceasta îngrijasc

foarte ca totdeauna exportația sa fie mai prețioasa decât importația, pentru ca în tot anul sa să mai gramădească argint în stapânirea lor" (pag. 21). Punctul acesta corespunde cu no. 7 al traducatorului lui Thornton, dar acolo e mult mai sumar expus decât aici;

6[0]) Lucrarea pamântului: „împărații îngrijasc de buna lucrarea pămîntului; pentru aceasta dar pre plugari îi apără cu toate puterile, ca pe niște părinți hrănitori ai statului" (pag. 21-22). Punctul acesta corespunde cu no. 6 al traducatorului, cu deosebirea că acolo se vorbià de „moșii", iar aici de „pământ" și că acela se gândià mai ales la boieri, iar Poteca la muncitori.

Punând față în față programele lui Poteca cu al traducătorului lui Thornton, constatăm ca dintre cele 7 puncte ale acestuia din urma numai 3 se găsesc în cele dintâi. Dacă în adevăr Poteca ar fi scris prefața traducerii lui Thornton, ar fi lăsat el de o parte, când expuneà mijloacele de îndreptare ale țării, ar fi lăsat de o parte tocmai întărirea credinței, practica dreptații, contribuțiile pentru toți, îmbunătățirea starii materiale a preoților și desființarea robiei? Aceste idei îndrăznise să le susțină pe unele în fața mitropolitului, pe altele în fața chiar a domnitorului. Cum le-ar fi părăsit în prefața traducerii lui Thornton?

Chestiunea se schimba, când e vorba de Golescu. In scrierile acestuia am gasit toate punctele din programul traducatorului lui Thornton. Ne mai putem îndoì deci că el este adevaratul autor?

Note. — Golescu nu stapânește bine limba și nu se exprima totdeauna clar. Când zice el: „să ne desbracăm de această streină haina milostivirii, a unirii și a virtuții" (v. mai sus pag. 49), trebue sa înțelegem: de această haina streina de milostivire, de unire, de virtute. — Informațiuni despre școala dela Golești gasim în „Inștiințare pentru școala din satul Golești, ce să află în județul Muscelului, catra părinții cei ce ar voì sa învețe copiii dumnealor limba românească,

nemţească, grecească, latineasca şi italienească: şi mai vârtos sa învețe cel dintâiu temeiu al omului, — pentru care învaţatură sa şi tipăresc cărţile cele trebuincioase", pe care am reprodus-o în ediţia din 1915 a Insemnarii Calatoriei, pag. X—XII. Acolo citim: „In viiaţa încă fiind raposatul întru fericire banul Radul Nicolaiuvici Golescu, părintele mieu, s'au aşezat dascal la moşia Goleşti în odaile ce sunt înnaintea bisericii, pentru învaţătura copiilor satului în limba românească. Aceasta şcoala s'au urmat şi după ce au venit aceasta moşie în moştenirea mea, pâna în vremea cunoscutelor întâmplate rasvratiri..." (pag. X).

Golescu despre Poteca: „Acum dar când şi domnia este încredinţată pe mâini de stcârmuitor şi domn pământean, Mariia Sa Grigorie Vv. Ghica, când şi şcoale naţionale s'au aşazat, când şi filozofia în limba româncasca a vorbi acum întâi s'au început prin parintele ieromonahul Efrosin Poteca, profesorul filozofiei, ale căruia osârdii ne dau foarte bune nadejdi, când mulţi din nobila tinerime a patriei noastre, dupa ce şi-au savârşit cursul învăţaturilor în Evropa cea luminată, în patrie s'au întors..." (*Insemn. căl.*, ed. 1915, pag. 5). — Golescu despre Poteca, adversar al luxului: „Au strigat bietul Efros'n la paradie, nu silit din vreo vrajmăşie, ci din iubirea de naţia lui: că stofele în toată Europa le port comedienii;" (*idem*, 63). Cuvântarea lui Poteca e publicata în *Cuvinte panighirice şi moralnice*, Buc. 1826, pag. 21 şi se rostise la 25 Decemvrie 1825. — Felul cum justifică Golescu redeschiderea şcolii dela Goleşti: „luminându-mă mai bine spre acest folos din cea puţină călatorie ce am facut în ţari streine... Cum şi nu puţina deşteptare şi îndemnare la aceasta mi-au dat cuvintele cele povaţuitoare, scrise şi în vileag cuvântate ale ieromonahului chir Efrosin Poteca, profesorul filozofii în şcoalele naţionale din Ţara Românească în Bucureşti, dintru a caruia îndestulata invaţatura şi cea cu râvna sârguinţa aşteapta naţia nomânească mar folos şi rod. Aşa dar râvna acestui om ce au aratat-o şi povaţuirile lui, cum şi cunoştinţa cea din calatoria mea dobândita...". (v. *Inştiinţarea* p. redeschiderea şcolii în *Insemn. căl.*, ed. 1915, pag. X.). — Despre Poteca şi ideia latinitaţii v. Cuv. dela 1827 în *Filozofia Cuvântului*, pag 361, 365. — Despre Poteca şi libertatea tiparului v. P. Eliade, *Histoire de l'esprit publ.*, Paris, 1905, pag. 332. şi Cuv. dela 1827 în *Filozofia Cuvântului*, pag. 361.

CAP. VI.

Indicaţiile din traducere despre autorul ei.

Fami ia traducătorului. In doua rânduri traducatorul atrage atenţiunea ca se trage din Români adevaraţi. Aceasta, fiindca Thornton vorbeşte atât de rau de Români, încât daca l-ar fi tradus un strein în româneşte, ar fi putut fi bănuit ca o face anume din duşmanie pentru neamul nostru. „Şi eu tălmacitoriul aflându-ma iarăşi Român din stramoşi, moşi şi parinţi nascuţi neaoşi Români...“, zice el odata (pag. I) Si a doua oara: „apoi eu ticalosul aflându-ma Român neaoş...“ (pag. XI). Aceasta indicaţiune se potriveşte şi pentru Colescu şi pentru Eufrosin Poteca. Golescu ţineà de vechea şi româneasca familie a Goleştilor, iar Poteca erà fiu de ţaran din Nucşoara, judeţul Prahova.

In alt loc, traducatorul recunoaşte ca nu ştie bine franţuzeşte, ca nici parinţii lui nu ştiau, din cauza ignoranţei obşteşti din ţara: „...însumi ma cunosc nedestoinic sa apuc condeiul a scrie ceva în însuşi limba mea parinteasca, cu cât mai vârtos sa talmacesc din alte imbi, care nici parinţii mei le-au cunoscut, find cutru-

piţi de adâncul întunerec...“ (pag. II). Şi indicaţiunea aceasta se potriveşte pentru amândoi, fiindca nici parinţii lui Poteca, nici banul Radu Nicolaevici Golescu nu ştiau franţuzeşte.

Modestia traducătorului. Din pasajul de mai sus reiese ca traducătorul nu puneà preţ nici pe cunoştinţele lui de româneşte şi ca nu se socoteşte scriitor. A trebuit să scrie din dorinţa de a aratà Românilor ce rău nume şi-au făcut între streini şi ca trebue să lupte pentru îndreptare, dar nu întemeiat pe vreun talent deosebit ce l-ar aveà. Mai avem un citat în acest sens: „unii judecând tălmacirea ca nu este bine alcatuita (carea aceasta şi eu însuşi nu o tagaduesc, marturisindu-mi neputinţa“, pag. II). E o modestie care se potriveşte cu Golescu şi nu se potriveşte cu Poteca. Cum se va vedeà mai departe în capitolele despre stilul şi despre limba traducerii, Poteca a fost un bun stilist şi un bun cunoscător al limbii noastre, Golescu nu. Acesta a avut focul sacru, dar i-a lipsit pregatirea literara. Şi nu se sfià să-şi marturisească nepregatirea, întocmai ca şi traducătorul lui Thornton. Odata în Ad. de pilde zice: „Acestea toate date în tipariu, ca sa le aduc dar celor de un neam cu mine, *nu pentru de a-mi arata puterea condeiului, căci îmi cunosc uşurimea*“ (pag. VII). Şi alta data în Insemnarea calatoriei: „Infrânat de cunoştinţa micşorimii mele în ştiinţe şi ascultarii întru învaţaturi, *nu aş fi îndrăznit niciodata sa apuc condeiul*“ (ed. 1915, pag. 4).

Nu tot aşà este cu Poteca. Declaraţii de felul celor de mai sus nu întâlnim la el. Intâlnim din contra afirma ea ştiinţei şi a talentului sau în cuvinte curagioase. Av m dela el o corespondenţă din vremea când invaţa l Pisa şi la Paris, publicata de I. Bianu. Acolo citim odata ca se simte în stre sa predeà filozofia: ,In

afara de limba italiana şi latina, am studiat atât de bine filozofia propriu zisa, încât îndraznesc a spune ca şi a o preda aceasta sunt vrednic" (*Rev. Noua,* I, 1888, pag. 422). Alta data, într'o scrisoare din Pisa, cu data de 10 Fevruarie 1822, către mitropolitul Ţarii Româneşti Dionisie se ridca indignat contra banuielii ca el şi ceilalţi trei bursieri-trimeşi la studii n'ar corespunde scopului ce s'a urmarit cu ei: „încunoştiinţează-i să nu se teama: banii la noi nu sunt pierduţi; va venì timpul sa se laude cu noi nu numai aceştia care ne-au trimes, ci şi toată Valahia" *(idem).* In aceeaş vreme spune într'o altă scrisoare ca vor fi buni pentru neamul lor cel puţin cât câinii la o turmă: „pentrucă de aci întorcându-ne, de nu alt, macar ca nişte câini buni la o turmă de oi tot vom fi folositori neamului nostru" *(idem,* pag. 424). Nici de originea lui ţărănească nu-i e ruşine, fiind ca îşi aduce aminte ca nu odata oamenii de jos au stat în fruntea popoarelor. Şi aceasta o scrie marelui boier, efor al şcolilor, C. Bălăceanu: „Dumnezeu.... adeseori obişnueşte sa scoata din gunoiu pe cel umilit şi sa-l aşeze între Principii norodului" *(idem).* Mai avem şi din 1826 confirmarea acestei încrederi în el. E vorba de lecţiunea începatoare a cursului său de filozofie la Sf. Sava. Acolo spune: „de care cumva, dupa toata osârdia spre adevar, dreptate şi dragoste, ma veţi vedeà vreodata departat de acest dumnezeesc scopos, atuncia sa-mi vorbiţi întru linişte şi fara turburare, ca sa le îndreptam pre toate cu duhul blândeţilor, precum sa cuvine hristianilor, fiilor luminei. Iar deaca, *precum nadajduesc la darul lui Dumnezeu, toate vor ieşi dupa fagăduială şi dorire....*" *(Cuv. paneg.,* 143).,

Se potriveşte aceasta mândrie şi încredere în el cu modestia traducatorului lui Thornton? Puteà fi el acela?

In pasajele de mai sus e vorba de cultura lui gene-

rala. Avem unul privitor la cultura lui literară, deci şi mai aproape de pasajul citat din traducătorul lui Thornton. In acel pasaj el discută chestiunea traducerilor, punând principiul atât de adevărat că traducătorul trebue sa cunoască tot atât de bine limba originalului, cât şi pe a lui, şi afirmă ca el a îndeplinit această condiţiune, ca cititorii sai vor fi mulţumiţi de opera lui: „Tot talmacitoriul trebue sa ştie doao limbi bine, din carea şi în carea talmaceşte şi aşa tălmăcirea lui nu va fi neplacuta. *Aceasta au fost şi la mine. Nădăjduesc a plăceà".* El spuneà aceasta în 1818, în prefaţa traducerii lui din greceşte. „Mai înainte gătire pentru cunoaşterea lui Dumnezeu" (pag. 26-27), când înca nu studiase în streinatate. Ar fi putut scrie el în prefaţa traducerii lui Thornton cuvintele „însumi mă cunosc nedestooinic sa apuc condeiul a scrie ceva în însuşi limba mea parinteasca, cu cât mai vârtos sa talmăcesc din alte limbi", citate mai sus?

Traducătorul şi chestiunea desrobirii Ţiganilor. Cercetând în capitolul precedent ideile preconizate de Golescu şi de Poteca pentru ridicarea neamului românesc, am gasit la acesta din urma şi desrobirea Ţiganilor. Constatam acolo ca Golescu nu aminteşte de loc de ea şi nici traducătorul lui Thornton. In legatura cu aceasta constatare trebue sa scoatem în evidenţa ca în textul sau Thornton vorbind odata despre Ţiganii din Turcia spune ca fiind mahometani sunt liberi nu robi: „Dans la Romélie, ils sont Musulmans et conséquemment libres; en Moldavie et en Valachie ils sont chrétiens..." (Thornton, *Etat actuel,* pag. 473). Traducatorul român sare cuvintele „et conséquemment libres şi ne da urmatoarea versiune: „In Rumeli (Ţiganii) sînt Musulmani, în Moldova şi Valahia sînt creştini de le ea..." (*St. de acum,* pag. 51). Ar fi sarit Po-

teca aceste cuvinte, el care cereà şi în Principate desrobirea Ţiganilor? E mult mai înţeles lucrul pentru Golescu, care nu se mòdernizase într'atâta în călătoriile lui, încât sa ceara ca Ţiganii sa între în rândul oamenilor, ori impozit proporţional pe venit.

Note. Locul de naştere al lui Poteca: „Dimitrie Poteca se nascuse pe la jumatatea anului 1786 în satul Nucşoara, plasa Teleajenului, judeţul Prahova" (G. Dem. Teodorescu, *Vieaţa şi operele lui Eufr. Poteca,* Buc. 1883, pag. 6). — Poteca despre familia lui: „Sunt nascut mai aproape de padure de cât curtea domneasca" (*Rev. Noua,* I, 1888, pag. 424, scrisoare catre C. Balaceanu, 10 Fevruarie 1822). — N. Iorga zice despre Golescu în legatură cu modestia traducătorului lui Thornton: „El n'ar fi putut afirmà ca „işi cunoaşte nestatornicia sa apuce condeiul a scrie ceva în însuşi limba lui parinteasca, cu cât mai vârtos sa talmaceasca din alte limbi" (*Ist. lit. în veacul al XIX-lea,* I, 99). Am citat însa mai sus doua pasaje cu acest înţeles din doua scrieri ale lui Golescu.

CAP. VII.

Exactitatea traducerii.

Punând fața în fața textul francez cu cel românesc, putem şi pe calea aceasta lamurì chestiunea autorului.

Intâlnim multe traduceri greşite: *augmenter* (pag. 513) *a prisosì* (pag. 95), *commodité* (pag. 507) *odihna* (pag. 88), *constamment* odata (pag. 498) *adevărat* (pag. 79) şi alta data (pag. 505) *negreşit* (pag. 86), *contributions* (pag. 491, 496 şi 499) *ajutorințe* (pag. 71, 77 şi 81), *délit* (pag. 488) *vinovat* (pag. 68), *dépêches* (pag. 513) *pacheturi* (pag. 94), *désuétude* (pag. 488) *deosebire* (pag. 68), *emploi* (pag. 513) *înlăcuire* (pag. 94), *humain* *omenirii* („le sang *humain*", pag. 488 „sângele *omenirii*", pag. 68), *menacer* (pag. 491) *a înfricoşà* (pag. 72), *mines* *metaluri* („les *mines* de sel, pag. 499 „*metalurile* de sare", pag. 81), *persister* (pag. 488) *a se împotrivì* (pag. 68), *precaire* *rugaciuni* („Le Prince... est sous tous les autres rapports investi de l'autorité royale, quoique *précaire*", pag. 476 „Prințipul... este la toate celelalte asemanari înpodobit cu putere de craiu, macar ca *este făcut prin rugăciuni*", pag. 54; „un officier turc, qui est témoin et se moque

de la vanité de l'esclave que sa main a élevé à une autorité *précaire*", pag. 480   „un ofiţer turc, carele este de faţă şi îşi bate joc de zadărnicia robului, pre carele mâna sa l-au râdicat la o putere *care este savârşită prin rugăciuni*", pag. 58-59), *principe* (pag. 580) *începere* (pag. 89), *qualité*   *bunătate* („et *la qualite* des vivres exposés en vente", pag. 499   „şi *bunătatea* celor puse spre hrana de vânzare", pag. 80), *relativement*   *spre înclinările* („*relativement* à la Moldavie et à la Valachie", pag. 511   „*spre înclinările* asupra Moldovii şi a Valahiei, pag. 93), *traditions*   *pilde* („*des traditions* incertaines", 489   „*pilde* neadevarate", pag. 79).

Traducerea cuvintelor cu mai multe înţelesuri. Puţına cunoaştere a limbii franceze reiese şi mai bine din traducerea cuvintelor cu mai multe înţeleşuri. Traducatorul nu ştie sa aleaga din înţelesurile unui cuvânt pe cel mai potrivit. *Entendre* însemneaza în româneşte şi *a auzì*, dar şi *a înţelege*. Traducatorul pune primul înţeles, când trebuià al doilea: „les lois... ne sont ni étudiées, ni *entendues*, ni suivies" zice traducatorul francez al lui Thornton (pag. 498) iar traducatorul român al textului francez zice: „legile... nu sunt învaţate de nimenia, nici *auzite*, nici urmate" (pag. 79).

Loger se poate traduce prin *a locuì*, dar *être logé* trebue tradus prin *a fi aşezat*. In *Starea de acum a Principatelor* gasim *sont logés* (pag. 494) redat prin *sunt lăcuiţi* (pag. 75).

Prononcer însemneaza şi *a vorbì, a zice*, dar şi *a hotarî*. Traducătorul român reda expresiunea „pour *prononcer* sur tous les différends" (pag. 493) prin „*sa vorbească* asupra tuturor pricinilor" (pag. 74).

Suivant este în limba franceza şi prepoziţiune cu în-

ţelesul *dupa* şi participiul prezent al verbului *suivre* cu înţelesul *a urmà*. Traducatorul român nu ştie sa aleaga dintre aceste două înţelesuri şi pune pe cel de al doilea în locul celui dintâiu. Vorbind astfel de Ţigani zice: „supuşi la părerea neomenitului stapân al lor şi batuţi fara milostivire *urmând* supt fantasia lor“ (pag. 51), când textul francez suna astfel: „soumis aux caprices de leurs maîtres inhumains et battus sans pitié *suivant leur fantaisie*“ (pag. 473).

Traducerea genitivului. Traducerea exacta a genitivului francez este şi ea dovada cunoaşterii limbii franceze. Nu se întâmpla însa astfel în cazul de faţa. Traducatorul român se mulţumeşte sa redeà întocmai pe *du, des* franceze prin *de* românesc şi sa îngreuneze mult înţelegerea textului. El zice: „Hatmanul are cinste *de nobet* sau muzica moldoveneasca“ (pag. 77), când în textul francez erà: „L'hetman a les honneurs *du neubeth* ou musique moldave“ (pag. 496). De asemenea: „în lucrarea *de aceeaş slujbă*“ (pag. 81) pentru „l'exercice des mêmes fonctions“ (pag. 500).

Aceeaş greşita traducere a genitivului francez o gasim în *Adunarea de tratate* a lui C. Golescu, unde zice el (pag. 73): „Toate cele prin judecaţi urmate pricini ale supuşilor *de amândouă puterile*“, în loc de „...*amânduror puterilor*“.

In schimb se pune genitivul când nu trebue şi se traduce „la peine *de mort*“ (pag. 488) cu „prin osândirea *morţii*“ (pag. 60).

Construcţia „il n'y a que...“ Aceeaş greutate o întâmpina traducatorul la construcţia *il n'y a que*... Expresiuni ca următoarea: „il n'y a que les gens du commun qui sortent à pied“ (pag. 505) le

traduce cu înţelesul neispravit: „acolo numai oamenii de rând carii umbla pe picioare“ (pag. 86), fiindca a pastrat pe *qui*. Inţelesul fiind neispravit, traducatorul a contopit propoziţiunea cu cea urmatoare, ca sa îndrepte greşala. A dat însa într'o greşală şi mai mare, fiindca iata ce a rezultat: „Acolo numai oamenii de rând, carii umbla pre picioare, o trasura este un lucru atât de trebuincios cât şi de lux“ (pag. 86), când în franţuzeşte sunt doua idei deosebite aratate destul de lamurit: „Il n'y que les gens du commun qui sortent à pied: un équipage est autant un objet de nécessité que de luxe“ (pag. 505).

Termenii abstracţi. Greutatea creşte când e vorba de termenii abstracţi. Limba româneasca pe la 1826 înca nu-şi formase asemenea termeni în masura îndestulatoare, iar pe de alta parte nici traducatorul român nu s'a simţit în stare sa ocoleasca într'un chip oarecare greutatea. Astfel el traduce *autorité* prin *stăpâni*. La întâia vedere s'ar pareà ca nu e o greşala. Iata însa rezultatul:

„Prinţipii însuşi ei au fost hranit întru ascuns împotrivirea ce faceà Poarta (de a primì consuli ruşi şi austriaci în Principate) şi adusesera deosebite îndaratniciri la întocmeli, de frica ca purtarea lor fiind asemenia supusa la vederile şi dojenile streinilor, *lucrarea stăpânilor asupra supuşilor lor să fie împuţinată“* (pag. 93-94).

Nu înţelegem de ce „stapâni“ e vorba. Confruntând cu textul francez, aflam ca e vorba de ideia abstracta a stapânirii, a puterii Principilor, care aveà sa se reduca în clipa când la Bucureşti şi Iaşi s'ar fi numit consuli ruşi şi austriaci, ceeace de altfel viitorul a dovedit:

„l'exercice de leur autorité sur leurs sujets ne se trouvât restreint“ (pag. 512).

Cu siguranţa că pasajele de felul acesta nu le înţe-

legeà nici traducatorul, fiindca constatam uneori o transpunere pur şi simplu a termenilor francezi în româneşte, fară nici o preocupare de înţeles. Iata un caz:

un objet d'une importance secondaire (pag. 513)
o socotinţa de o mare îngrijire urmatoare (pag. 95).

Inca doua exemple :

„Telle est la couleur spécieuse dont l'historien essaie de couvrir sa rébellion“ (pag. 514).

tradus prin :

„Aşa este vapseala a înlesnitii pricinuiri cu carea istoricu cearca sa-şi acopere rasvrătirea sa (pag. 96).

Şi

„La Porte est insultée par les limites ostensibles posées à son autorité souveraine“ (pag. 516)

tradus prin :

„Poarta este numai ocarîta cu însemnatele hotara cele pusa la puterea stapânirii sale“ (pag. 98).

Confundarea articolului cu pronumele personal. Ceeace arată şi mai mult neştiinţa limbii franceze din partea traducatorului român este confundarea lui *les* cu *ils*, când reda pe *les habitants* (pag. 500) prin *ei lăcuitorii* (pag. 81).

Numeroasele pasaje obscure. Rezultatul atâtor procedari greşite nu puteà sa duca decât la o slaba traducere. In adevar sunt în ea numeroase pasaje greu de înţeles şi cari te silesc sa te duci la textul francez. Iata un caz :

„Cea fară socoteala prapadenie de atâtea frumoase paduri, din care trebue sa schimbe tot oraşul la fieşteçare 5-6 ani podurile nu poate fi îndreptata cu nicĭ o trebuinţa. *Lăcuitorii au fost de grabă învătaţi a crede şi a poftori că este preste putinţă*

să alcătuiască o așternere buna cu peatră pre un pământ apătos; dar ar fi maĭ greu o socoti ca firea pămîntuluı este împrotivă în 2 orașe așa departate unul de altul ca București de Iaș.

Tot aceiașĭ împrotivire carea nu să afla nicı întru o parte a Evropeĭ nu este altă decât scurta vedere a Tirănii, carea ca să-șĭ împlineasca mulțamirea iubirii de sineșı vremelnic sărăcește urmașirea; șĭ ale căruia muncì nu sînt potrivite decît la scurta ei rămânere.

Puteà-va să dea raspuns de o lucrare așa dărăpănătoare de bogația și fericirea locului o alta socotință carea urmeaza firește.

Asta mulțime de netămăduirĭ la un rau carele ar fi așa lesne să-l tămaduiască, aceasta este pricina prin carea aerul Capitalului[1]) *este de nevoe stri cat* din aburul carele sa râdica din apele cele necurate şı statatoare care sa aduna supt podurile uliţelor" (pag. 85-86).

Reproducem din textul francez partea corespunzatoare rândurilor subliniate mai sus :

,,Les habitants ont été de bonne heure instruits à croire et à répéter qu'il est impossible d'établir un pavé solide sur un sol marécageux; mais il serait bien difficile de supposer que la nature du sol oppose, dans deux villes aussi distantes l'une de l'autre que Bucharest et Yassi, le même obstacle, qui n'existe dans aucune autre partie de l'Europe.

Il n'y a que la courte vue du despotisme qui, pour satisfaire l'égoïsme du moment, appauvrit la postérité, et dont les travaux ne sont adaptés qu'à la brièveté de sa durée, puisse rendre compte d'un

1) Capitalei.

usage aussi destructeur de la richesse et dc la prospérité du pays.

Une autre conséquence qui résulte naturellement de cette prodigalité de palliatifs à un mal auquel il serait si facile de remédier, c'est que l'air de la capitale est nécessairement vicié...." (pag. 504-505).

Din cele 3 idei, din cari se compune pasajul francez. traducatorul român a facut 4, deşì a urmat cuvânt cu cuvânt originalul. Aceasta nu se puteà realizà decât distrugând înţelesul pasajului, cum s'a şi întâmplat.

Un alt exemplu (e vorba de gropile depe străzi în cari cad caii; de ele e ferita doar strada care duce la Curtea domneasca).

„Aceasta poate sa se întâmple pre toate uliţele, fara numai aceia carii merg la Curtea Prinţipului, şi aceasta este ca sa-l pazeasca de aceasta primejdie; şi pentru ţeremonie ca butcile unor obraze de deosebite trepte şi ale consulilor streinĭ sînt calăuzite de slugi, carii duc torţe pre carele le numesc masalale..." (pag. 87).

Ca sa înţelegem pasajul, recurgem la textul francez:

„Cet accident peut arriver dans toutes les rues, excepté dans celle qui conduit au palais du prince. C'est autant pour prévenir ces dangers, que par étiquette, que les voitures des personnes d'un certain rang et des consuls étrangers sont précédées par des domestiques portant des torches appelées maschallah..." (pag. 505).

Acelaş caz cu pasajul referitor la spitale :

„Sint aşijderea şi spitaluri; dar fiind într'însele cea mai preste masura lipsa şi scârba, bolnaviĭ nu să pot îndatora ca sa ceară sa-i pue. De acest feliŭ de aşezarĭ nu pot fagadui sfârşituri folositoare, întru stare de o însoţire aşa de prea stricata" (pag. 86).

Ceeace corespunde la :

„Il y a aussi des hôpitaux, mai dans lesquels la misère la plus profonde ne peut engajer les malades à solliciter d'être admis. De telles institutions ne peuvent promettre d'effets avantageux dans un état de société aussi dépravé“ (pag. 506).

Aşezăm acum pe două coloane şi alte câtevà exemple:

„...ils font leur entrée publique dans la *capitale de leur souveraineté* avec un grand étalage de magnificence, *accompagnés* par le métropolitain" (pag. 479).

„d'après *l'ascendant* de son caractère sacré..." (pag. 487).

„mais quand les c'rconstances *paraissent nécessiter* un exemple aussi terrible..." (pag. 488).

„...ils sont d'une race distincte de celle du peuple" (pag. 489).

„...peuvent, d'un souffle, conférer une dignité permanente" (pag. 489).

„...à ne prendre aucune part et à n'apporter aucun obstacle aux opérat'ons de son gouvernement, à ne former aucun c mplot ni aucune intrigue contre sa personne et s n autor' é" (pag. 491).

„sont exemptes, *sauf les demandes extraordinaires,* de tout 'mpôt..." (pag. 491).

„et exercent une juridiction c'vil " (pag. 492).

„Intrarea lor în *capitalurile stapânilor lor* e cu o mare podoaba şi de mare cheltuiala, *împreunaţi* de mitropolitul" (pag. 58).

„dupa *averea puterii* sfântului său caracter" (pag. 66).

„Dar când întâmplarile *sa par ca este trebuinţa* de o aşa pilda groaznica..." (pag. 68).

„sunt dintru acea curata viţa" (pag. 69).

„...pot cu o suflare sa harazeasca o vrednicie ramaitoare' (pag. 70).

„...sa nu sa împartaşasca întru nim'c, nici sa pricinuiasca vreo împedecare la lucrarile obladuirii s'le, sa nu închipuească n'ci o întocmire cu împreunari, n'ci vreo viclenie înpotriva obrazului s u şi înpotriva puterii sale" (ag. 71 .

„sînt scut'ţi *d cererile cele întâmplatoare,* de toate b'rurile..." (pag. 72).

„ş' au dreptaţi cetaţa eşti' (pag. 72).

„Il est incertain *s'ils ont agi dans cette circonstance* d'après les désirs et la politique de la Porte..." (pag. 496).

„Este cu îndoïală *dacă acestia au făcut această urmare întru această întâmplare* după pohtele și politica Porții.." (pag. 77)

„La dilapidations de tant de beau bois, qu'il faut remplacer dans toute la ville tons les cinq ou six ans..." (pag. 504).

„Cea fără socoteală prăpădenie de atîtea frumoase păduri, din care trebue să schimbe tot orașul la fieștecare 5-6 anĭ podurile..." (pag. 85).

Pasaje cu înțeles contrariu originalului. Pe lângă pasaje greu de înțeles, dacă nu le confrunți cu originalul, sunt și altele cu înțeles contrariu acestuia.

Astfel, vorbindu-se de vițiile boierilor, se spune: „fără să le acopere cu aceia gingășie carea Grecii până acum de tot o au perdut-o" (pag. 90), pe când textul francez spune tocmai că n'au pierdut-o: „sans les voiler avec cette délicatesse que les Grecs n'ont pas encore perdu tout-à-fait" (pag. 508).

De altfel traducătorul își da bine seama de nepregătirea lui ca să traducă cevà din franțuzește: „însumi mă cunosc nedestoinic să apuc condeiul a scrie ceva în însuși limba mea părintească, cu cât mai vârtos să tălmăcesc din alte limbi..." *(St. de acum,* pag. II), „unii judecând tălmăcirea că nu este bine alcătuită (carea aceasta și eu însuși nu o tăgăduesc, mărturisindu-mi neputința" *(idem).*

Reiese din textul traducerii lui că nici cultură generală n'aveà, fiindcă nu înțelegeà multe din lucrurile despre cari vorbià textul francez. Când e vorba de Convențiunea din Franța, el o traduce cu „învoială":

„...jusqu'au moment où *la Convention nationale* de France nomma pour son représentant un Grec..." (pag. 512, notă).

„până în vreme când *învoiala Națională* a Franțiĭ au numit un Grec închipuitoriu al fețiĭ sale" (pag. 94).

Eufr. Poteca şi C. Golescu ca cunoscători ai limbii franceze. Astfel cum se înfaţişeaza traducerea din punct de vedere al exactitaţii ei, poate fi opera lui Poteca? Acesta-şi făcuse studiile la Paris şi cunoşteà şase limbi,între cari şi limba franceza — şi ca sa le vorbească, şi ca să le scrie. Intr'un moment de suparare pe eforia şcoalelor din Bucureşti care-l lasase o bucata de vreme, pe el şi pe ceilalţi bursieri, fara bani, scrie ca erà sa-şi faca o apologie în limbile românească, grecească nouă şi veche, latineasca, italienească şi franţuzeasca. Avem dela el şi urmatoarea scrisoare în limba franceza trimisa marelui învaţat Arago în 1824.

Paris 8 Septembre 1824.

„Très excellent professeur Mr. Arago, Monsieur, Vous par votre dernière leçon d'Astronomie m'avez donné bien de choses à reffléchir sur le problème si l'eau diminue en général et la terre augmente, ce que vous avez dit n'être pas démontré jusqu'à présent.

„Mais moi, après avoir beaucoup reffléchi, je tiens pour certain que l'eau de l'Océan diminue et la terre augmente, et voici pourquoi:

„1°. Les grands espaces de sable en beaucoup de parties sur la superficie et dans l'intérieur du globe, et même des grandes îles au milieu du sable dans les grands déserts de l'Afrique sous la zone torride sont des indices evidents qu'il y étaient des mers autrefois.

„2°. Tout le monde observe les rivages des mers actuelles s'éloigner presque sensiblement et presque partout, à l'exception de quelque endroit qui semble apparemment s'enfoncer dans la mer.

„3°. Enfin vous savez mieux que tout le monde qu'une grande partie de l'eau se transforme par l'action du soleil continu llement 1. en vapeurs 2. en pluie, 3. en

végétaux en les nourrissant, 4. en animaux en se nourrissant des végétaux, 5. en terre par l'adition, supposons, d'un miliard de cadavres d'hommes pour chaque siècle et d'autant d'animaux et encore de toute les forêts.

„4°. On peu tmême distinguer, en observant, les différentes qualités de terre, par exemple la plus freche, la plus nouvelle, la plus ancienne, la pierre, le marbre, etc. que je crois autant de modification de l'eau de l'Ocean par l'action du soleil.

„Mais je dirais de plus, que si vous, avec tous les grands Astronomes, faites du globe de la terre une planete comme les autres planetes, ou démontrant aussi son mouvement et sa grandeur, et si vous observez les Astres, comme autant de soleils, et en conséquence prononcez la sublime idée de la pluralité infinies des mondes, et cela sans blesser en aucune manière les mystères de la morale. Vous, je crois, pourriez aussi, et peutêtre plus facilement savoir mesurer la quantité totale de l'eau de l'Ocean, et en calculer aussi celle qui reste absorbie par la terre chaque année pour nourrir les végétaux et prédire consequemment après combien de millions d'années la terre manquerait totalement de l'eau et qu'une autre comete reviendrait nouvellement la féconder par un autre déluge, comme celui du temps de Noè qu'on pourrait dire avec raison qu'il n'a pas été le premier, si l'on considére les différentes étages de sable que les hauts bords des fleuves présentent à tout le monde. Je suis avec respect votre serviteur — Euphrosynus Poteka„ prêtre valaque" *(Rev. Nouă* I, 1888, pag. 429-430).

Despre ea, Pompiliu Eliade spune: „C'est une lettre... en francais (il s'agit du francais du prêtre Euphrosine Poteca, c'est-à-dire un francais très près du roumain et du grec moderne)" *(Hist. d. l'esprit publ.,* Paris 1905,

pag. 237 nota). Dar daca scrisoarea dovedeşte că Poteca nu-şi însuşise spiritul limbii franceze, în schimb ni-l arata destul de stapân pe aceasta limba, ca să nu deą traduceri de felul aceleia din Thornton, cu elementarele greşeli pe cari le-am constatat mai sus. De altfel tot Pompiliu Eliade constată ca atât de strâns contact avusese Poteca nu limba franceză, încât păstrează urme în sintaxa scrierilor lui româneşti: „Mais la syntaxe de cet auteur oublie très souvent la véritable génie de la langue roumaine et se sert de constructions qui ne sauraient convenir qu'à la langue française; il fait des inversions étrangères: *Se arată la orizon?* (Se montre-t-elle à l'horizon?), il donne un pluriel aux noms propre : *Lokii* Neftonii, Leibinitii, Wolfii, Kanţii (— les Locke Les Newton, Les Leibnitz, Les Wolf, Les Kant)" *(idem,* 369).

In schimb, C. Golescu nu ştià bine franţuzeşte, nici sa vorbeasca, nici sa scrie. Pompiliu Elade se întreabă, analizând *Insemnarea calătoriei,* de ce Golescu în streinatate nu s'a dus la teatru. Sa fie din neştiinţa limbilor streine, ori de economie? Fireşte ca din neştiinţa limbilor streine. Golescu învaţase buna carte grecească. Traduceà bine din greceşte, cum arată *Adunarea de folositoare învăţături* şi *Elementele de filozofie morală.* Insemnarile repezi şi le faceà mai bucuros în greceşte decât chiar în româneşte, cum i s'a întâmplat în calatoriile prin streinatate. Ne lipseşte însa vreo indicaţie cât de îndeparată, de unde sa reiasa ca el ştià bine franţuzeşte. Când introduce în Adunarea de folositoare ınvaţaturi fragmente din Francezul Lemaire, nu le traduce deadreptul, ci tot din greceşte dintr'ó traducere a ginerelui sau Al. Racoviţa. Iorga, vorbind în chestiunea aceasta spune ca „Golescu ştie franţuzeste, dar poate nu aşà de bine pentru a puteà traduce pe Thornton", crezând ca l-a tradus în adevar bine.

După probele din acest capitol rămâne, cred, destul de limpede că l-a tradus rău și că deci, în felul acesta, puteà fi el traducătorul.

Note. — Citatele franceze pastreaza ortografia originalului. — Pasajul lui Poteca privitor la apologia sa sună astfel: „eram să-mi fac o apologie... pe care sa o scriu în șase limbi, adecă rumânește, grecește aplà, elinește, latinește, italienește și franțuzește" și se gasește în *Revista Nouă,* an. I, 1888, pag. 426. Pasajul ține de o scrisoare catre eforia școalelor, cu data Paris 28 Noemvrie 1823. — Scrisoarea lui Poteca către Arago e publicată de I. Bianu în *Revista Noua,* an. I, 1888, pag. 429 și are data Paris 8 Sept. 1824. — Pentru data întoarcerii lui Poteca dela Paris vezi I. Bianu în *Rev. Nouă,* I, 1888, pag. 421. — Pompiliu Eliade despre C. Golescu și teatru: „Est-ce parce que *le boyar Golescu ne comprend pas très bien les langues* étrangères ou par esprit d'économie qu'il ne va guère au théâtre?" (*Hist. de l'esprit pub. en. Roum.,* Paris, 1905, pag. 187). — Golescu face însemnari în grecește: „Eu plecând din Brașov, am început sa scriu cele ce vedeam în limba națională; și nu după zile multe, ci după puține, am fost silit să scriu în limba grecească.... Și aceasta nu făr' de a încerca rușine, căci toți tovarășii drumași scria fiecare în limba sa cea naționala, și scriind și eu, m'au întrebat de este aceasta scrisoare în limba naționala? Și de nevoie am spus ca este greceasca și mai poftorind ca în patria noastra toți fiii nobleții obicinuesc mai mult limba grecească să scrie" (*Insemnarea călătoriei,* ed. 1915, Minerva, pag. 90-91). — Ca pe Lemaire l-a tradus din grecește ne-o spune chiar Golescu în prefața cartii *Adunare de folositoare invățături.* — Intregul pasaj al lui Iorga despre știința de franțuzește a lui Golescu suna astfel: „Ca unul ce a intrebuințat — e întrebarea însa daca deadreptul — pe Lemaire, Golescu știe franțuzește. dar poate nu așa de bine pentru a putea traduce pe Thornton" (*Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea,* I, 99). Că n'a tradus deadreptul, ci din grecește, pe Lemaire, o spune Golescu în prefața *Adunarii de folositoare invațaturi;* și ca n'a tradus bine pe Thornton se vede din exemplele citat în capitolul de mai sus.—In Insemn. căl., Golescu întrebuințeaza expresiunea „muiere cu buna viețuire" în loc de „moașa". Vorbește de grija pe care o au orașele mari ca în fiecare suburbie să se gaseasca personalul sanitar trebuincios: „un dohtor, un gerah, un spițer și *o muiere cu bună viețuire* spre îngrijirea saracilor" (ed. 1915, pag. 46). De sigur ca i se dase astfel de lamuriri în franțuzește și el, neînțelegeând termenul de „sage femme" pentru „moașă", l-a tradus ad. litteram.

CAP. VIII.

Stilul.

Maĭ avem un mijloc de recunoaşterea autorului Stării de acum: felul său de exprimare, stilul. După cum vom vedeà şi la studiul limbii, Golescu şi Poteca trăind în aceeaş epocă, făcând parte din acelaş cerc literar restrâns al Societăţii Literare din Bucureştii acelei vremi, cunoscându-se de aproape şi lucrând, de sigur, de multe ori împreuna, se apropie şi prin stil. Stăpâneşte încă în vremea lor stilul carţilor bisericeşti. Inauntrul stilului epocei se recunoaşte însa cu însuşiri aparte stilul scriitorului. Scrierile lui Golescu nu seamana în totul cu ale lui Poteca din punctul de vedere al felului de exprimare, fiindca deşì amândoi posedau cultura religioasa românească a vremii şi pe cea grecească, câta patrunsese în Principate, unul din ei, Poteca, învaţase în Italia şi în Franţa şi-şi însuşise unele din calitaţile comune literaturii latine, italiene şi franceze, de pilda claritatea, alegerea termenilor, etc.

Putem deci pune în faţă stilul *Stării de acum* cu al operelor lui Golescu de o parte şi cu ale lui Poteca de

alta şi să vedem cu cari din ele se apropie mai mult. In capitolul precedent am vazut însa ca traducătorul, necunoscând bine limba franceză, ne-a dat o româneasca plina de greşeli şi greu de înţeles. Stilul devine şi el obscur, din această cauză. Multe din lipsurile lui sunt deci şi în legătură cu greşelile de traducere. Deaceea vom restrânge comparaţia numai la prefaţa traducerii, ca una ce e originală. Ea fiind în acelaş timp destul de lungă, a îngăduit deci autorului putinţa de a-şi desfăşurà insuşirile stilistice.

Ignorarea valorii cuvintelor. O caracteristica a stilului din Starea de acum este ca deşi întrebuinţeaza cuvinte cunoscute nu-ţi reda totuşi limpede înţelesul. Citeşti un text uşor ca expresiuni, dar înţelesul îţi scapă. Aceasta vine în primul rând din pricina nepreciziunii termenilor. Traducătorul nu le cunoaşte justa lor valoare. Când vrea el să arate cum socotesc streinii neamul nostru, ne da următoarele însuşiri: „adormit, neprocopsit, *tipărit din nesimţire*, lenevit“ (pag. XII). Inţelegem ce vrea sa spună, dar numai în mod vag. Acelaş lucru se întâmpla cu Golescu. Aceeaş impresiune ne-o lasa Insemnarea calatoriei. Vrând sa ne faca sa înţelegem lacomia ochilor în mijlocul unui muzeu bogat şi cum omul nu se poate saturà privind, el se exprima: , Aceasta vedere este *nesăţioasă*, căci fieşcare om abià vede dintr'o mie una din care sunt lui cunoscute“ (ed. 1915, pag. 43) în loc sa spuna ca „vederea nu te satura, etc.“.

Fraze nesfârşite. Nepreciziunea cuprinsului mai provine şi din alt defect. Traducatorul de multe ori îşi lasa fraza neispravită, ceeace înseamneaza tocmai ideia lasata în drum: „Aceste văzîndu-le şi cetindu-lè şi eu, m'au aprins vapaia ruşinii, m'au pa-

truns obida ticăloşii neamului meu, ale căruia ruşini, obide, defăimări, ticăloşii, năravuri scârboase, leneviri, trândăviri, amăgiri, adormiri, înşelăciuni, despoeri, răpiri, jefuiri, pedepse, chinuri şi neaplecarea la dulcile, folositoarele, luminătoarele învăţături şi meşteşuguri" (pag. IV) şi fraza se rupe aici. „Apoi eu ticălosul... văzând atâţia scriitori în limbi streine, carii au scris toate cele rele spre defăimare" (pag. XI-XII) — şi această fraza ramâne neterminată.

De aceeaş greşală se face vinovat şi Golescu. In Insemnarea călătoriei are, de pildă, următoarea construcţie: „Şi după ce să fac cele mai multe transporturi în ţinutul ei prin luntri, apoi şi tocmai dela Trieşti, începând mulţime de mărfuri, cărându-le cu cară puţin drum numai până în gârla Sava" (ed. 1915, pag. 130). O alta şi mai ciudată din punct de vedere gramatical: „La patru colţuri, cu deosebite încunjurari de zid, unde sunt iar odai şi grajdiuri pentru caii cei trebuincioşi la aceste tunuri" (idem, pag. 2).

Pasaje obscure. Din această cauză prefaţa Starii de acum conţine numeroase pasaje greu de înţeles la prima citire: „Românii sînt orânduiţi de triştea lor sa fie supt jug munciţi, jefuiţi şi în veci sa muncească goli, despoiaţi spre desfătarile şi desfrânările celora lalte neamuri şi celor din păcate mai mari ai lor, carii numai dupa cuvânt sa zic patrioţi, dar în faptă-s mai cumpliţi decât lupii cei turbaţi şi pedepsiţi la întunericul neînvăţăturilor..." (pag. IV-V). „Pedepsiţi" se rapoarta aici la „patrioţi". Traducatorul a urmărit însa de a arată pe Români pedepsiţi la întunericul neînvaţaturilor, dovada continuarea pasajului: „ca ei (adica Românii), de să vor luminà cu învăţături, unde vor mai gasì (patrioţii) noroc orb sa-l jupoaie" (pag. V). In urmatorul pasaj: „Aşa dar, iubite cetitoriule, n'au

venit încă vremea să aşteptăm folosul, luminarea, slava, dreptatea şi odihna, răpaosul norocului dela căpeteniile cei ce sa numesc patrioţi şi pământeni; ci poate dela alte neamuri vom puteà dobândì vreuna din cele mai sus zise; iar acum când una dintră dânsele ar simţì ticălosul norod, ar fi fericit" (pag. XI). La cine se referă „una dintră dânsele?"

Pasaje obscure în „Insemnarea Călătoriei". Insemnarea calătoriei este atât de atrăgatoare prin farmecul naivitaţii şi al sincerităţii autorului ei şi atât de interesantă prin lămuririle ce ne da despre starea Principatelor la începutul veacului al XIX-lea, încât se citeşte şi repede şi cu placere. Nu cere nici multa pregatire, nici multă sforţare intelectuala din partea cititorului. Când ar vrea însă cinevà să-i urmarească ideile pâna în amănuntul lor, se loveşte de obscuritatea stilului. Autorul are suflet, mai mult decât Poteca, dar îi lipseşte stilul. Nu ştie sa se facă repede înţeles. Iată un pasaj:

„Binele l-au învaţat oamenii întâi unii dela alţii, neamurile mai pre urma unul dela altul, precum vedem în istorii, ca Elinii prin călătorii la Eghipet au tras de acolo luminarile ştiinţilor, multe din meşteşuguri, şi Romanilor, strămoşilor noştri, înmulţite le-au comunicat. Iar aceştia în toată Evropa cea luminată le-au revarsat, şi aceasta, din zi în zi sporindu-le, însutit roditoare le-au făcut şi îşi ferriceşte noroadele prin comunicaţia binelui adunat din calatoriile ce fac neamurile, unele prin ţarile altora, şi publicarisindu-le prin cărţi" (*Insemn. căl.,* ed. 1915, pag. 4).

Un alt pasaj despre Palatinul Ungariei:

„Acest oraş este scaunul Ungarii, unde este şi cetate, întru care lacueşte prea înălţatul palatinul, care zic că este om cu foarte bunăvoinţă asupra omenirii. Şi

spre mărturie, zic ca nu s'au întâmplat vreun întrebuințat, făcându-şi arătarea, a nu să folosì la nevoința lui“ (*idem*, pag. 27-28).

Despre muzeul militar :

„Vrednic de pedeapsă este cel ce va fi venit în Vienna şi nu va fi văzut aceà mare zidire întru care este strânsoare de arme, căci nu are a vedeà cinevaş numai aceea ce numirea cuvântului însemneaza, adica că sînt arme multe strânse, ci aceea ce mintea omului nu poate socotì, şi deaceea vederea numai îl va mulțumì“ (*idem*, 42).

Bagând de seamă că vorbeşte prea de rau despre starea lucrurilor din țara lui, încearca o justificare. Şi aceasta e făcută în forma greoaie şi greu de prins :

„Nu mă dojenì, frate cetitorule, unde gaseşti întocma adevărul, ci adasta până vei găsì o mincinoasă aratare, sau vreo urmare care sa urmeaza şi în alte parți de lume deşteptata, pentru care nu sa cuvine sa mă ciudesc, căci să urmează şi de noi, şi atunci singur te rog sa ma dojeneşti“ (*idem*, 48).

Pasajul contra calugarilor, deşì se vede ca a fost în adevăr simțit de Golescu, nu e nici el clar :

„Cum şi spitalurile pentru ciumă, care mai s'au dărăpanat, şi toate lucrurile s'au risipit, dându-sa veniturile mânăstireşti ce erà pentru întrebuințarile spitalului în stapânirea călugarilor spre dobândirea şi folosul lor. O! cine poate zice ca aşa este plăcut Dumnezeirii? In loc să să folosească obştea, sa sa îmbogățeasca trei persoane călugăreşti, una dela Anadol, alta dela Armenia şi alta dela Bagdat; şi sa fie măcar şi pamântean, ce folos pot aduce patriei, când acestea au ajuns sa sa vânza şi sa sa cumpere ca o marfa, far' de a sa mai păzì acele hotarîte orânduieli de ctitor ce s'au straduit şi au cheltuit spre folosul obştii, iar nu spre a stà calugării rastornați în colțurile odailor, îmbrăcați în haine

scumpe, cu şaluri de mult preţ încinşi, şi fie macar şi căldură, cu câte doua blane de miluri şi de samururi îmbracaţi, în desfrânări şi în desfatări petrecând. Cine poate zice că aceste persoane mulţumindu-se din veniturile mănăstirilor, iar nu toată patria, nu vor judecà chiar sfinţiia lor că nu este cu cuviinţa, şi de-i vor întrebà cinevaş, vor raspunde că au găsit un norod orb şi deaceea s'au strâns unul peste altul" (*idem,* 56).

Descrierea mulţimii de oameni dintr'o promenada a Vienei:

„Şi s'au întâmplat seara sa fiu acolo, şi de mulţimea norodului sa nu mai merg unde voiam, ci unde mulţimea ma duceà; fiind silit sa mă trag foarte departe, ci numai cu vederea, far' de a mă mai mişca, să-i privesc pe toţi; unde erà destui oameni mari şi bogaţi, şi deosebite dame, dar cea mai mare erà a norodului, şi mai totdeauna trei parţi sunt din norod şi a patra din nobleţe; din care un străin nu poate cunoaşte care este din nobleţe şi care din norod, sau pe bogat din sarac, caci nu sînt cei mari îmbracaţi cu firuri şi damele pline de scule, ci toţi îmbrăcaţi cu haine numai curate" (*idem,* pag. 62).

Fragment din descrierea unei sali de muzeu:

„In trei odăi unde sunt aceşti noua ostaşi, împrejurul zidurilor odăilor sînt peste 120 jăţuri, întru cari sînt rânduri de îmbrăcăminte tot de fier, pe cari poate cinevaş sa cunoasca ca nu sînt întrupaţi numai din gaurile ochilor, caci numai atât loc este unde nu e fier, iar încolo este peste tot fier şi întocmai ca trupul omului mişcându-se din toate încheieturile" *(idem,* 66-67).

Vede în Elveţia un local de poşta cu o frumoasă gradina. Indata se gândeşte cum la noi nu se poate face aşà cevà, din cauza deselor răsboaie şi revoluţii. Dar iata ce greu se exprimă:

„Imparaţii Evropii sa bucura când vad acest feliu

de casa şi când supuşii lor zidesc, sadesc şi înfrumuseţeaza oraşele şi satele; iar ai noştri sa bucura când nu ne ramâne cărămidă peste cărămidă. Când voiu vrea să blestem pe cel mai mare vrajmaş al meu, e destul de voiu zice să-i fie într'un zadar lucrurile sale, numai a zecea parte din câte chiar mâinile mele au lucrat şi numai într'acele fele zile întru cari tot omul sta închis la caldura, şi acum la cele mai multe sădiri nici locurile nu sa cunosc" *(idem,* 191). Iata descrierea cascadei Rinului: „Cale de un ceas departe începe a sa auzì un sgomot cu o oareşcare duduiala, ce sa pricinuiaşte din repedea aruncatură a Rinului; dar aceasta este nimic pe lângă mirarea şi sfiala cu placere ce coprinde pe om, când vine lânga aruncătură-i şi împotriva-i şi vede ca dintr'o nălţime de 10 st. şi laţime 35 sa aruncă apa jos, fiind strâmtorată din partea dreaptă de un munte de piatră asupra căruia este zidita o cetaţue şi în veci toată zidirea să cutremură; şi din stânga, de alt munte mare, pe care sunt 4 fabrici de tabac, arpăcaş, faină şi de fier, unde aruncând acea piatra din care sa face fierul şi fierbând mai cu mult zor decât la fabrica de sticlă, să face un material curgator, din care torn şi lucreaza orce feliurimi voesc. Printr' aceşti 2 munţi curgând gârla Rinului în lăţimea ce am zis şi având tocmai la muchea marginii, unde cade apa, alte 2 colţuri de piatra ce ies din lumina apei ca de 3 st., — sa desparte curgerea în trei limbi, tocmai în locul repeziciunii şi caderii, unde strâmtorindu-să curgerea apii, ia o iuţeală groaznică şi necrezuta la cel ce nu au vazut-o; aciia sa pricinueşte acel înfricoşat sgomot şi jos în caderea apii, ne mai văzindu-să curgere de gîrla, ci în toata lăţimea o albă spumă ca zăpada umflată şi prin repeziciunea aruncata foarte departe".

Lipsa de ordine în înşirarea ideilor.

Stilul Stării de acum mai este caracterizat şi prin neorânduiala în care ies ideile din mintea traducătorului. Vezi îndata pe cinevà care n'are cultură literara, nici deprinderea de a scrie, care nu ştie că orice expunere de idei trebue făcută după un anume plan. Chiar când deschizi cartea, citeşti:

„Aceasta dar cunoscând şi eu şi fiind încredinţat ca pre ori carele va lasa inima să apuce în mână această tălmăcire a o ceti ne greşit trebue sa fie Român, fiind în limba romaneasca. Pentru caci alte neamuri au aceasta pre scurta istorie a neamului nostru în limba lor (fiind scrisă întâi în limba englezească de un Englez Thoma Thornton, apoi tălmacită în limba franţozească şi tipărita în Pariz la anul 1812, alaturată fiind în sfârşitul Istorii Otomaniceşti, scrisă şi aceasta tot de mai sus numitul Englez). Şi eu tălmăcitorul aflându-ma iarăşi Român din strămoşi, moşi şi parinţi nascuţi neaoşi Români, cu toate ca însumi mă cunosc nedestoinic să apuc condeiul a scrie ceva în însuşi limba mea parintească, cu cât mai vârtos să tălmăcesc din alte limbi, care nici parinţii mei le-au cunoscut, fiind cutrupiţi de adâncul întunerec, carele şi până astăzi supt aceiaşi cutrupire şi jalnică întunerecime ţine pre ticalosul neamul nostru...“ (pag. I-II).

Şi mai jos:

„Aceste toate vazându-le povestite şi scrise mai în toate limbile Evropii şi tipărite ; şi de asemenea carţi mai toate casele Evropenilor pline, râzând cetindu-le şi batjocorind zicând, întocmai precum zicem şi noi Românii pentru Ţigani, că Ţiganu nu este bun pentru altă nimică a-l întrebuinţa; decât numai la maracini şi sa care cărămida şi var la namestii când sa zidesc; asemenea zic şi cele lalte neamuri luminate şi puternice: că Românii sunt orânduiţi de triştea lor sa fie sup jug

munciţi, jefuiţi şi în veci să muncească goli, despoiaţı spre desfătările şi desfrânările celora lalte neamuri şi celor din păcate mai mari ai lor, carii numai dupa cuvânt să zic patrioţi, dar în faptă-s mài cumpliţi decît lupii cei turbaţi şi pedepsiţi la întunerecul neînvaţăturilor; că ei de sa vor lumina cu învăţături, unde vor mai găsì norod orb sa-l jupoae de pele şi el gemînd şi suspinînd să tacă neştiind ce să vorbeasca şi sa rabde neştiind ce să facă" (pag. IV-V).

Cu oarecare greutate se pot desluşì aici patru idei, deşì ne găsim, ca formă, în faţa unei singure fraze.

Lipsa de ordine în însuşirea ideilor la Golescu.

Acelaş lucru în „Insemnarea Calatoriei". Aici erau doua motive sa iasa dezordinea. Intâiul, nepregatirea stilistica a autorului; al doilea felurimea notelor luate în călatorie şi cari nu se puteau uşor orânduì. Admiraţia lui pentru ordinea din Viena şi-o arata tocmai printr'o lipsa de ordine în expunerea ideilor:

„Nu este mai folositor lucru decât a privì cinevaş cu mare băgare de seama mijloacele cu cari stapânirea ş-au adus pe tot norodul, mari şi mici, la o aşa buna orânduiala şi liniştită vieţuire, încât toţi petrec ca nişte fraţi, şi mai vârtos a vedeà cineva blândeţea celor marı ce arată catre cei mici. Şi a celor de tot proşti vieţuire, iar este vrednică de pilda. Caci peste putinţa este într'un aşà mult norod sa vada omul doi oraşani gâlcevindu-sa sau ocarîndu-sa, fiindca pe aceia îi ridica poliţia, pe cari întâi îi cearta pentru a lor necuviincioasa urmare, cu care aduc defaimare la tot oraşul, apoi le cerceteaza pricina care pot aveà" *(Insemn. cal.,* ed. 1915, pag. 38).

Tot în capitolul consacrat Vienei, dupa ce vorbeşte

de muzeul militar, de cel de ştiinţe naturale, de mormântul arhiducesei Christina, continuă:

„Are cinci theatre, două în cetate şi trei afară...." (pag. 45). Cine? Viena, dar despre ea nu se mai vorbise de doua pagini.

Dupa ce vorbeşte şi de alte cladiri şi instituţii din Viena, continuă:

„Şi câte alte lucruri sunt mai vrednice de vedere decât acestea care am vazut, pe care nu am avut vreme întru o lună de zile, cât am şăzut în Viena, vrând sa bag seama mai mult la alte întocmiri, ce caută spre buna paza, podoabă, odihna obştii, şi în scurt spre toate fericirile, — cum este îngrijirea pentru facerea drumurilor, apoi udatul şi măturatul necontenit, felinarele cari luminează de cum însărează şi până să face zioa, în toata Vienna, în toate uliţele ce sunt afară din ceate şi în toata grădina ce este împrejurul Vienni ce o numesc clasa" *(idem,* pag. 45-46).

Tot astfel, vorbind de Viena, face o lunga digresiune despre ignoranţa dela noi, despre mănăstirile noastre faţă de cele streine, despre un program de activitate la noi şi îndata continuă:

„Iar lacaşul împăratesc pe afară nu are vreo deosebita podoabă, căci este zidire veche..." (pag. 60) şi tot astfel mai departe despre reşedinţa împăratului austriac, fara nici o legătură cu ce scrisese până atunci în anterioarele 6 pagini.

Când povesteşte despre promenada Clasì din Viena, face o altă digresiune, ca sa arate luxul dela noi, şi continua astfel:

„Aceasta gradină este făcută de Iosiv al II-lea..." (pag. 63), făra legătură cu textul precedent.

Despre mulţimea oamenilor din Prater, vestita gradina a Vienei:

„Şi aciia zic ca au fost zi când s'au aflat peste o sută

mii oameni. Adevărat altul anevoie va crede, iar eu mai lesne dupa câţi am văzut, când împăratul lipsià, şi mai toţi cei mari pe la băi şi moşii; sunt şi neguţatorii aşijderea, şi nu puţin la Pojun, unde să facea gatirea pentru încoronaţia împărătesii" (pag. 65).

Un foarte inimos îndemn ca boierii sa trăeasca la ţara şi să-şi îngrijească de moşii, cu descrierea repedei ruinări a acelora cari stau numai la oraş. Simţi şi priceperea în chestiune a scriitorului şi sinceritatea simţirii dar în acelaş timp şi îngrămadirea ideilor. Scriitorul nu le poate orânduì:

„Iar noi numai, ne naştem şi putrezim în oraş, aşteptând mila stăpânirii câte cinci şi zece ani, sau până ne va venì rândul, sau pâna când se va milostivì stăpânirea, sau până vom ajunge întru acea vârsta la care ni sa cuvine să dobândim acea boierie care o cerem cu doua zeci de ani mai nainte, sau până când vom afla mijlocul prin care putem a o dobândì. Şi cu acest mijloc trăind, pierdem vieaţa împărătească, vieaţa vesela, vieaţa odihnita, cea ţăranească, căci atunci am traì dintru al nostru, atunci nu am aveà lipsa niciodata. Pociu zice ca cei cu mai multe moşii ca ar strânge şi bogaţie şi lipsindu-ne acelea fumuri şi politiceşti gândiri, cum sa urmam sau împotriva stăpânirii sau spre folosu-i (par acum întru o ameţeală de gândiri, cum toţi sa dormim) şi dobândind aerul cel curat, am fi sănătoşi, am avea putere şi sânge mai curat, am gândì bine, şi traind între norod, ne-am obicinuì a-l iubì şi a ni sa face mila de ei. Şi apoi când vom fi chemaţi de stăpânire, ca să ne orândueasca în slujbele ţarii, negreşit vom vorbì pentru norod mai des bine şi, în scurt, cu nici unul nu sa va întâmpla, ceeace acum ni sa întâmpla, de moştenim moşii pàrinteşti şi peste puţini ani le şi vindem, făr' de a şti în care parte de loc au fost. Şi mii le pierd far' de a li sa întâmplà pabuge în neguţatorii, far' de a înmulţì

veniturile la alte moşii printr'acele datorii, făr' de a bate măcar un cuiu la o ulucă a casii, făr' de a trăì în belşugare de argintării, mese mari şi slobode, giuvaeruri şi alte deosebite podoabe ale casii, făr' d'a face la scăpătaţi deosibite milostenii; ci numai înpodobindu-ne ca nici un bărbat din toată Europa" *(idem,* 126-127).

Defectul acesta îl găsim şi în Adunare de tractate. Toată prefaţa acestei cărţi, ca formă, constitue o singură unitate gramaticală. Fondul însă e compus din numeroase idei. Golescu nu ştie sa găsească fiecarei idei exprimarea ei deosebită. Citâm prefaţa în întregime:

„Intr'această vreme, cînd prin cele de acum înpaciuiri între aceste două puteri ne-au dobândit patria multe fericiri şi icea mai dintâi dobândirea de domn pământean, după ale căruia bune măsuri şi a tutulor de obşte fraţi compatrioţi aşteaptă naţia în scurtă vreme mare folos, socotind că nu puţin folos va aduce de a ştì fieşcine din lăcuitorii acestui Prinţipat al Valahii toate capetele de tractaturi ce caută spre foloasele patrii noastre, am hotărît ca dupa putere-mi să aduc şi eu acest mic folos, adunându-le şi tălmăcindu-le în limba naţionala, să le fac de obşte cunoscute.

„Deci dar dobândind aceste foloase ce sînt pricinuitoare de toate feluriurile fericirilor, care să aduc din negoţul cel slobod, din deşteptarea şi luminarea prin şcoale, din depărtarea luxului şi a lenevii, din înbraţişarea iconomii şi a vrednícii cea cuviincioasă spre deschiderea tutulor producturilor pământului şi a fabricilor şi spre ori ce alta buna fapta ce au luminat şi au înbogăţit şi pe alte naţii, nu vă leneviţi ca fieşcare după a sa meserie să aducă binele înfiinţat în folosul obştesc, parinţii straduindu-să cu lucrarea pamântului, maicile înbraţişând toata iconomia casii şi fii toţi de obşte al tot

norodului alergând la şcoale spre câştigarea învăţăturilor".

Tot astfel în prefaţa Adunării de Pilde. Aceeaş îngramădire de idei, fără nici o grijă de a pune ordine în exprimarea lor:

„Ştiind însă micşorimea ei şi rarimea în care au ajuns această carte (din pricinile care au rărit şi tot binele în neamul nostru şi au amorţit precum puterile cele sufleteşti şi cele trupeşti ale neamului, aşa şi tipografia făcătoarea de bine a omenirii şi izvoditoarea înlesnirii cei mai îndemânate spre săvârşirea luminilor între naţiile cele poliite), acum alergând din toate cele mai cuviincioase spre folosul învăţăturii copiilor de iznoavă o am tălmăcit depre limba grecească în strămoşasca mea românească, mai sporind şi altele tot spre folosul învăţăturii celor de mai mare vârsta copii, talmăcindu-le tot depre limba grecească din cărţile dascălului mieu, chirie Ştefan Comita, ce şi sfinţia sa are adunate dela alţi mai vechi scriitori, şi aşezate pentru întrebuinţarea învaţăturii ca pre nişte cetiri scurte ce pot face plăcere şi folos prin pildele lor, câştigarea bunelor moravuri.

„Cum şi alte învăţături din cartea Franţuzului anume M. H. Lemeru, ce o numeşte „Luminoasă pildă" sau „Noao adunare de fapte istoriceşti şi anecdote" foarte vrednice de a înpodobì mintea tinerimii, care savârşaşte fericirea şi slava omului ce traeşte în adunarea politiceasca, talmăcită în limba greceasca de dumnealui Alexandru Racoviţa, ginere-mieu, şi de mine talmacita în limba romaneasca, cu oareş care alegere de cele mai trebuincioase în viaţa omului".

Nu mai putem face, e adevarat, aceeaş constatare pentru cea din urmă carte a lui Golescu, Elemente de filozofie morală. Acolo fiecare ideie îşi are propoziţiunea ori fraza ei deosebita.

Abuzul şi termenii „ticălos" şi „ticăloşie". Traducatorul lui Thornton insista orì de câte orì are prilej asupra relei star' a ţărănimii şi a locuitorilor în genere. In asemenea caz, termenii de cari se slujeşte de preferinţă sunt „ticălos" şi „ticăloşie": „lasând sa se mustreze de cuget cei ce au ramas a ocârmuì *un norod ticălos"* (pag. IX), „bătătura *ticălosului* lăcuitoriu" (pag. X), „când una dintră dânsele (bunuătăţi) ar simţì *ticălosul* norod" (pag. XI), „iară sa nu voiască Românii) a să vedea în veci cufundaţi în întunerecul neştiinţelor şi în laţurile *ticăloşii"* (pag. XV), „unui neam carele voiaşte sa fie odihnit şi scăpat din *ticăloşie"*. Aceasta adânca mâhnire pentru reaua stare a ţăranului şi în genere a Principatelor am constatat-o şi în scrierile lui Golescu. Aiçi avem prilejul să ne cònvingem ca şi termenii prin cari îşi arată mâhnirea sunt aceeaş'. ,Tiçalos" şi „ticaloşie" umplu paginile Insemnării calătoriei: „Aceste nedrepte urmări... i-au adus pe *ticăloşiì* lacuitori întru aşa stare" (ed. 1915, pag. 81), „să nu-mi aduc aminte de *ticăloşia* lăcuitorilor Ţarii Româneşti" (pag. 102), „cum este în *ticăloasa* patria noastra" (pag. 210).

S il neingrijì. In genere aceasta e impresia pe care ne-o lasa stilul traducerii lui Thorton: un stil neîngrijit. Grija numai de fond şi de loc de forma. Poate e unicul caz la scr:itorii români sa întâlneşti patru participii prezente pe rând: „râzând cetindu-le şi batj corind zicând" (pag. IV). Şi apoi uneori dăm chiar de expresiuni prea vulgare: „cei ce sînt pre supt stàpînitori şi otcîrmuitori rod şi oasele, ling înca şi batatura tica'osului lacuitoriu" (pag. X). Şi din acest punct de vedere nu suntem departe de Golescu. La el gasm rânduri' ca acestea: ,Iar cel de al treilea îngrijire spre folosu luminii sînt mulţimea şcoalelor" *(Insemn, căl.,* ed

1915, pag. 52), „au împrejurul copacilor miì de mese şi scaune, pe la cari fieşcare şade şi îşi împlineşte pofta" (pag. 65); „Acest oraş Linţ este unul dintr'acele mai frumoase ce am vazut, pentru multe daruri ce are, fiind pe marginea Dunarii, care puţin mai nainte de oraş nu curge pe loc şes, ci printre doi munţi ce sînt înpodobiţi din fire cu feliurimi de paduri ce sa coboara pâna în marginea Dunarii, unde sînt şi drumurile de amândoao partile, pe care este cea mai frumoasa pl'mbare a oraşanilor" (pag. 158); „De aciia intrând în hotarele craii Bavarii şi puţin calătorind, numai decât s'au cunoscut dreapta şi dulcea oblăduire, fericirea, fireasca slobozenie a norodului şi îndrăzneala cea fară de obraznicie, ci numai pe cât sa cuvine la omenire" (pag. 161); „grădina cu toate ca este mică, dar este vrednică de a primì pe oricare om într'însa, căci are ce vedeà" (pag. 190).

Asemănări de expresiuni. Apropierea dintre traducatorul lui Thornton şi dintre Golescu merge până la identitatea de exprimare. Şi unul şi celalalt întrebuinţează expresiunea „cutremur", ca să arate impresiunea ce le face starea de plâns a ţărănimii: „A nu mai auzì cele ce pricinuesc *cutremur* şi pârlirea parului la cel mai strein când le aude" *(St. de acum,* pag. IX); „o! se *cutremură* mintea omului, când îşi va aduce aminte ca faptura dumnezeirii, omenirea, fraţii noştri au fost câte 10 aşternuţi pe pamânt, cu ochii în soare şi o bârnă mare şi grea pusa pe pântecele lor..." (*Insemn. căl.,* ed. 1915, pag. 80).

Am mai vazut că traducatorul lui Thornton protesteaza ca şi Golescu contra îmbogăţirii prin mijloace nepermise şi contra lacomiei celor mai mulţi de a cere mereu ţarii şi de a nu-i da în schimb nimic. Constatam ca aceasta ideie nu numai se întâlneşte şi în două din scrie-

rile lui Golescu, ca şi la traducatorul lui Thornton, dar şi cu aceleaşi cuvinte. Traducătorul zice într'un loc: „Numai un cuvânt toţi ştiu sa scoată din gura: *„adă* şi acest *adă* este făra sfârşit" (pag. XVI). Iata acum şi ideia şi cuvântul în Ad. de pilde: *„adu-mi,* dă-mi tu mie, patrie" (pag. 360). Iata-le şi în Insemnarea călătoriei: „Nu-i lipseşte din auzul urechii, de cum se naşte şi pâna moare, cuvintele *adu* bani" (ed. 1915, pag. 20).

Cel care a tradus pe Thornton se vede că n'a fost un cunoscator al stilului. Nu se preocupà prea mult de valoarea precisa a cuvintelor, nici nu bagà de seama dacă frazele ei sunt terminate ori nu, nici nu se puteà exprimà clar, nici nu-şi îngrijià prea mult forma, nici nu posedà un prea mare capital de cuvinte. Puneà preţ numai pe fond. Erà atât de absorbit de valoarea şi de însemnatatea ideilor pe cari le propagà, încât i se pareà ca e indiferentă forma sub care le dă.

Tocmai aşà erà marele logofăt Constantin Golescu.

Să cercetăm totuşi chestiunea şi din punctul de vedere al lui Eufrosin Poteca.

Eufrosin Poteca stilist. Pompiliu Eliade scrie aceste rânduri despre o scrisoare a lui Poteca din 1824, doi ani înaintea apariţiei Starii de acum: „La lettre est du 15 Septembre 1824; elle est toute occidentale ou, si l'on veut, toute française, par l'ironie qui s'en dégage, par les nombreuses divisions que l'auteur sait introduire dans sa pensée, par sa dignité, par les sentiments libéraux qui caractérisent et qui caractériseront toujours désormais notre prêtre" *(Hist. de l'esprit public*, Paris 1905, pag. 235). O consecinţă a diviziunilor pe càri le introduce şi în operele lui este claritatea, care lipseşte, cum am vazut, în Starea de acum. Claritatea se întâlneşte în sti-

lul lui Poteca înca din 1818. Cartea lui dela aceà data, Mai înainte gatire, e în întregime distribuita pe capitole şi fiecare capitol în paragrafe numerotate. Prefaţa însaşi e aşezata pe paragrafe numerotate. Iata chiar începutul :

„Tot omul, iubiţilor mei fraţi, îşi iubeşte fireşte binele sau. De unde urmeaza ca toţi oamenii din fire să fie siliţi spre a-şi cautà pre al loru-şi bine şi aflându-l să se faca bine norociţi şi fericiţi" (pag. VI).

In 1826, Poteca adaugă la claritate şi eleganţă şi armonie, însuşiri cari nu se gasesc în Starea de acum. Ascultati minunata descriere a primăverii din predica lui dela Paşti 1826 :

„Primavara în clima noastra a Valahiei este frumoasa şi dulce, ca aurora unii frumoase zi, în care lumina soarelui nu este mai întunecoasa de aburi groşi, ca într'alte parţi, nici prea iute, ca în arşiţa câineasca. Aceasta la noi este o lumina curata şi blânda, care umple de dulceaţă toata faptura, şi sa aseamana cu lumina lui Dumnezeu în ceriu. Să arată ea la orizon ? Copacii îndata îşi mişca frunzele sale cele tinere, gradinile înflorite răsuna de glasul pasarilor şi ihô a munţilor să răpete din fluerile păstorilor. Iar când această lumina va să apue, atuncea ceriul să acopere de hlamida cea strălucita a stelelor scânteitoare. Şi iaraşi numai decât să grăbeşte a sa ivì şi atuncea nu ne pare rau nici de răcorirea nopţii care au trecut, nici de stralucirea zilei care vine. Pare ca un nou soare deasupra unui nou pamânt rasare şi dela rasarit aduce oamenilor nişte colori necunoscute. In fieşcare clipă să adaoga oarece la frumuseţea naturei. In fieşcare clipa lucrul cel mare al creşterii estimelor sporeşte spre savârşire.

„O lumina a primăverii ! O frumuseţe ! Noi te vedem şi într'acest an în toata slava ta. Tu alergi ca o bi-

ruitoare toate câmpurile noastre şi le înpodobeşi cu florile cele mirositoare din cununa frumuseţii tale. Te arăţi tu în vai? Ele îndata să prefac în livezi pline de bucurie. Te arăţi tu în munţi? Ei îndată să acopere de flori, care dau mii de mirosuri nepreţuite, micşunele şi viorele în tot locul. Tot pământul să umple de dragoste, tot e însufleţit ca sa fie frumos, tot e frumos ca să placa, încât noi, mulţămiţi de viaţa noastră, cu spaima sa vedem ca avem suflet spre a simţì, inimă spre a poftì şi minte înţelegătoare spre a ne cunoaşte fericirea" (*Cuv. paneg.*, pag. 3-5).

Socotesc inutil să ducem comparaţiunea mai departe. Poteca este în adevar un stilist. Ca atare de ce să mai insistam să-l punem alături cu traducătorul lui Thornton care nu s'a preocupat de stil câtuşi de puţin?

CAP. IX.

Limba traducerii.

Traind în aceeaş vreme, cunoscându-se de aproape, lucrând împreună pentru răspândirea culturii între Români, Golescu şi Poteca se apropie şi din punctul de vedere al limbii pe care o întrebuinţau în scrieri. Este limba scriitorilor pe cari altă dată i-am strâns sub denumirea de „curentul veacului al XVIII-lea", limbă foarte aproape de a veacului al XVIII-lea, prin termenii ei şi mai ales prin sintaxă. Limba scriitorilor noştri din veacul al XVIII-lea este încă limba cărţilor bisericeşti cu mulţi termeni slavoneşti şi cu multe inversiuni nepotrivite felului de a fi al limbii noastre — la care s'au adăugat şi numeroasele împrumuturi din limba greceasca. Din aceasta limbă se luase nu numai cuvinte aparte, dar şi haina cuvintelor noi, de alta origine decât grecească. Şi traducătorul lui Thornton şi Golescu şi Poteca zic, de pildă, *Evropa*. Câteşitrei zic *scopos* şi *soţietate* (Golescu mai zice şi *soţieta,* neologism italian cu pronunţare grecească), câteşitrei întrebuinţează reflexivul şi sub forma *să* şi sub *se:* „sa *să* silească", „*să* otcârmueşte", „*să* odihnesc", „adunându-*să*", „dându-*se*", „în-

parţindu-*se*", „înmulţindu-*se*", „cunoscându-*să*". Dintre formele „înfaţoşare" şi „înfăţişare", ambele întâlnite la scriitorii dela începutul veacului al XIX-lea, câteşitrei prefera pe cea din urmă.

Dar înauntrul acestor asemănari generale, datorite epocei în care amândoi au trăit, sunt şi particularitaţi cari deosebesc pe unul de celalalt, datorite preferinţelor personale pentru o forma sau alta a cuvintelor, datorite culturii primite de fiecare scriitor, etc. Poteca învăţase în streinatate cinci ani de zile şi se ocupase serios cu filozofia. Operele citite au lasat urme şi în limba lui, cum nu puteau lasà urme la Golescu, care din limbile streine înţelegeà cum trebue numai pe cea grecească. Controlând limba din Starea de acum cu a lui Golescu gasim asemanări surprinzatoare:

Cuvântul „sânge' îl gasim ortografiat şi de o parte şi de alta *singe* (v. notele).

Adjectivul „gol" are la plural forma *goli* şi de o parte şi de alta.

Substantivele terminate în *-ie* (articulat *-ia*) fac la cazul oblic în *-ii* în loc de *-iei* şi în St. de acum şi la Golescu, iar la Poteca fac in *-iei*. Iata exemple din St. de acum: „obida *ticaloşii*" (pag. IV), „hotarale *Transilvanii*" (17), „ai *canţelarii*" (78), „ai *poliţii*" (80), „mâna *căpetenii*" (81), „biserica *mitropolii*" (84), „neîngrijirea *tirănii*" (85), „scurta vedere a *tirănii*" (86); „chipul *călătorii*" (88), „a *Ghermanii*" (89), „nesuferirea *mândrii*" (90), „îndrazneala *zădarnicii* lor' (91), „Casa *Austrii*" (95), „a *Rossii*" (96), „chizeşuirea *Rossii*" (97), „cabinetul *Rossii*" (99). Iata acum şi exemple din scrierile lui Golescu. Din Adunare de tratate: „al *Valahii*" (pag. 4), „foloasele *patrii* noastre" (idem), „departarea luxului şi a *lenevii* ' (5), „îmbraţişarea *iconomii* şi a *vrednicii*" (idem). Din Adunare de pilde: „profesorul *filozofii*" (pag. VIII). Din Insemnarea calatoriei: „pro-

fesorul *filozofii*“ (ed. 1826, pag. 7), „nobila tinerime a *patrii* noastre“ (idem, 8), „bunelor orânduieli a *patrii* noastre“ (idem), „aducătorul *tipografii*“ (9), „cei întâi tălmacitori ai *evanghelii* şi *biblii*“ (idem), „spre fericirea *naţii*“ (12), „sămanăturile *Ungarii*“ (24), „Prinţipatul *Valahii, Moldovii*“ (29), „bisericile *Rossii*“ (30), „scaunul *înpărăţii Austrii*“ (38), „ce folos pot aduce *patrii*“ (62), „vorbesc pentru folosul *patrii* mele“ (62), „sa slujasca *patrii*“ (106), „izvoditoriul *sărăcii*“ (109), „toate statele *Italii*“ (142); „în hotarele *crăii Bavarii*“ (179, 180), „acesta craiu de acum al *Bavarii*“ (183). O singura dată am întâlnit forma corecta: „acesta este scaunul al craii *Bavariei*“ (pag. 183).

Cu excepţiunea ultimului exemplu, asemanarea dintre St. de acum şi dintre scrierile lui Golescu, în ceeace priveşte genitivul substantivelor feminine în *-ie*, este desavârşită.

Sa cercetăm aceleaşi forme la Poteca. In 1818, Poteca scrià corect (*-iei*), afara de putine cazuri când scrià greşit *(-ii)*. In 1826, data apariţiunii şi a Starii de acum, scrià corect. In 1829 scrià de asemenea corect. In 1818 apare traducerea lui din greceşte Mai înainte gatire spre cunoştinţa lui Dumnezeu, cu doua prefeţe: a autorului şi a traducatorului. In ambele am gasit de doua ori genitivul cu forma greşita: „adevarata întrebuinţare a *bogăţii*“ (pag. XXIV), „pricinile *săracii*“ (XXV); şi de trei ori forme corecte: „spre tamaduirea *patriei*“ (XXIV) „ai *patriei* cei varvare“ (XXIV), „vatamarea cea de obşte a *patriei*“ (XXV). In 1826, Poteca publica într'o mica broşura trei din cuvântarile lui ocazionale, Cuvinte panegirice. Acolo întâlnim numai forma corecta: „tinerimea *patriei* mele“ (pag. 28); „înplinirea *datoriei* mele“ (idem), „începatura *contradiţiei*“ (34), „temelia *filozofiei* moralnice“ (40), „luminarea norodului *Valahiei*“ (44), „Grigorie al *Ungrovlahiei*“ (idem). Daca ar fi tradus el pe Thornton, n'ar fi scris acolo greşit şi aici

corect, când ambele scrieri apar în acelaş an. Tot corect scrie, fireşte, şi în traducerea lui, Filozofia cuvântului, aparuta în anul urmator: „în limba *patriei*“ (foaia 2 verso şi 3), „hotarîrea *filozofiei*“ (foaia 17), „ale *trufiei, lăcomiei*“ (pag. 243), „ale *urgiei*“ (244), „ale *zavistiei*‘ (245), „pricina *ticăloşiei*“ (313), „lucrul *proniei* sale“ (350), „întemeierea *patriei*“ (353).

Mai este în Starea de acum o eroare gramaticală, mai mare decât precedenta, care de asemenea se întâlneşte pe o scară întinsa la Golescu şi de loc la Poteca. E vorba de construcţiunea articolului prepozitiv *al*. Când se întrebuinţează acesta, dispare articolul enclitic la substantivul care precedă. Se zice, de pildă, „defaimari ale unui neam întreg“, ori „defăimările unui neam întreg“. Se întrebuinţeaza ori articolul enclitic, ori cel prepozitiv *al*, amândoua deodată nu se poate. Tocmai greşala aceasta o comite traducătorul Starii de acum. El zice „defăimări*le ale* unui neam întreg“ (pag. III). Greşala se întâlneşte în toate scrierile lui Golescu. In Adun. de pilde: „învaţătur*a a* bunei vieţuiri“ (pag. 6), „coconaşii *ai* acestui cuibuleţ“ (292). In Ad. de tractate: „tabar*a* oştirilor *a* Feldmareşalului Petru Romanţov“ (pag. 8), „marturisire*a a* legii creştineşti“ (11), ‚pricini*le a* legii creştineşti“ (14), „întocmirea *a* dragostii“ (15), „cât pentru împlinire*a* legilor *a* oştirilor“ (54), „oştiri*le ale* înpărateştii curţi“ (74), „iscălitur*a a* lui Andrei Italinschi“ (75). In Insemnarea călătoriei: „Semănaturi*le* ale tot judeţului Bârsii“ (ed. 1915, p. 12); „cursu*l a* tutulor învăţaturilor“ (idem, 23); „capitalu*l a* tutulor acestor şcoale“ (idem); „mulţimea glasuirii şi strigar*ii a* norodului“ (idem, 31); „din răsunetul glasu*lui al* norodului“ (idem, 32); „numaru*l a* lăcuitorilor“ (idem, 41); „piaţ*a a* Sfântului Ştefan“ (idem) ; „şcoal*a a* multora meşteşuguri“ (idem, 45); „toţi îngrijitor*ii ai* acestei case“ (idem, 48); „spitalul *al* acelor

muieri“ (idem, 50); pacatu*l al* acelui otcârmuitor“ (idem, 51); „învăţătur*a a* bunei creşteri“ (idem, 52); „lacaşu*l al* lui Arcos“ (idem, 64); „moşi*a a* lui Lihtenstain“ (idem, 75); „cuviinţa analoghi*ei a* tutulor satelor“ (idem, 84); „calemgi*ii ai* boierilor cu cari sunt însarcinaţi“ (idem, 86); „pricine*le ale* tot norodului“ (idem, 87); „condic*a a* divanului“ (idem, 93); „capeteni*a a* tuturor oraşelor“ (idem, 124); „scaunu*l al* craiei Bavariei“ (idem, 164); „toate felurimi*le ale* neamurilor dobitoceşti“ (idem, 169); „spitalu*l al* craiului Iosif“ (idem, 178); „dobândire*a a* bunei creşteri“ (idem, 208); „vite*le ale* acestui ţinut“ (idem, 219); „frumuseţe*a a* multelor plimbări“ (idem, 221).

Şi în apelul lui pentru redeschiderea şcoalei din Goleşti se găseşte: „de a aduce cinste către toţi bătrân*i ai* oraşului“ (v. Insemn. căl., ed. 1915, pag. XI).

Din punct de vedere sintactic constatam şi mai vizibil ca traducătorul lui Thornton nu stăpâneşte expresiunile limbii. Nu întrebuinţeaza, de pilda, corect pronumele posesiv, amestecând pe *sa* şi *lui* cu *lor*. Vrând sa spue că au fost popoare cari au dorit să stapânească pe Români sau cel puţin sa le fie suzerane, el scrie astfel: „altele iarăşi poftind şi dorind sa-l ia supt stăpânirea *sa*, măcar supt ocrotirea *lui* şi nu puteà“ (pag. V). E adevărat că în româneşte se poate întrebuinţà uneori *sau* ori *lui*, dar în construcţiunea de mai sus trebue negreşit *lor*. Traducatorul a împrumutat din graiul ardelenesc pe *a fi de lipsă*, în loc de „a trebuì“: „acum *va fi de lipsă* sa arunc o clipa de ochi repede“, — ceeace iaraşi se explica daca traducatorul e Golescu, fiindca el a stat multă vreme la Braşov şi a calatorit prin Ardeal, pe când Poteca nu. In genere sintaxa Starii de acum e greoaie şi cu multe inversiuni nefireşti limbii noastre. Aceasta şi din cauza necunoaşterii limbii franceze, cum s'a vazut la capitolul precedent, cât şi din cauza puţinei

pregatiri literare a autorului. Astfel el scrie: „ca acel Englez, *de neam strein fiind*" (pag. III), ori „le-aşi raspunde ca *să rău turbură*" (idem). Uneori, din cauza inversiunilor, nu-l putem nici înţelege: „Poate dară fieşte carele să judece şi să cunoasca ca neamul românesc de pastori şi cliros bisericesc întemeiat în datoriile sale nu are noroc sa aibă" (pag. X); îl înţelegem însă, dacă îndreptăm inversiunea: „.....neamul românesc nu are noroc să aiba păstori şi cliros bisericesc întemeiaţi în datoriile lor".

O astfel de sintaxa nu este a lui Eufrosin Poteca. El erà cleric, aveà cultură religioasa, se resimte şi el de sintaxa carţilor bisericeşti, dar niciodata nu admite inversiunile pâna la neînţelegerea ideilor. Sintaxa veche şi-o modernizase în lungul contact cu Italia şi cu Franţa. Sintaxa lui Golescu, mai ales în Insemnarea calatoriei, e foarte aproape de sintaxa Starii de acum. El se găseşte încurcat, de pildă, de cazul oblic al nedefinitului *tot*. In româneşte caz oblic pentru acest cuvânt se obişnueşte rar şi de obiceiu se înlocueşte cu corespunzatorul dela *întreg*. Zicem „tot norodul" la cazul drept, dar la cel oblic zicem: „al *întregului* norod". Ei bine, Golescu zice: *„al tot* norodului" : „toate pricinile *al tot* norodului Prinţipatului Valahii" (*Insemnarea călătoriei,* ediţia 1826, pagina 102), „acest negoţ *al tot* norodului" (*idem,* pagina 105). Inversiuni neîngaduite de limba româneasca întâlnim multe în Insemnarea calatoriei a lui Golescu: „oraş destul de mare şi împodobit foarte cu ziduri frumoase" (ed. 1915, pag. 101), „Graţ, cel dintâi oraş al Stirii, carele se otcârmueşte prin gubernator, cu toate cele spre fericire bune orânduiele şi pravili" (idem), „şi iaraşi unde firea copaci nu au odraslit, oamenii cu feliurimi de meşteşuguri şi munci paduri întregi au sadit" (idem, 152) „am vazut o casciolară decât toate celelante mai împodobita şi

curata" (idem, 181), „o vrednica de scris întâmplare" (idem, 195). Exprimarea în genere este greoaie în toata Insemnarea călătoriei ca şi în St. de acum: „La care împarăteasa erà silita de bunavoinţă (căci pe la noi, când un mic se închina celui mare, acela îi raspunde numai cu o căutare a coadii ochiului) să raspunza cu o necontenită mulţumire, cu plecare de cap în toate părţile. A căriia veselie, pentru cinstea norodului, obrazul cel vesel o mărturisià" (ed. 1915, pag. 32); „Şi aceasta facere de bine (maternitate) este tot a lui Iosiv al II-leă, carele au judecat că va fi mare pacat de a nu scapà din moarte pe acei prunci ce pe tot anul pot fi hotarîţi morţii, din pricina fricii sau a ruşinii maicilor lor, cum şi chiar pacatul al acelui otcârmuitor, caruia fiindu-i prin putinţa cu acest mijloc sa scape din pierzanie pe acei prunci, şi nu va voì" (idem, 51); etc.

Din punct de vedere lexical, limba Starii de acum se apropie mai mult de a lui Golescu, decât de a lui Poteca :

In loc de „înbelşugare" gasim în St. de acum *biuşugare, înbiuşugare;* în loc de „îmbelşugat" gasim *înbiuşugat.* Aceleaşi forme înrudite gasim în Ad. de pilde: *biuşug, îmbiuşugată.*

Cuvântul „cler" are în St. de acum doua forme: *cliros* şi *cler.* Prima forma se gaseşte şi în Insemnarea calatoriei.

Termenul turcesc *hathumaium* (decret imperial) se gaseşte şi în St. de acum şi în Ad. de tractate.

Cuvântul „locţiitor" are în St. de acum forma *locuţiitor* şi odată *locul ţiitor.* Cea dintâi forma se gaseşte şi în Ad. de tractate.

Intâlnim în St. de acum termenul *namestii* cu înţelesul de „cladiri", „case"; şi verbul *a namestuì,* cu înţelesul de „a cladì". Primul termen îl găsim şi în Insemn. calatoriei.

Cuvântul „naţiune“ are în St. de acum formele *naţie* şi *nation* ca şi în Insemn. cal.

Cuvântul „nobleţa“ are în St. de acum formele *nobilatate* şi *nobleţă*. Forma din urmă e întrebuinţata şi în Insemn. cal. şi în Ad. de pilde.

Intâlnim în St. de acum termenul *picioci*, în loc de „cartofi“, pe care Golescu îl învaţase în Ardeal, cât stetese acolo în vremea revoluţiei dela 1821 din Principate.

„Pofta“ şi derivatele lui au când forme cu *f*, când forme cu *h*: *poftele, poftelor, poftesc, au poftit, a poftorì* (traducând pe franţuzescul *répéter*), *poftorire* (trad. pe fr. *contestation*), *pohtă, pohtele*. Acelaş lucru în Insemn. cal., unde gasim *pohtă, a pohtì* şi *a poftì, a poftorì*.

Adjectivul „roman“ are în St. de acum forma *romanesc*: „coloniile *romaneşti*“, „împăraţii *romaneşti*“, ‚împaraţie romaneasca“. Acelaş lucru în Insemn. cal., unde gasim: „singe *romanesc*‘, „cu numele *romanesc*“, „haine de hier ca cele vechi *romaneşti*“.

Cuvântul „titlu“ are forma *titul* şi în St. de acum şi in Ad. de pilde.

Note. *Evropa* se gaseşte în *St. de acum*, pag. 85, 94 şi *Insemn. cal.*, ed. 1915, pag. 85.. La Poteca în *Cuv. paneg.*, 15; *scopos, Elem. de morală*, 4 şi *Cuv. paneg.*, 27, 42; *soţietate, Insemn. căl.*, ed. 1915, pag. 92, *Ad. de pilde*, 12, *Cuv. paneg.*, 28; *soţieta, Insemn. căl.*, ed. 1915, pag. 89, 90, 92, 95, 205; „sa *sa* sileasca“ *Insemn. căl.*, ed. 1826, pag. 3; „*sa* otcârmueşte“, *idem*, 11; „*să* odihnesc“, *idem*; „adunându-*sa*“, *idem*, 107; „dându-*se*“, *idem*, 61; „înparţindu-*se*“, *idem*; 107; „înmulţindu-*se*“. *Cuv. paneg.*, 42; „cunoscându-*sa*“, *idem*; *înfaţişat, St. de acum*, 70; *înfăţişare, Insemn. cal.*, ed. 1915, pag. 107; *a înfaţişà, M. în gat.*, pag. XII. — Cu privire la timpul cât a stat Poteca în streinatate, citim la Pompiliu Eliade: „Comme on a beaucoup discuté sur la date du départ de ces jeunes gens, nous sommes très heureux de lire dans une de ses lettres: „Il n'y pas deux ans que nous avons quitté la Valachie et nous avons fait ici des progrès surprenants...“. Cette lettre est du 10 Février 1822. Les boursiers avaient donc quitté la Valachie après le 10 Février 1820“ (*Hist. de l'esprit*

publ., Paris, 1905, pag. 226). Data întoarcerii este 1825 (I. Bianu, *R Nouă*, I, 1888, pag. 421). — *singe, St. de acum*, 22 şi *Insemn. cal.*, d 1826, pag. 65. — *goli, St. de acum, IV* şi *Insemn. cal.*, ed. 1826, pag. 89 *biuşugare, St. de acum*, pag. 36; *înbiuşugare, St. de acum*, pag. 34, 36, 37, 38, 50; *înbiuşugat, idem*, 32; *biuşug, Ad. de pilde*, 13; „mere *ımbiuşugată", idem*, 16; *cliros, St. de acum*, VII, VIII, X, 5, 14 şi 72 şi *Insemn. cal.*, ed. 1915, pag. 59; *hathumaium, St. de acum*, pag. 19 nota şi *Ad. de tractate*, 25; *locu ţiitoriului, St, de acum*, 14; *locuţiitoriu*, idem, 80; *locul ţiitor*, idem, 92; *locuţiitor, Ad. de trat.*, 9; *namestii, St. de acum, 4* şi *Insemn. cal.*, 1915, pag. 144, 172, 174, 186, *a namestui, St. de acum*, 73; *naţie, St. de acum*, 5, 77 şi 93 şi *Inse nn. căl.*, ed. 1915, pag. 9, 12, 53, 59, 121 şi 147; *naţion, St. de a cum*, 77, 95 şi *Insemnarea calatoriei*, ediţia 1915, pag. 121; *nobilatate, Starea dc acum*, 69; *nobleţa, idem*, 4, nota 1, pag. 15, *Insem. cal.*, ed. 1915, pag. 62, 133 şi *Ad. de pilde*, 20; *picioci, St. de acum*, 36; *poftele, St. d acum*, 12; *poftelor, idem*, VIII; *poftesc, idem*, 10; *au poftit, idem*, 21; *a poftori, idem*, 85 (originalul *répéter* în Thornton, *Etat actuel*, pag. 504); *poftorire, idem*, 79 (originalul *contestation* în Thornton, *id m*, 498); *pohtă, St. de acum*, 77; *pohtele, idem*, V; *pohta, Insemn. cal.* ed. 1915, pag. 3; *a pohti, idem*, 4; *a pofti, idem*, 96; *a poftori, idem*, 108; „coloniile *romaneşti", St. de acum*, 21; „împaraţii *romaneşti", idem*, 22; „împărăţie *romaneasca" idem*, 22; „şi voiu scrie fiind încredinţat ca în anii cei mai vechi au fost în trupurile moşilor noş i *singe romanesc...." (Insemn. căl.*, ed. 1915, pag. 58); „Manlius Cam'lu Sch'pionu au biruit pe vrăjmaşi numai cu numele *romanesc" (id m*, 97); „îmbracat în haine de hier ca cele vechi *romaneşti" (idem)*, 198), *titul, St. de acum*, 23, 24 şi *Ad. de pilde*, V. — Pe temeiul capitol lui de mai sus putem socotì ca neîndreptaţit acest pasaj din *Ist. lit. î t sec. al XIX-lea*, I, 99 a lui Iorga, prin care se susţine aut ratu lui Poteca: „Dar acesta (Golescu) nu întrebuinţă în scrisul lui cu 'nte provinciale care, precum sunt la acesta (la trad. lui Tho nton) „' ı parte-şi", „a ulma", „a spargalui", „câştigos"; el nu construià greşit ca în „sa rau tulbură", „defăimarile ale unui neam întreg". Despre lexicul lui Eufr. Potéca, Pomp'liu Eliade zice: „Le vocabulaire du prêtre Euphrosine représente un choix heureux de termes anciens qui d - vaient subsister et de néologismes qui devaient faire fortune" (*Hist. de l'esprit publ.*, Paris, 1905, pag. 369). Nu acesta este lexicul traducatorului lui Thornton.

CAP. X.

Sistemul de adnotare.

În St. de acum a Princip. Ne putem lamurì asupra chestiunii ce ne intereseazǎ şi din sistema adnotarilor din *St. de acum a Princip.*, punând-o în faţa sistemei din celelalte scrieri ale lui Golescu. Avem în acelaş timp prilejul sǎ ne apropiem mai mult de Golescu, cǎutând sa cercetǎm felul cum îşi întocmià el preţioasele-i opere.

St. de acum a Princip. întrebuinţeazǎ douǎ procedeuri de adnotari: în josul paginilor şi în cursul textului, în acest din urmǎ caz facând fireşte uz de parenteza. Notele din josul paginilor sunt în numar de 53, iar cele dintre parenteze în numar de 4. Nu se arata anume cari sunt persoanele şi cari ale originalului de unde se traduceà. Din confruntarea însǎ cu acesta rezultǎ cǎ 49 din notele de sub pagini sunt traduceri din Thornton şi numai 4 originale. Doua din ele au de scop sǎ îndrepteze originalul. Astfel, când Thornton spune: „Valahia fu supusa prin puterea armelor otomaniceştĭ în anul 1418 (pag. 14), traducǎtorul adnoteazǎ :

„Are greşala scriitoriul ca Valahia au supus-o Turcii

cu puterea armelor în anul 1418, pentruca la anul 1460 Vlad al doilea Voevodul Bassarab, ce i-au zis şi Laiot, vazând biruinţele lui Sultan Mehmet II-lea, luarea Ţarigradului şi cea de savârşit darapanarea împarăţii greceşti, frica şi groaza a toata Evropa, s'au sfătuit cu Mitropolitul şi cu boerii şi au judecat cu cale sa închine locul al doilea la Poarta Otomaniceasca. Deci dupa ce s'au întors Sultan Mehmet dela Tabara, în carea stapânisa Peloponessul, Livadia, Iliria şi alte Eparhii; şi îndata după ce au ajuns la Adrianopol, au jertvit pre toţi cei maĭ aleşi şi mai bogaţi ai ziselor Eparhiĭ, pre unii câţiva din boerii cei aleşi cu darurĭ şi aŭ adus înaintea luĭ supunerea locului de al doilea în anul 1490, cu tocmeala: sa dea Valahia cu cuvânt de haraci pre an câte 10 mii de galbenĭ şi sa fie supt ocrotirea Porţii. Mai mult însa sa nu ceara, nici sa aiba a sa mesteca la ale loculuĭ politiceşti lucruri nici de cum şi locul sa ramâe cu totul slobod şi cu ale sale legi. Şi facându-sa învoirile s'au întarit toate dupa cererile boerilor privileghiuri prin hatşerif, adeca hrisov împaratesc. Atunci au cinstit sultanul pre Domn trimiţându-i 2 tuiuri, adecă coade de cai; are însa de 3 tuiurĭ, ca şi veziriĭ, fiind ca are deslegată stapânire în domnia sa. Pre lânga acestea i-au trimis şi haina împaratească, carea sa numeşte cambaniţa, carea la veziri nu sa da, sangeac adeca steag, apoi sabie şi buzdugan. După doi anĭ însa au trimis la domn porunca în anul 1462 ca sa mearga cu grabă domnul spre închinaciunea lui din preuna cu dajdea anului de zece miĭ de galbenĭ şĭ să aduca împreună cu dânsul şi 500 de copii. Acestea,măcar că s'au cerut de multe orĭ de ceĭ mai nainte stapânitori sultani, dar nu s'au dat. Iar Domnul au raspuns: că încâtu-i pentru galbeni. este gata a-ĭ număra; iar copii este preste putinţa; şi maĭ fară putinţă este de a sa duce spre închinare însuşĭ. Aceste răspunsurĭ au întărâtat foarte pre Sultanul

şı l-au şi salbatacit, dar învârtejindu-şı mânia din pricina iernii ce erà, au trimis pre unul dintra slaviţii sai cu un cartular, ca să ceara adoaoară numai dajdea anului, zicând ca pentru celelalte să va socoti preste puţintei. Ajungând dar trimişiĭ aŭ aratat cele poruncite, iar Domnul pre aceştia i-au pus în ţepı. El însa, fara sa piarză vreme, s'au pornit cu îndestulă putere şi trecând preste Dunăre au prădat părţile Dristoruluĭ şi luând mult norod prost robĭ şi întorcându-să în Valahia pre toţı cu aceĭa moarte i-au chinuit.

„Iar o capetenie dintră a Sultanului, ce să numea Hadim Paşa, aflându-se spre părţile cele de lângă Dunăre şi vrând să areate vitejie, au trecut cu 10000 de Otomanĭ în Valahia. Dar Domnul întinzând războiŭ cu dânsul, nenumaraţı Turcĭ au omorât şi pre câţĭ au luat viĭ dinpreună cu arhistratigul lor, prin ţeapă i-au omorît pre toţı.

„Acestea cum au auzit Sultanul, au adunat oştire preste o sută cincizeci de miĭ şi ieşind din Adrianopol au ajuns la părţile de lângă Dunăre, unde înfigându-şĭ corturile aştepta să i să strângă toate oştirile sale. Domnul însă mutând toată mulţimea noroduluĭ la locurĭ cu anevoe de umblat întru adâncı pădurĭ ale munţilor Carpatlui, au lăsat câmpurile cu totul pustiĭ de oamenı şi de vite. Iar el pornind cu toată oastea la hotarăle Transilvaniĭ au intrat întra deasăle şi sălbatece pădurĭ şi lua aminte de acolo.

„Intru acestea trecând sultanul Dunărea şi călatorind 7 zile nu au întâmpinat nicĭ dobitoc, ncĭ om, nicĭ ceva de hrană sau de beut, ci cum au ajuns într'un câmp, văzând miĭ de ţepĭ pline de trupurĭ moarte şi pre al sau iubit Hadim Paşa în mijlocul lor îmbrăcat cu roşiŭ, s'au turburat foarte şi rămâind mărmurit de această nenădăjdui a traghedie şi înfricoşată priveală, l-au stăpânit o mare spaimântare şi sta înbalmăşit. Iar Domnul încă

în întunerec fiind, eşind cu oştirea sa dintra desele padurĭ încetişor şi cazând pre partea cea dreapta a oştirii turceşti, au taiat până la zio nenumarata mulţime de ostaşĭ turceştı. Sa omora întra dânşii însa mulţı şi unul pre altul pâna când au luminat zioa. Atuncı Românii i ră sarind în târlele lor s'au odihnit, iar Sultan Mohamet biruindu-sa de frică s'au întors cu ruşine şi trecând Dunărea drept la Adrianopol s'au înturnat. Dupa aceasta, coborındu-sa şi Domnul cu norodul sau din prapastiile Carpathilor, s'au odihnit în scaunul său şi traind cu pace şi neatârnare au raposat în al optulea an al domnii sale.

„Aşa dar nicĭ odinioară Otomaniĭ nu au stapânit Valahia în puterea armelor, ci cu tractaturĭ cinstite, care dupa vremĭ şi de nu s'au păzit prin mijlocirea viclenilor Grecilor, dar maĭ la urma acele tractaturĭ s'au întărit de puterea Rossiĭ de 4 orı până acuma: 1) la anul 1774 cu tractatul Kainargiculuĭ; 2) la anul 1791 cu asemenea în Iaş; 3) la anul 1802 iarăşı, la domnia răposatuluĭ întru fericire Constantin Ipsilant Voevod, 4) la anul 1812 cu tractatul din Bucureştĭ; ale cărora urmate strigă şi astăzì pravoslavnicii împăraţĭ aĭ Rossieĭ cu mare glas de a sa păzi neclintite".

Nota urmăreşte, cum vedem, şi să corecteze o afirmare din original, cât şi să limpezească mai mult chestiunea.

Procedeul este identic cu nota dela pag. 18. La afirmarea lui Thornton că „Moldavia ş-au închinat privileghiurile şi slobozenia sa în mâinile luĭ Soliman în anul 1529", traducătorul adaugă :

„Şi la Moldova are greşala scriitorul, căcĭ la leat 1503 vazând răposatul întru fericire Ştefan Voevod, iroul Moldoviĭ, caruia i-au zis cel mare, ca i s'au apropiat sfârşitul vieţiĭ, văzând şi marea creştere a Otomanilor, pre Lehĭ slabiţı, pre Ghermanı aşişderea, pre Un-

gurı obosiţı; şi fiindu-ĭ nu care cumva şi până în sfârşit locul sa va stapâni cu sila şi sa va lipsi de slobozeniĭa sa, precum Grechia, au îndemnat pre fiul sau Bogdan, pre carele lasa moştenitor, şi pre boerı, ca să apuce maĭ nainte sa supue locul de buna voe la Poarta Otomaniceasca şi sa ceară privileghiurı cu tractaturĭ, precum Valahia, şi aşa şi-au dat obştescul sfârşit la al 47-lea an al domniı sale şi la 71 al vârstiĭ sale, îngropându-l în Manastirea Putna.

„Dupa aceasta ramâind stăpânitoriŭ scaunuluĭ după diata şi obştească înduplecare a boerilor Bogdan al 3-lea voevod, acesta dupa orânduiala parintească au trimis pre vreo câţıva din boerı pre Teutul, Logofatul cel Mare, şi pre alţıĭ la Sultan Baiazet II cu darurı, de au închinat locul de buna voe, făgăduind să dea dajde pre tot anul câte 10 pungı de banı, cariĭ aceasta dajde adusese cu sine. Iar Sultanul de multă bucurie şi mulţemire ce au luat pentru cea din voinţă supunere a stapâniriĭ, au dat îndată hathumaium, adecă hrisov înpărătesc, întaritor celor dupa cererea Moldovenilor privileghiurĭ, care s'au întărit prin tractaturile Rossieı, precum şi a Valahieı, şi s'au pazit până acum. Iar Domnuluĭ i-au trimis tot aceleaşĭ semne de cinste ca şi la Domniı Valahieı, adecă cambaniţă, sangeac, sabie, măciucă şi tuiurı“.

Ca şi precedenta prin urmare, nota aceasta îndreptează pe de o parte, lamureşte mai bine pe de alta afirmarea origanulului.

Al doilea rând de note au de scop să lămurească înţelesul unor cuvinte cari apăreau atunci în cărţile româneşti, neologisme ori termeni tehnici. Acestea sunt în numar de două: despre *despotism* şi despre *superstiţios*.

„despotism este stăpânirea cea grea şi fără margini“ (pag. 1).

„superstiţios este acela carele să sileşte sa facă mai mult de cât este putinţa omenească la poruncile bisericii“ (pag. 66).

Adnotarea în cursul textului între parenteze se întrebuinţeaza, când e scurta, formată din 2-3 cuvinte. Asemenea adnotari sunt în număr de 4 :

„Lăcuitorii dela munţi sunt ticaloşiţi de aceia umflătură a omuşorului (adecă de guşi) precum cei dela munţii Alpi“ (pag. 48) ;

„Schiptru (adeca buzdugan) este apururia pus lângă tron“ (pag. 56) ;

„O trăsură (sau carâta) stralucioasă....“ (pag. 59).

Tot astfel când e vorba de Grecii cari ajung agenţi ai porţii — el le zice „gazde“ —, se adaugă parenteza: „(cum sunt gazdele judeţelor în Valahia“, pag. 6).

În scrierile lui Golescu. In faţa acestei sisteme de adnotari să cercetam pe aceea din scrierile lui Golescu.

Adunarea de pilde (438 de pag. în 8⁰) are şi ea note în josul paginii şi note între parenteze. Cele din josul paginii sunt în numar de 25. Nu putem spune cu preciziune câte anume sunt traduceri din original şi câte personale, fiindcă lucrarea e o compilaţiune. Totuşi după cuprins s'ar puteà distribuì astfel :

Traduceri sunt 5 şi anume: Intreruperea dialogului dintre Socrates şi Criton (pag. 225), Cum califică Aristofanes pe Socrates (pag. 255), despre Dracon şi Solon (pag. 273), Despre schimbul prizonierilor la Romani (pag. 363).

Originale sunt 20 şi anume :

1⁰) Ce înţelegeau Elenii prin „bun şi milostiv barbat“ (pag. 223) ;

2⁰) Despre săpat, semănat şi secerat. E o notă de 4 pagini, ocazionată de recomandarea în înţeles moral a

lui Socrates ca semănăturile trebue curăţite de ierburile nefolositoare (pag. 288) ;

3⁰) Despre prietenia interesată (pag. 314) ;

4⁰) Despre datoria prietenilor de a se vedeà des şi a-şi comunicà ce gândesc şi ce simt — nota de două pagini şi jumatate (pag. 323) ;

5⁰) Despre sinceritate în prietenie (pag. 328) ;

6⁰) Idem (pag. 333) ;

7⁰) Despre împacarea cugetului (pag. 339) ;

8⁰) Consideră virtute şi chiar faptul de a nu împiedicà cinevà pe alţii să facă bine, dacă el nu-l face (pag. 342) ;

9⁰) Aprecieri asupra relei stări din Principate: starea ţaranului şi vânzarea slujbelor (pag. 347) ;

10⁰) Despre jertfa şi datoriile către patrie (pag. 357—360) ;

11⁰) Lămurirea jertfei pentru patrie a lui Àttilius Regulus (pag. 365) ;

12⁰) Lămurirea mai amănunţită a unei idei din text (pag. 404) ;

Restul notelor până la 19 au de scop lămurirea înţelesului unor cuvinte mai greu de înţeles :

13⁰) Explicarea cuvântului „triumf“ (pag. 351);
14⁰) „ „ „eczil“ (pag. 360);
15⁰) „ expresiunii „foc grecesc“ (p. 372);
16⁰) „ „ „liră sterlină“ (p. 393);
17⁰) „ cuvântului „sedie“ (pag. 395);
18⁰) „ „ „liman“ (pag. 405);
19⁰) „ „ „liră“ (pag. 407);
20⁰) „ „ „ipat“ (pag. 410);

Adnotarile în cursul textului cu ajutorul parentezelor sunt in numar de trei: două scurte, ca şi în St. de acum a Princip., şi una mai lungă:

„Ştiind însa micşorimea ei şi rărimea în care au ajuns aceasta carte (din pricinele care au rărit şi tot bi-

nele în neamul nostru şi au amorţit, precum puterile cele sufleteşti şi cele trupeşti ale neamului, aşà şi tipografia, facatoarea de bine a omenirii şi izvoditoarea înlesnirii cei mai îndemânate spre revarsarea luminilor între naţiile cele poliite)... (pag. V).

„Nici un lucru nu mângâe pe oameni mai mult la întristarea lor de cât a fi în ochi un bun şi credincios prieten (aceasta n'ar fi greşala de s'ar scrie şi de o mie de ori)“ (pag. 7);

„Ursul apropiindu-se de el şi mirosindu-l l-au socotit mort, caci el îşi ţineà suflarea (zic că ursul mortaciune nu manânca)“ (pag. 166).

Elemente de filozofie morala (380 pag. în 8⁰) cuprind 47 de note greceşti şi 9 româneşti. Cele greceşti sunt toate reproduceri din originalul tradus (al lui Vamva). Au fost pastrate astfel, fiindca sunt toate citaţiuni din filozofii greci. Dintre cele româneşti, 4 sunt după Vamva şi anume despre Smerd (pag. 351), la Vamva Σμέρδης (pag. 320); despre Grişcu, la Vamva Γρίσκας(pag. 320); despre „Fabriţie“, la Vamva Φαβρίκιος (pag.324); indicarea moralistului «Şarron», în Vamva Charron (cu litere latine pag. 336.

Notele personale sunt în număr de 5: doua cuprind lămuriri pentru înţelegerea textului şi anume despre zeiţa Demeter (pag. 11) şi despre Erinii (pag. 20), iar trei lamuresc înţelesul a trei cuvinte mai greu de înţeles: „drahmă“, „ipat“, „efor“ (pag. 42) — pe al II-lea l-am găsit explicat şi în Adunare de pilde.

Adunare de tractate (88 pag. în 8⁰ mic) nu cuprinde note.

Trecem la *Insemnarea călătoriei* (234 pag. în 8⁰). Ne-am fi aşteptat ca aici primul fel de note, adică acelea cari

lamuresc şi întregesc texul, să lipsească, deoarece lucrarea e originală şi tot ce a fost de spus s'a spus în text. In adevăr numeroase pagini din operă constituesc adevărate digresiuni, fără să fie puse nici între parenteze, nici în note. Cu toate acestea sunt şi adnotări în josul paginilor şi între parenteze. Obiceiul lui Golescu de a mai da lămuriri şi în note, de a revenì, de a întregì apare şi aici, ca şi în celelalte scrieri, ca şi în St. de acum a Princip.

Întâlnim astfel lămuriri în josul paginilor pentru:

1°) observaţie astronomicească (pag. 31);

2°) cabinet firesc (pag. 45);

3°) lux (pag. 58), notă de 1 pagină în care explică şi înţelesul, arată şi urmările rele ale luxului, propune şi îndreptări. Inţelesul estè explicat astfel :

> „Intr'acest cuvânt lux să cuprind toate felurimile de cheltueli cele de prisos, cum şi cheltuiala cea maĭ mare decât veniturile" (pag. 58).

Urmările luxului :

> „Apoĭ urmează şi pofta, nu numaĭ de a face orice vede la altul, ci şi mai scump, ne maĭ socotind de i să cuvine sau nu şi de are venit pe cât are acela pe care el va să-l întreacă cu podoaba. Din care pricină iată sărăciĭa şi stângerea de familiĭ neaŭ călcat, în hula guriĭ lumiĭ am căzut şi condee streine ne-au zugrăvit... luxul şi luarea cea fărde dreptate ne-au stins din faţa pământuluĭ, rădicându-ne din toată lumea cea mai puţină cinste ce poate aveà orĭ ce naţie" (idem).

Mijloacele de îndreptare :

> „...ce ne vom folosi când noĭ între noĭ vom voi să le ţinem ascunse şi vom crede că nu sunt ştiute? In vreme ce toate neamurile le cetesc, fiind scrise de aceĭa ce ne pismuesc. Maĭ bine să le cunoaştem, să le mărturisim, ca prin straşnică hotărîre să ne

îndreptăm, departând aceste focurĭ şi pârjoale din Patria noastră..." (idem) ;

4°) ţircus gunnasticus (pag. 73);

5°) ailwagen (pag. 118), nota de 5 pagini, în care descrie diligenţa şi modul de călatorie cu ea ;

6°) vapor (pag. 129), notă de 2 pag., în care se descrie în amanunţimi acest mijloc de călătorie.

Cartea cuprinde în total 26 de note în josul paginilor. Restul de 20 e consacrat explicărilor de cuvinte:

7°) „arhitecton" (pag. 15), 8°) „seturi" (pag. 16), 9°) „şadrivanuri" (idem), 10°) „cataract" (idem), 11°) „alee" (pag. 17), 12°) „statue" (pag. 19), 13°) „mumie" (pag. 26), 14°) „invalit", 15°) „sţenă" (pag. 28), 16°) „deputaţi" (pag. 36), 17°) „aftocrator" (pag. 38), 18°) „palaturi" (pag. 40), 19°) „piaţe" (pag. 42), 20°) „piramidă" (pag. 46), 21°) „ghirlanta" (pag. 47), 22°) „postamenturi" (pag. 79), 23°) „spaler" (pag. 81), 24°) „nireide" (pag. 82), 25°) „porto-franco" (pag. 127), 26°) „amfiteatru" (pag. 148).

Asemănarea procedeului este însă completa şi aici. Şi *Însemnarea* are note între parenteze în cursul textului :

„O deosebită cazarmă (zidită de vrednicul de pomenire înpăratul Iosiv al doilea) înprejur coprinde ca stânjini şase sute..." (pag. 27) ;

„toată curtea este o gradină foarte frumos întocmită, având la mijloc un havuz cu şadârvan (s'au zis că havuzul este un lac mic zidit, cu apă într'însul; şi şadârvan este o aruncătură de apă în sus, pe care o fac în multe feliuri)..." (pag. 29) ;

„Din toate uliţele, ferestrile, uşile şi duprin vălişul caselor (căci multe case dezvăliseră ca să încapa lumea) işa acest feliu de strigări..." (pag. 36) — e vorba de o încoronare la Presburg.

„i-au pus corona Ungarii pe umere (căci în cap să

pune numai când chiar împarateasa stapâneşte)...“ (pag. 36).

„Cât ar fi de trebuincioasa pe la noi aceasta supt poliţie poşta, ca sa nu mai tremure cei ce vin la răspunsuri prin sali şi prin tinzi şi sa vie şi de doaazeci de ori pentr'o treaba şi sa nu mai auza trimişi: vino mâine la cutare vreme, când, viind, boeru au fost de mult plecat (Nu mă dojenì, frate cititorule, unde gaseşti întocmai adevarul, ci adasta pâna vei gasì vre o minc'noasa arătare sau vre o urmare care sa urmeaza şi în alte parţi de lume deşteptată, pentru care nu sa cuvine sa ma ciudesc, caci sa urmeaza şi de noi şi atunci singur te rog sa ma dojeneşti“ (pag. 51).

„palarie, roc (o haină pâna la genunche), veste, camaşa“ (pag. 234).

Ca încheiere a acestui capitol, constatam ca din patru scrieri ale lui C. Golescu, trei sunt cu note şi una fara note. Cea fără note este cea mai mica din toate, şi ca format şi ca număr de pagini, abià 88 de pag. mici. Este Adunarea de tractate, care traduce în româneşte câteva fragmente din tratatele ruso-turce.

Sistemul de adnotare în cele trei scrieri comparat cu cel din St. de acum a Princip. este identic şi consta din note în josul paginilor şi din parenteze în cursul textului. Notele din josul paginilor, la rândul lor, se pot uşor grupà în două categorii în oricare din scrierile de pâna acum. Intr'o categorie intră notele relative la fondul textului — fie că e traducere, fie că e original —, note cari ţintesc sa explice, să întregeasca ori sa îndrepte ideia textului. In alta categorie intră notele cari lamuresc înţelesul unor cuvinte mai greu de înţeles, de obiceiu neologisme şi termeni speciali.

Astfel în nota dela pag. 288 din Adunare de pilde se insista asupra săpatului, semănatului şi secerişului în streinătate (în Stiria) şi la noi, arătând foloasele muncii

sistematice şi a instrumentelor   deci nota de întregire. In nota dela pag. *323* se combate ideia lui Socrates că pri tenii trebue sa se vada rar El cere contrar'ul, fiindca numai din schimbul mai des de gândiri şi de si ţiri pot ieşì foloase şi pentru prieteni şi pentru ţara lor — deci nota de îndreptare. In nota dela pag. *347*, profitând ca venise vorba de datoriile catre patrie, el insista pe două pagini asupra relei stari de lucruri dela noi, în deosebi asupra ticaloşiei ţaranilor şi vânzarii slujbelor — deci notă de întregire. In nota dela pag. *357-360* se reià acelaş subiect, relevându-se de asta data o alta datorie catre patr'e şi anume contribuirea prin bani la întemeierea unui *învăţamânt primar* — deci nota de întregire.

In Elemente de filozofie morala, notele despre Demeter şi Erinii sunt note de lamurire (paginile indicate mai sus).

In Insemnarea calatoriei sunt note de lamurire cele despre observaţiile astronomice, cabinet firesc şi circ; iar de întregire, cele despre lux, diligenţă şi vapor (pag. indicate mai sus).

In Starea de acum a Princip. sunt note de îndreptare amândoua: cea dela pag. 14 despre data la care Valahia s'a închinat Turcilor şi cea dela pag. 18 despre data la care Moldova s'a supus Turcilor.

Notele din categoria II-a, adică explicarile cuvintelor noi sau speciale, seamănă mult prin spiritul în care sunt făcute, ca şi prin stilul lor. In St. de acum am găsit doua :

„*despotism* este stapânirea cea grea şi fara margini“ (pag. 1) ;

„*superstiţios* este acela carele să sileşte sa faca mai mult de cât este putinţa omeneasca la poruncile bisericii“ (pag. 66).

Sa le comparam cu două din Insemnare :

„*arhitecton* este cel mai mare peste meşteri zidarii,

căruia noi îi zicem meimarbaşa, dar învăţat la Academie şi cu ştiinţă de toate aceste lucruri“ (pag. 15) ;

„seturi să chiamă un deal săpat ca o scară şi în loc de treaptă îngustă sunt late de stânjini puţini sau mulţi; şi alţi, spre a nu cădeà pământul, zidesc cu zid, alţi cu brazdà; aceste se numesc seturi“ (pag. 16).

Să le comparăm şi cu două din Adunarea de pilde :

„triumf“: câţi ocârmuitori să întorc biruitori dela război le fac în oraşele lor semne de cinste, precum arcuri, porţi şi altele asemenea“ (pag. 351) ;

„eczil în limba franţozească să tălmăceşte când un orăşan face vre o greşală, ocârmuirea, spre necinstea lui, îl trimete la o opreală, de unde nu este slobod a merge unde va vrea până când îi va da ertăciune“ (pag. 360).

Din punct de vedere al sistemului de adnotare nu putem deci admite că altul e autorul Stării de acum a Princip. şi altul al Adunării de Pilde, al Elementelor de filozofie morală şi al Insemnării călătoriei.

CAP. XI.

De ce n'a semnat Golescu traducerea?

Ideile lui Thornton despre domnitor şi despre boierime.

Trebue lamurită şi chestiunea aceasta, fiindcă anonimatul traducerii s'a adus ca argument în contra ideieĭ că Golescu e autorul. De ce şi-ar fi ascuns acesta numele — se întreabă N. Iorga, — când spusese mai înainte atâtea adevăruri crude tuturora? Şi de ce ar fi spus din nou mai încâlcit păreri exprimate atât de limpede şi desluşit în Insemnarea călătoriei? Cu o parte din această argumentare se uneşte în mod indirect şi Gh. Bogdan-Duică. Invocasem cu alt prilej în favoarea luĭ Golescu argumentul că Thornton vorbeşte rău de boierĭ şi de domnitor şi că dacă Golescu admiteà părerile acestea, să zicem, din moment ce le traduceà, nu voià în schimb să le semneze, ca să nu se certe cu cei din treapta lui şi ca să nu-şi atragă ura domnitorului. La aceasta Bogdan-Duică întâmpină că lui Golescu nu-i erà frică de boieri, dovadă că-i biciueşte şi în Insemnarea călătoriei, şi nici de domn, „care la 1826 (când apare traducerea românească) nu mai erà cel dela 1807 (când apare opera lui Thornton" (v. maĭ jos notele). Nu e decĭ

făra interes raspunsul la întrebarea de ce n'a semnat Golescu traducerea.

Sa relevam în primul rând că chiar aşà sub anonimat traducerea a lasat afara un întreg pasaj, pe cel final. De ce? Fiindca vorbeşte despre împarţirea Imperiului turcesc, despre care nu îndrăznià sa vorbeasca nici anonim vreun Român pe atunci:

„La crise actuelle embrasse les destinées du monde entier. L'existence de l'Empire othoman dépend de la question relative à la Moldavie et à la Valachie, dont la décision approche. Ces provinces ne peuvent plus rester sous des princes séparés, ni s'élever à l'indépendance au milieu des puissances redoutables qui les entourent de tous côtés. Si elles sont rendues à la Porte othomane, elles peuvent encore devoir leur conservation à l'influence d'une puissance étrangère, en raison de la faiblesse du gouvernement turc. Sous la domination de la maison d'Autriche, elles opposeraient une barrière insurmontable aux progrès ultérieures des Russes. Si elles sont réunies à l'Empire russe, le Danube coulera en vain entre les Turcs et leurs ennemis invétérés. La dissolution de la puissance othomane en sera la suite inévitable, événement qui ne peut être contemplé dans ses conséquences sans inspirer les craintes les plus sérieuses et les mieux fondées“ (pag. 517).

Şi nu e nevoie numai decât de aceasta proba ca sa afirmam că nimeni în Ţara Româneasca ori Moldova n'ar fi îndraznit în 1826 să semneze o traducere care ar fi vorbit rau de Turci ori de Ruşi. Ei bine St. de acum a Princip. vorbeşte rău şi de Turci şi de Ruşi şi de Austrieci (pag. 45). Ea afirmă în acelaş timp că cea mai mare nenorocire a unui stat este să se găsească sub jug strein: „...dintre toate rautaţile care pot să cotropea-

scă un stat, cea mai mare este aceia de a fi supt jug şi în supunere la o putere streina" (pag. 42) şi ca de geaba aşteaptă vreun bine dela altul: „aşà dara este în zadar sa aştepte cineva vreo facere de bine dela mijlocirea unei puteri streine" (pag. 98-99).

Puteà iscalì Golescu aceste rânduri, chiar ca traducător ?

Despre capul Statului. Dar s'a spus că ar fi iscalit cuvinte aspre despre capul statului, fiindca la 1807, când a scris Thornton era alt domnitor, decât în 1826, când a aparut traducerea româneasca. Cu alte cuvinte domnitorul din 1826 n'aveà motiv sa se supere pentru ce se scrisese în 1807. Dar Thornton nu vorbeşte despre un domn anume, ci în genere despre instituţia aceasta a domniei, ca şi despre a boieriei, ca şi de armata, de preoţi, de ţarani, etc. Parerile lui bune şi rele priviau şi anul 1826, fiindca nimeni nu s'ar fi gândit ca dela 1807 până la 1826 sa se fi schimbat într'atâta starea de lucruri, încât părerile acelea scrise să nu mai fi fost de actualitate.

Să cercetăm atunci chestiunea din celalalt punct de vedere, ca anume Golescu vorbise în alte scrieri ale lui destul de limpede despre aceleaşi chestiuni din St. de acum a Princip., fară sa se servească de anonimat. Sa ne întrebam deci când a scris el rău despre domnitorii Valahiei.

La 25 Septemvrie 1825, C. Golescu se întâmpla la Presburg, la încoronarea de împarat al Austriei a lui Francisc al II-lea. Povesteşte el foarte mişcat câta lume se strânsese acolo, câta dragoste manifestà mulţimea pentru noul împărat şi noua împărăteasa şi câta bucurie crà zugravita pe feţele acestora din cauza dragostei arătate de mulţime. Golescu are obiceiul sa nu-şi uite o clipă ţara. Comparaţiile între ce vede în străinatate şi

ce ştie de acasă apar la fiece pas. Aşà şi aici. Işi aduce îndata aminte cum se petrec lucrurile la Bucureşti. „Dar eu carele mi-am adus aminte că pe la noi, la acest feliu de paradie, unii înjură, alţii scuipa şi muierile blestema; caci nu numai nu au pricina pentru care din tot sufletul sa ureze bine stăpânitorilor, ci în potrivă“ (*Insemnare,* ed. 1915, pag. 31). In altă parte lasă de asemenea sa se înţeleaga cevà rău despre domnitorii noştri. Anume acolo unde laudă încrederea pe care împăraţii Austriei o au în supuşii lor: „nu are trebuinţă (împăratul) de a se împrejurà cu ziduri, nici când sa culca a să închide cu lacate multe, fiindcă cunoaşte întru adevăr iubirea norodului... când norodul nu-l va iubì, acele lacăte sa pot socotì ca nişte nodături de panglice“ (*idem,* pag. 60). Inţelegem de aici că cei cari se înconjoară de ziduri şi se ferecă cu lacăte sunt domnitorii noştri. Tot prin comparaţie cu felul de a fi salutat şi de a răspunde la salut al împăratului Austriei ne spune şi despre obiceiul acesta la noi: „O ce deosebire dela noi: Ne plecăm până ne dă capul de pământ şi rămânem foarte mulţumiţi când numai cu coada ochiului să vor uita către noi, căci trupurile nu le mişcă, par'că sunt de ceară şi le tem să nu se frângă. Iar când ne vor zâmbì a râde, atunci cu mare bucurie trebue să povestim către familie şi către oamenii casei“ (*idem,* pag. 61). Fireşte că asemenea constatări, comparaţiuni şi aluziuni nu erau spre lauda domnitorilor, dar nici nu se prezintă ca atacuri directe, cari să fi putut aduce vreo năpaste pe capul traducătorului. Golescu ştie să găsească forma potrivită ca să spună adevăruri fără să supere. Oare ticăloasa stare a ţărănimii, arătată în culori atât de vii şi pline de indignare de Golescu, nu se datorà şi relei administraţiuni a domnitorilor? O spune şi Golescu, dar cum? „Pricina este căci domnii şi noi boierii nu vedem pe aceştia nicicodată, că îi văd numai aceia cari merg să-i silnească...“

(*idem,* pag. 83). Apoi aceasta e prea mult din partea unui boier de autoritatea şi prestigiul lui Golescu? Tot astfel, ba încă şi mai mult, şi mai puţin transparent aduce vorba în partea unde arată minunile pe cari le săvârşesc apele dela Mehadia: „O! ce nemarginita facere de bine săvârşesc acei otcârmuitori, ce au durere de inimă de pătimaşele noroade“ (*idem,* pag. 140).

Şi aceasta e tot ce se spune şi rau şi bine de domnitor; iar celelalte scrieri ale lui nu cuprind nici atât.

Sa comparăm acum aceste cinci pasaje din Insemnarea călatoriei cu ce spune Thornton şi ce spune pe româneşte traducătorul român. Capul statului în Valahia şi Moldova ţine pururea lânga tron buzduganul şi loveşte cu el, daca găseşte de cuviinţă, chiar pe cei mai devotaţi boieri ai sai. Se da ca exemplu cazul unui tânăr boier pus în lanţuri şi băgat în temniţa de Grigore Ghica al Moldovei, numai fiindcă purtà haine lucrate mai cu gust decât ale voevodului. Slujbele se împart după bunul plac al lui, veniturile moşiilor şi ale satelor se întrebuinţează pentru satisfacerea placerilor lui (*St. de acum... a Princip.,* pag. 55-57 şi 61-63). Voevozii nu sunt nimic faţa de sultan şi nici faţa de slujbaşii acestuia. Un singur cuvânt al lor fac din voevozi nimic: „numai cu un cuvânt al lor îl face sa ajungă iarăşi la nimic precum au fost“ (pag. 58). Voevodul e pazit de soldaţi turci ori de Arnăuţi, cari se fălesc cu hoţiile săvârşite înainte de a fi intrat în slujba (pag. 65-67). Niculae şi Constantin Mavrocordat au desfiinţat oastea ţării, ca să le rămâe în punga banii ce se întrebuinţau cu întreţinerea ei (pag. 77). Descrie şi Thornton ceremonia plină de fast a suirii voevodului pe tron, cum descrisese Golescu încoronarea lui Francisc al II-lea la Presburg; dar adaugă imediat că acel fast se datoreşte banilor şi nu are un temeiu solid. Voevodul e în fiece moment ameninţat să fie dat jos. E o „fantomă regală“,

sau o „iazma cu părere de craiu“, cum zice traducatorul român (textul francez, pag. 480; cel românesc, pagina 58).

E limpede, socotim, că în St. de acum... a Princip. se vorbeşte mult mai rău şi în deosebi fara nici o consideraţiune despre capul ţarii, decât în Insemnarea calatoriei. Nimic mai firesc deci decât ca Golescu să nu fi avut curajul sa semneze pe cea dintâi, deşi a semnat-o pe a doua.

Boierimea. Poate că ar fi de ajuns cele de pâna acum pentru limpezirea chestiunii de ce n'a semnat Golescu traducerea: pentrucă nu puteà semnà pareri aspre şi mai ales nerespectoase despre Turcia, Rusia şi Austria, ca şi despre domnitorii Principatelor. Sa mergem însa şi mai departe, cercetând ce zice Thornton şi ce a trebuit sa redeà în româneşte traducătorul despre boieri. Să vedem dacă e adevărat că judecata despre boierime în St. de acum... a Princip. se aseamănă cu aceea din Insemnare şi deci dacă Golescu a semnat pe cea de a doua, n'ar fi avut nici un motiv să n'o semneze şi pe cea dintâi.

Primul prilej al lui Golescu de a vorbì în Insemnarea călatoriei despre boieri este tot ticăloasa stare a ţărănimii. După ce o zugrăveşte şi o plânge, se întreabă cine-i vinovat de această stare. Vinovaţi sunt „aceia cari merg să-i siluească, să-i pedepsească şi să împlinească (adica „să execute“), care au suflete otrăvite şi fară nici o conştiinţă de datoriile către omenire“ (ed. 1915, pag. 83). Cine sunt aceştia? Slujbaşii, strângatorii de biruri. Dar aceştia lucrează din porunca celor mari, a boierilor, „aceia cari în puţini ani au ocupat moşii, au zidit palaturi, far'de a moştenì avuţii parinteşti şi făr' de a fi cunoscute neguţătoriile prin cari au putut câştigà doua, trei milioane“ (*idem,* pag. 83). Vedeţi cum ştie

Golescu sa fie aspru, să numească suflete otrăvite pe boierii cari s'au îmbogăţit din jefuirea ţăranilor şi să scoată de sub această acuzare pe cei cari au moştenit averi dela părinţi?

Mai spune el că slujbele se vând, nu se dau pe merit. Dar despre cari slujbe pomeneşte? Polcovniciile, căpitaniile, isprăvniciile, sămeşiile, zapcilâcurile *(idem,* pag. 84-85). Dar despre cele mai mari, cele ocupate de adevăraţii boieri de diferite trepte nu spune nimic. Nu se dau şi acelea pe favoruri şi pe bani? Nu suntem doar departe de epoca Fanarioţilor.

Vorbeşte rău, e adevărat, şi despre marii boieri, dar numai ca să spună că fiii de boieri mari sunt şi ei înaintaţi în ranguri numai fiindcă domnitorul vrea să aibă de partea sa pe aceşti boieri mari: „domnii, fiindcă au trebuinţă de părinţii noştri, după o boierie sau două ne fac boieri ai divanului, urcându-ne la cea dintâi treaptă" *(idem,* pag. 86). Aceşti boieri, nefiind pregătiţi pentru funcţiunile ce li se dau, trebue să iscălească orice hârtie îi dă slujbaşul mai mic. Nu se sfieşte Golescu să se dea exemplu chiar pe el, dar nu din vremea când erà boier mare, ci tot din vremea când erà mic, doar ispravnic: „Când m'am orânduit întiaş dată ispravnic şi am văzut pe sameş şi pe condicariu viind cu sânurile pline de hârtii, pe cari toate eram dator să le văz, să le judec şi să le întăresc cu iscălitura mea, m'au apucat cutremurul" *(idem,* pag. 87). Are în adevăr şi ironii destul de amare la adresa boierimii, când o învinueşte că pune preţ pe îmbrăcăminte şi nu pe muncă, dar încă nu este o învinuire ce nu se puteà semnà de Golescu: „atunci adevărat ne-am mândrì pentru darurile cele cu sudoarea noastră câştigate, iar nu pentru metalul pământului, din care ne facem anterie de fir, nici pentru pielea samurului şi a râsului, pentru care şi de râs am rămas *(idem,* pag. 88). Şi iarăşi unde vede că nu erà

de aşteptat din partea lui o biciuire în adevăratul înţeles al cuvântului a boierimii, — cum afirmă Bogdan-Duică — este când găseşte boierilor, ca şi domnitorilor, vina că nu vin în atingere cu ţărănimea, ci o lasă pe seama slujbaşilor celor mici (*idem,* pag. 83). Nu e aceasta mai mult o laudă, decât un blam? Din moment ce crezi că dacă boierimea ar fi venit în atingere mai de aproape cu ţărănimea, starea rea a acesteia s'ar fi schimbat, nu însemnează că recunoşti acelei boierimi însuşiri sufleteşti superioare?

Tot aşà vorbeşte Thornton?

Boierii dimprejurul domnului — cei mari de tot prin urmare — sunt cei mai mulţi Greci, de neam de jos din Fanar, vin în Principate flămânzi şi se reped la mese, ca să se sature: „...acea adunare de jefuitori, carii năpustind ţărmurile strâmtorii Ţarigradului şi viind supt ocrotirea stăpânitoriului, eşind din fabrica cea noao, năvălesc asupa meselor şi satură pofta lor cea nesăţioasă, rozind avutul ticăloşilor...." Pe cât au fost de săraci şi de umiliţi la Ţarigrad, pe atât se îmbogăţesc şi devin obraznici în Ţara Românească şi Moldova (*St. de acum... a Princip.,* pag. 59).

Singurul merit al boierilor este că dau Principelui cafeà, tutun ori vin. Şi pentru aceasta capătă dreptul de a trăì în trândăvie şi lux şi de a jefuì pe locuitori: „...o mare Adunare de deregători carii trăesc în trândăvie şi în lux şi carii au privileghiu să jefuiască pre lăcuitori, pentruca uneori dă ciubuc Prinţipului sau cafea, sau vin şi pentrucă cumpără papucii şi căciulele de noapte ale Inălţimii sale" (pag. 63-64, notă).

In divan, cei mai mulţi au doar rolul să iscălească ce hotărăşte domnul singur, ori împreună cu câţivà favoriţi (pag. 67).

Ei se disting după bogăţie, nu după naştere şi sunt o creiaţiune a domnului (pag. 69-70).

Ispravnicii nu sunt plătiţi, ci au voie să înşele şi să jefuească pe cât vor puteà (pag. 81).

In genere sunt curtezani, moleşiţi, slugarnici cu cei mari şi fără milă cu cei mici (pag. 90). „Cei mari curtezani şi oamenii cei bogaţi sînt moleşiţi, fără inimă şi să târâesc pre dinaintea celor mai mari ai lor, iar cu cei mai mici ai lor până la nesuferirea mândriei, pentru bani fac orice. Aşijderea sunt viclenitori, răsvrătitori, lipitori fără milostivire ai norodului, asupritori şi siluitori la cei neputincioşi, straşnici către supuşii lor şi tirani în casele lor“ (pag. 90, notă).

Cum îşi cresc copiii? Ca şi oamenii de rând. Ba încă şi-i strică mai mult prin contactul cu Ţigănaşii dela curţi (pag. 81).

In genere societatea bucureşteană şi ieşiană e o lume de stricăciune, de prefăcătorie, de desfrânare şi de joc de cărţi (pag. 89-90).

Dar Thornton ajunge să dea şi nume şi să spună despre vechea şi puternica familie a Cantacuzineştilor — reproducând pe D. Cantemir — că nu reprezintă pe adevăraţii Cantacuzini, ci pe „două persoane de familii proaste născute în Valahia“ (pag. 8).

Nu sunt scutite de batjocură nici balurile dela curte, nici soţiile boierilor (pag. 60-61).

Sunt aceste constatări, ca asprime, numai la înălţimea celor din Insemnarea călătoriei? Vreo două da, dar restul? Aşà fiind, iată de ce C. Golescu n'a semnat traducerea. In dorul lui aprins de a-şi vedeà neamul ridicat din starea de înjosire şi de umilire, în care i s'a părut că se găseşte după ce a călătorit în Europa centrală, voià să-i pue sub ochi ce rău vorbesc streinii despre el şi să-l ambiţioneze pentru un traiu mai bun. „In hula gurii lumii am căzut şi condee străine ne-au zugrăvit“, zice el într'o notă din Insemnarea călătoriei (ed. 1915, pag. 53), făcând desigur aluziune tocmai la

Thornton, pe care fie că numai îl cunoşteà, fie că tocmai îl traduceà, când îşi redactà şi notele de călătorie. Dar ce vorbià Thornton erà prea aspru, prea batjocoritor uneori şi, în orice caz, venià din partea unui strein. Din partea unui Român s'ar fi interpretat şi ca o lipsă de respect faţă de puterile suzerane, faţă de domnitor şi de boieri, chiar când Românul erà numai traducător. Soluţiunea cea mai bună erà tocmai aceea adoptată de Golescu: să traduci lucrarea, să le-o arăţi Românilor, dar să n'o semnezi. Colaborareà unui boier mare la ocările unui strein, chiar drepte, să nu fie vădită.

Note. — Rândurile în cari N. Iorga consideră anonimatul traducerii ca argument contra lui C. Golescu sunt acestea: „El care spusese sub iscălitură atâtea adevăruri crude tuturora, n'ar fi avut de ce să-şi ascundă numele data aceasta.... el n'aveà de ce să repete anonim şi mai încâlcit părerile spuse limpede şi desluşit în Călătorie; nici una din celelalte traduceri ale sale nu cuprinde o mai întinsă critică politică şi socială" (*Ist. lit. rom. în veacul al XIX-lea*, I, 99). — Argumentul în favoarea lui Golescu l-am adus în prefaţa ediţiei din 1915 a *Insemnării călătoriei*: „De ce Golescu n'a semnat traducerea? Fiindcă Thornton vorbià rău — deşi adevărat — despre boieri şi domnitor în special; şi traducătorului i-a fost frică să nu şi-i ridice în cap" (Minerva, 1915, pag. XXIX). La aceasta Gh. Bogdan-Duică întâmpină: „...îmi permit deci a crede: 1. Relativ la pag. XXIX că lui Golescu nu-i erà frică nici de boieri pe care-i biciueşte doar şi în Insemnare, nici de domnitor, care la 1826 nu mai erà cel dela 1807" (revista *Cultura Românilor*, pag. 324). — Nota din Insemnarea călătoriei unde Golescu zice „în hula gurii lumii am căzut şi condeie străine ne-au zugrăvit" face aluziune, crede Nerva Hodoş, tocmai la cartea lui Thornton: „Dacă n'a tradus el însuşi părţile privitoare la ţările româneşti din cartea lui Thomas Thornton... el nu poate fi strein de această traducere, deoarece face o aluzie la ea întro notă din călătoria sa încă înainte de tipărirea ei la Buda" (pref. la *Insemnarea călătoriei*, ed. 1910, pag. XLV—XLVI). Am împărtăşit şi eu această părere în pref. Insemnării, ed 1915, pag. XXIII. Bogdan-Duică n'o împărtăşeşte: „Dacă Nerva Hodoş a zis cevà, trebue să fie totdeauna adevărat?... N. H. afirmase că Golescu a vizat pe Thornton într'o nota din Insemnare. Nimic, absolut nimic, nu ne dă dreptul a înlocuì cu

unicul Thornton acel mai mare număr de scriitori — nenumiți în nota lui Golescu — cari spuseseră aceleași lucruri și înainte și deodată cu Thornton" (*Cultura Românilor*, An. I (1915), pag. 326). Dar B.-D. ocupându-se de paternitatea traducerii, zice: „Pentru mine chestiunea aceasta nu are prea multă importanță. Expunerea mea de până aici deschide însă o perspectivă în atmosfere politice mai proprii lui Golescu, decât lui Eufrosin Poteca... In tot cazul traducerea iese din mediul lui C. Golescu" (*idem*, pag. 323). Dacă deci, chiar după d-sa, Golescu nu e străin de această traducere și daca ea iese de sub tipar tocmai în anul în care iese și Insemnarea, cum se mai poate zice că nimic, dar absolut nimic nu ne dă dreptul să credem că la Thornton a făcut el aluziune în nota despre hula lumii? — Fiindcă în acest capitol am vorbit despre pasajul lăsat afară de traducatorul român, să mai amintim de două modificări de text, neînsemnate de altfel, afară de cel privitor la desrobirea Țiganilor, asupra căruia am atras atențiunea la pag. 68. Următorul pasaj despre vinurile noastre: „Les vins d'Odobezd, en Moldavie, et de Pietra, en Valachie, sont les meilleurs" (pag. 456, nota 2) este îndreptat și întregit astfel: „Vinul de Odobești în Moldova și de Drăgășani, Cernătăști în Valahia este mai bun, iar cel de Peatra este prost" (pag. 33, nota 1). Un alt pasaj despre molift este întregit cu numele copacului, care lipsește în textul francez: „Il y a dans les montagnes une espèce de sapin plus notre quelle sapin ordinaire. Son écorce est blanchâtre, l'arbre fort haut, fort droit et presque sans noeuds. Il donne des mâts excellents et il est très-propre à faire des bâtiments de mer" (pag. 458, nota 1); în românește: „Este le munți un feliu de brad mai bun decât bradul cel obicinuit. Coaja lui este albeneață, copacîul foarte drept și mai fără noduri; *acest copaciu este molitul* din carele să fac catarturi foarte bune și este foarte vrednic de a să face corabii pentru mare" (pag. 35, nota 1).

CAP. XII.

Locul lui Constantin Golescu în istoria literaturii româneşti.

Activitatea de scriitor a lui Golescu constă deci din patru traduceri şi o operă originală, apărând toate în 1826 şi 1827. Două traduceri sunt din limba greceasca („Adunarea de pilde" şi „Elemente de filozofie morală"), a treia din limba franceză („Starea de acum a Principatelor"), a patra („Adunarea de tractate") poate tot din limba franceză — dar aceasta nu are caracter literar şi o putem lăsà de o parte în cercetarea locului pe care-l ocupă Golescu în istoria literaturii româneşti. Scrierea originală a lui este „Insemnarea călătoriei".

Până la sfârşitul veacului al XVIII-lea şi chiar până în primele decenii ale veacului al XIX-lea, literatura noastră erà orientala. Erà strâns legată de biserică şi biserica noastră este orientală. Se desvoltà în strânsă legătură cu literatura slavă şi apoi cu cea greceasca, deci cu literaturi orientale.

La sfârşitul veacului al XVIII-lea apar în Ardeal scriitorii latinişti şi în Principate influenţa franceză. Suntem întorşi cu faţa spre Apus. Suntem întorşi.... vor să ne întoarcă. Şi atunci începe turburarea aceea de aproape

cincizeci de ani în vieaţa păturii noastre culte, turburare care a îmbrăcat diferite forme şi a purtat diferite numiri, dar care pornià din întreruperea pe neaşteptate a vieţii noastre orientale şi încercarea de înlocuire a ei cu una occidentală. Nu se mai înţelegeau mirenii cu preoţii şi cu călugării, tinerii cu bătrânii, copiii cu parinţii, Românii de peste Carpaţi cu cei de dincoace. Se citează cu admiraţie numele celor îndrăzneţi din vremea aceea, numele celor cari n'au cedat nici unei consideraţiuni şi au împins spre izbânda finală: răsturnarea trecutului şi înălţarea noilor forme de cultură. Nu se citează însă aceia cari într'o singură vieaţă au reprezentat două lumi, înlesnind prin pilda lor schimbarea care se cereà şi erà negreşit necesară.

Aşà a fost Constantin Golescu. Boier mare şi bogat — ce i-ar mai fi trebuit altcevà în Ţara Românească de la începutul secolului al XIX-lea. Poate un rang mai înalt în iearhia boierească — l-a avut pe acela de mare logofăt. Poate buna consideraţie din partea marei împărăţii ruseşti, care erà atotstăpânitoare în Orient pe atunci — a avut-o şi pe aceea. Poate o origină românească pură, ca să nu se şoptească despre el că e un venetic — se trăgeà din familie veche şi curat românească, îşi făceà din aceasta o fală şi privià cu mândrie pe deasupra atâtor capete de mari boieri de origine noua ori de peste Dunăre. Şi totuşi râvneşte să-şi slujeasca ţara şi pe calea literară şi la vârsta de 49 de ani publica deodată patru scrieri, iar la 50 de ani pe a cincia. Vântul cel nou din spre Apus cereà activitate intelectuala şi marele boier s'a pus pe muncă, chiar dacă trebuià, din punct de vedere literar, să se aşeze între cei din urma, când din punct de vedere social sta printre cei din frunte.

Manifestarea lui nu se puteà face cu succes decât în direcţiunea pregătirii lui. El aveà cultura orientală şi cu-

noşteà deci dintre limbile cari îmbrăcau o cultură mai înaltă numai pe cea grecească. Iată-l dar traducând din greceşte. Se simţià însă mai pre jos de preocupările timpului, cari cereau opere în sens occidental. Deaceea scrie Insemnarea călătoriei, deaceea traduce pe Thornton, luptându-se însă din greu cu lipsurile pe cari atunci le băgà de seamă şi anume că nu ştià bine nici româneşte, nici franţuzeşte.

In istoria literaturii noastre Golescu are deci o primă însemnatate că întrupează ambele tendinţe, încă în luptă pe la 1820 în Principate, cea occidentală şi cea orientala. Din acest punct de vedere, Pompiliu Eliade a găsit pentru el minunatul calificativ „Cel dintâiu Român modern".

Pe la 1815 literatura românească religioasă erà una şi aceeaş la toţi Românii, cum a fost încă din veacul al XVII-lea şi cum e şi astăzi. Literatura în afară de Biserică nu erà însă aceeaş. In Ardeal se scrià gramatică şi istorie cu tendinţa hotărîtă de a se arătà lumii strălucita origine a limbii şi a neamului nostru, iar în Principate se cântà dragostea după modele lăutăreşti şi greceşti moderne. Alt suflet erà par'că dincolo de munţi şi altul dincoace. Apropierea acestor două suflete, contopirea celor două feluri de literaturi s'a făcut fireşte şi direct prin operele unora şi altora, pătrunzând mai ales cele de dincolo de munţi dincoace, cum au fost cărţile lui Maior, şi aducând la Iaşi şi Bucureşti preocupările naţionaliste de dincolo. Dar această apropiere s'a făcut şi prin intermediari înfocaţi ca Gheorghe Lazăr, care a venit din Ardeal cu tot sufletul scriitorilor latinişti şi mai ales cu toată încrederea în rolul binefăcător al şcolii.

La această apropiere a lucrat şi Golescu. Cât a stat la Braşov, ca refugiat din vremea revoluţiei dela 1821, a învăţat să preţuească pe Românii din Ardeal; şi când

a redeschis la Goleşti vechea şcoală începută încă de tată-său Banul Radu Golescu, n'a mai dat-o pe mâna unui dascăl de strană, ci a adus un dascăl de şcoală, pe Aaron Florian. Tot în vremea aceea s'a luminat el şi mai bine în chestiunea latinităţii noastre, fiindcă-l vedem invocând în Insemnare şi motivul acesta ca îndemn la lupta noastră pentru regenerare.

A treia însemnătate a lui Golescu pentru istoria literaturii româneşti merită însă o atenţiune şi mai mare. O urmare imediată a contactului nostru cu literatura Apusului a fost constatarea sărăciei noastre literare. Suntem înapoiaţi şi fiindcă literatura ne este înapoiată, îşi ziceau cei depe atunci. Sărăcia şi înapoierea literaturii aveau ca pricină pe de o parte lipsa de talente, pe de alta lipsa de încurajare. Condiţiunile externe pentru desvoltarea literaturii erau dintre cele mai rele şi în deosebi lipsià publicul cititor, nu erà încă format gustul literar. Pe de altă parte talentele nu se desvoltau şi din lipsa modelelor româneşti.

Din această cauză a urmat o acţiune îndoită pentru îndreptarea răului: deoparte încurajarea şi îndemnul la traduceri, pe de alta şcoli, ziare, încercări de teatru, societăţi literare pentru formarea publicului cititor şi a gustului de citit. Un întreg curent se constată în această privinţă la noi între 1815 şi 1830-1840, reprezentat în deosebi de Constantin Golescu, Eufrosin Poteca, Gheorghe Lazăr, Asachi şi Eliad Rădulescu.

Golescu a redeschis şcoala dela Goleşi, după cum am văzut.

El a scos dela administraţia militară rusească voia de a se publicà cel dintâiu ziar românesc, Curierul lui Eliad.

El şi-a deschis casa din Bucureşti, palatul regal de

astăzi, pentru şedinţele Societăţii Literare şi acolo s'au citit scrierile lui Poteca, Eliad Rădulescu şi ale altora.

El a încurajat cu adâncă convingere traducerile şi a tradus el însuşi cât a putut şi cum a putut.

El este deci unul din aceia cari au contribuit la formarea publicului cititor şi a gustului literar la începutul veacului al XIX-lea. Dacă Gr. Alexandrescu şi V. Alecsandri au găsit pe la 1830-1840 un public care să-i înţeleagă şi să-i preţuească, aceasta se datoreşte şi activităţii lui Constantin Golescu. Este acel curent al traducerilor care prinsese atâta în ambele Principate, încât ajunsese pe la 1840 — zece ani după moartea lui Golescu — să înăbuşească desvoltarea operelor originale, deşi începuse tocmai cu gândul să le provoace. Contra acestui curent se va ridicà în 1840 Mihail Kogălniceanu.

CUPRINSUL

C. 28727 — Tip. Profesională Dim. C. Ionescu, str. Câmpineanu 9.